

38.

SZÁM

SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

38.

SZÁM

DR. SZÉMÁN ISTVÁN

AZ ÚJABB OROSZ IRODALOM

BUDAPEST
SZENT ISTVÁN
TÁRSVLAT
KIADÁSA

AZ ÚJABB OROSZ IRODALOM

A RÉGIBB IRODALOM TÖRTÉNETÉNEK
VÁZLATÁVAL

IRTA

Dr. SZÉMÁN ISTVÁN

A SZENT ISTVÁN AKADEMIA TAGJA

SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST, 1926.

Nihil obstat.

Dr. Michaël Marczell,
censor dioecesanus.

Nr. 1953.

Imprimatur.

Strigonii, die 26. Junii 1925.

Joannes,
Card. aeppus.

Kiadja a Szent-István-Társulat.
Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. Budapest.
Nyomdaigazgató : Kohl Ferenc.

BEVEZETÉS.

VÉGTELENNEK látszó orosz síkságot és népét, a legújabb időkig, rejtelmesebbnek képzelte a nyugateurópai ember, mint Ázsia ősrengetegeit, vagy mint Afrika homoksivatagjait. Nem sokkal a világháború előtt, különösen az alatt és utána azonban egész más világításba került az orosz föld és az orosz lélek. Az 1917. évi orosz forradalmi összeomlása bolsevizmus újabb meglepetésekkel szolgált s azóta minden oldalról feszült figyelem kísérte az orosz eseményeket. Az optimisták úgy hiszik, hogy csak a Nagy Péter által mesterségesen teremtett államszerkezet omlott össze s hogy a romokból új erővel támad fel az orosz géniusz, a pesszimisták azonban ma is hirdetik, hogy az orosz lélek s így annak egész kultúrája s irodalma soha többé nem lesz az, amivé a XIX. században lett.

Az orosz szellemi élet iránt Európaszerte megnyilvánult érdeklődés különösen Német- és Franciaországban teremtett hatalmas irodalmat s ott ma már az orosz irodalom minden korszakának jelesebb képviselőit, jó fordításokban, szélesebb körben olvassák s az irodalmi ismertetések és monográfiák esztétikai és tudományos értékelésüket is elvégezték. Nálunk újabb keletű s nem is rendszeres az orosz irodalom ismerete, mert az ú. n. klasszikus és realista írók jobbain kívül másoktól vala-

mit is alig olvasott a közönség s azokat is sokszor csak egy-egy tendenciózus munkájukból ismerheti meg. Ez az oka annak, hogy szűkre szabott s nem is tisztán tudományos célú irodalmi ismertetésemet nem a szokásos irodalomtörténeti bevezetéssel kell kezdenem.

Az orosz író — Vengerov szerint — nemcsak író, de népének tanítója és prófétája is s azért jobbra vagy balra menni kénytelen, mert az időszerű társadalmi kérdések iránt közömbös írónak nincs közönsége. A művelődési, társadalmi és politikai viszonyok tehát oly mélyen szántottak különösen az újabb orosz irodalomban, hogy nem szertelen túlzás egyik-másik irodalomtörténetírónak az az álláspontja sem, hogy az orosz irodalomtörténet első századaiban jóformán művelődéstörténet, a későbbiekben pedig a szabadságmozgalmak története. Az újabb orosz irodalom ismertetésénél eszerint nekünk is figyelemmel kell lennünk a művelődési, társadalmi és politikai viszonyokra, de az újabb orosz szellemi haladás egységes képének kialakítása és megértése szempontjából nem mellőzhetjük a régibb irodalmat sem. Az orosz szellemi fejlődés ugyanis, az írott irodalmat megelőző ősköltészetet nem tekintve, három, nem egy töből fakadó ágban hajtott ki. *Ókorában*, amely a XVI. századig tart, teljesen vallásos, mondhatni egyházi jellegű s alkotásaira a bizánci hatás nyomta rá bélyegét. *Középkorában* gyöngült ugyan a bizánci hatás és Lengyelországon keresztül Oroszországba is utat törtek a nyugateurópai eszmék és formák, de azok termékenyítő hatása jó ideig csak a szolgai utánzásban mutatkozott. A XVIII. század második felétől kezdődő *újkorban* még jó ideig küzdött az orosz irodalom, míg végre magára eszmélt s a nyugateurópai hatás a szorosán vett nemzeti irodalom szolgálatába szegődött.

A vázolt három korszakon belül szükségesnek mutakozó részletesebb felosztásra majd a tárgyalás során térünk ki, itt csak általánosságban szögezzük le azt, hogy az orosz irodalom is az európai népekével rokon utakon fejlődött, de idő tekintetében néhány lépéssel századokon át azok mögött maradt, míg egy hatalmas lendülettel melléjük, sőt bizonyos tekintetben elébök nem került. *De Vogüé* megállapítása szerint azonban az orosz irodalom termése is szegényebb volt a nyugateurópai népek irodalmi termésénél. Ennek, valamint az időbeli elmaradásnak az oka, *Karamzin* szerint, nemcsak az volt, hogy Oroszország nem mindenkor látta tisztán művelődési feladatait, hanem a tőle nem függő kedvezőtlen körülmények is. Azon a szinte határokat nem ismerő területen, amelyen a történelem folyamán az orosz nép mozgott és él, csakugyan a történelmi végletek drámájának sok érdekes felvonása játszódott le s nyomta rá bélyegét az orosz irodalomra, amely éppen ezért, egészen a jelen időkig, a lelki végletek bámulatos vetületeit tárja elénk. Nem nehéz elhinnünk G. Alexejev, emigrált orosz írónak azon megállapítását, hogy amint még nincs végök az orosz nép sorsa fölött vonuló viharoknak, úgy az orosz szellem sem érte még el delelőpontját.

«Irodalmunk — írja ő tovább — olyan szertelen, mint hazánk sorsa. A széles testű orosz síkságon át vezető fáradtságos úton, amely tegnap még csendesén álmodozott az áldott orosz nap alatt, de amelyet ma elárasztott az éj, a tűz, a lázadás — botorkálva megy az ember, szemét az arcába vágódó vihar előtt behúnyva. Körülötte mindenütt tűz ropog, a lángtenger füstje felhőkben gomolyog s a tüztől a föld is, a felhő is véres. A parázs, a hamu is égeti lábát; a ruha is foszladozik már róla. Az utat az éjen, a tűzön, a viharon át maga sem ismeri, de égett lábainak lépése kemény, mint amilyen szíveverése is . . . Kemény, mert tudja, hogy a vihar elsőpri

a tűz füstjét . . . Jön az eső s eloltja az üszköt és hamut is. A görbe halmokon túl pedig fölkel reggel a nap s éber tekintetére, a letaposott fűvel, a reggeli harmatban muzsikáló erdővel s a partjaikra talált folyókkal együtt a nap felé emelkedik majd az élet . . .»

Az orosz történelem s az orosz lélek viharainak, tüzeinek fényénél mi is meg akarjuk látni az orosz embert, aki sorsának sötét vándorútján járva is annyi eredeti és értékes szellemi alkotással lép eléünk, hogy megillető helyét nem tagadhatjuk meg tőle az emberiség haladásának és bukásának «isteni színjátékában». Az az elismerés azonban, amellyel mi az orosz szellemi haladásnak az őt megillető helyet biztosítani kívánjuk, feljogosít, sőt kötelez is bennünket arra, hogy mindazokat a szellemi kincseket, amelyekkel az orosz génusz a világirodalomba lépett, az objektív kritika mérlegére tegyük s az örök eszmék prizmáját kezünkbe véve vizsgáljuk, hogy a belőlük áradó színek milyen viszonyban vannak örök reményeink egységes ragyogásával.

Mindezt nem a boncoló tudós késével, hanem egy olyan utazó pennájával szeretném végezni, aki sokszor és megértő lélekkel járt azokon a bús mezőkön, ahol az emberi léleknek sok, eddig ismeretlen virága nyílt.

Az óriási anyaghalmazból gondosan igyekeztem kiválogatni a jellemző és szemléltető adatokat, amelyeknek egybefűzése kapcsán, a kisebb dolgozatokon kívül, a következő forrásművekre támaszkodtam:

P. Szmirnovszkij, Isztorija Russzkoj Szlovesznoszti, 4 kötet. Szentpétervár, 1910. (*Különösen a régibb részben.*)

A. M. Chirjakov, Ocserki Isztorii Russzkoj Literatury. Moszkva, 1913.

P. V. Jevsztafijev, Novaja Russzkaja Literatura. Szentpétervár, 1891.

Dr. Sz. Mandelkern, Isztoriceszkaja Chresztomatija po russzkoj szlovesznoszti (Historische Chrestomathie der Russischen Literatur). Hannover, 1891.

V. *Klassznovszkij*, *Kratkaja Grammatika szlavjanocerkovnaho jazyka Szanktpeterburg*, 1857.

Rad. Košutić, *Primeri Književnoga jezika ruskog*. (Russz-kaja Chrestomatija) 3 kötet. Beograd, 1911.

Th. Zjelinszkij, *Drevnyj mir i my*. Szentpétervár, 1905.

Glyeb Alexejev, *Zsivyja Vsztrjecszi*. Berlin, 1923.

A. Izmajlov, *Pervyje sahi Antosi Csehonte*. Szentpétervár, 1911.

Borisz Brodskij, *Tyucsev*. Berlin, 1923.

Arthur Luther, *Geschichte der Russischen Literatur*. Leipzig, 1924. (*Különösen a legújabb részben.*)

Alexander Eliasberg, *Russische Literaturgeschichte in Einzelporträts*. München, 1922.

I. S. Honegger, *Russische Literatur und Kultur*. Leipzig, 1880.

Otto Glagau, *Die Russische Literatur und Iwan Turgenyev*. Berlin, 1872.

Prof. Dr. D. Johannes Leipoldt, *Russische Dichtung und russische Volkseele*. Münster i. W. 1915.

Dr. Theodor Schiemann, *Russische Köpfe*. Berlin, 1916.

Eugen Zabel, *Literarische Streifzüge durch Rußland*. Berlin, 1885.

Eugen Zabel, *Russische Kulturbilder*, Berlin, 1907.

E. W. Palander, *Übersicht der neueren russischen Literatur*. Tavastehus zu Helsingfors, 1880.

Heinrich, *Egyetemes irod. történetének IV. köt., Brückner Sándor*, Oroszok. Budapest.

Trócsányi Zoltán, *Dosztojevszkij Breviarium*. Budapest, 1924.

Bernekker Erich, (ford. Benedek M.) *Tolsztoj élete*. Budapest, 1909.

Szabó Endre, *Négy orosz költő*. Budapest, 1900.

Dr. Rudnickyj Iván, *Ukraina és az ukrainaiak*. Budapest, 1914.

De Vogüé E. M., (franciából: Huszár Imre), *Az orosz regény* 2 kötet. Budapest, 1908.

Dr. Molnár István, *Andrejev Leonid*. (Irod. tanulmány.) Hajduböszörmény, 1910.

Dr. Nagy Iván, *Osztrovszki drámái*. Budapest, 1913.

I.

Az orosz ősköltészet.

Az orosz szellemi művelődés lassúbb haladásának valami előnye is volt : az orosz ősköltészet sok emléke szinte napjainkig megőrződött. A klaszszikus és a nemzeti realizmus korának nagy írói még szemök előtt látták ennek az ősforrásnak csörgedezését, amelyből ihletet merítettek ahhoz a küzdelemhez, amelyet az élő orosz szellem folytonosságáért bámulatos egyöntetűséggel vívtak. Ezért is szükséges, hogy az írott irodalom tárgyalása előtt legalább egy futólagos pillantást vessünk az orosz ősköltészetre, amely szinte a legkifejlettebb műköltészettel ölekezett össze. A Vladimir-monomachról szóló XII. századbeli énekek napjainkig éltek a szájhagyományban s Észak-Oroszországban még az 1900-as években is jegyezték le a nép ajkáról hősi énekeket (bylinákat). Oly óriási területen mint Oroszország, ahol a nép túlnyomó része még az ősi földműveléssel foglalkozik, ahol a világháború előtt még egész falvak voltak, amelyeknek lakossága vasutat soha sem látott, el is képzelhető az ősi népköltészet bizonyos konzerválódása. Az ilyen elrejtett zugokban könnyen meghúzódhatott előbb a főúri, majd a kisebb nemesi otthonokból kiszorult népköltészet. A XIII—XVII. század egyházi zsinatai többször foglalkoznak bizonyos pogány énekekkel, táncokkal és játékokkal s kárhóztatják azokat. A XVIII. század második

felében azonban már mint nemzeti kincset gyűjtik az ősköltészet termékeit s 1804-ben egyrészök, az ú. n. Danilov-féle gyűjteményben már napvilágot is látott. Ebben az időben ugyanis a néptől, szokásaiban, sőt nyelvében is eltávolodott orosz értelmiség egy része a néplélek felé fordult s annak mélyére hatolni igyekezett. Az írók közül Puskin, utána Lermontov, Gogoly és mások is merítettek az ősköltészetnek, ha nem is legősibb formájában, de mégis élő kincstárából. Az összehasonlító irodalomtörténet is sokat nyert ezen ősköltési gyűjteményekkel, amelyekből az is kiviláglott, hogy az orosz ősköltészetnek mely elemei vezetnek az ő indogermán idők közös kincstárához s hogy ezek milyen úton származtak át a szláv népekhez.

A mult század 60-as éveiben Hilferding (az Onega-tó vidékén), majd Rybnikov és mások gyűjtötték tovább az ősköltészeti adatokat. Nyomtatásban a Rybnikovén kívül megjelent a Kirjejevskij-féle értékes gyűjtemény is. Ezek alapján, néhány pillantással, tekintsünk végig az orosz ősi népköltészet egyes területein.

a) A hősi énekek.

Az orosz irodalom elejétől fogva, mindmáig lírai jellegű. Az orosz hősi énekekből nem is alakult ki olyan egységes népeposz, mint az Ilias vagy a Niebelungi ének, mert a népeposz kialakulásához szükséges tartós ifjú hős-kora sem volt az orosz történelemnek. A hősi énekek fejlődése korábbi fokon állott meg, de azért bizonyos ciklusegységek így is felismerhetők bennök. A három nagyobb szláv történeti központ köré csoportosultak az orosz hősi énekek: a *bylinák* (byty = lenni, mult idejétől).

Az első a *kijevi-ciklus*, amelynek középpontjában szent Vladimir, a térítő nagyfejedelem áll, aki népének

valóságos apostola. Mellette kimagasló nemzeti hősök : Ilija Muromec, Dobrynya Nikitics és Alosja Popovics. Muromi Illés rettenetes erejét csoda folytán kapja. Harmincháromeves koráig teljesen béna. Egyszer azonban a jámbor zarándokok biztatására fölkel, vizet ad nekik, ő is iszik belőle s hirtelen rettentő erőt érez tagjaiban. Ezt az erőt ajánlja fel Vladimirnak, hogy a keresztény hitért küzdjön. Csodás dolgokat visz véghez : megszabadítja Csernigov városát, megöli a félig ember, félig madár rablót, Szolovjevet ; kincset talál s kolostorokat építtet belőle. Dobrynya megöl egy sárkányt s fogságából kiszabadítja a hercegnőt. Majd bejárja a világot s az hírlik róla, hogy a csatában elesett. Alosja szemet vet szép özvegyére, de Dobrynya éppen a lakodalom napjára tér vissza álruhában s azzal ismerteti meg magát, hogy a feleségétől kapott gyűrűt a pohárba ejti. Hasonló hősök még a kijevi ciklusban Szvjatogor, Volga Szvjatoszlavovics és Mikula Szelyaninovics is, akik azonban inkább a pogány szláv mythologia szimbolikus alakjai, az ősi orosz nemzeti élet ábrázolói. Szvjatogor, aki széles mezőkön száguld a nomád élet, Szelyaninovics (a neve is mutatja) az állandó letelepülés, V. Szvjatoszlavovics pedig a fejedelemség kialakulásának képviselői. Egyes kutatók szerint a bylinák hősei rokonságot mutatnak az indiai, a perzsa s a skandináviai mythologikus alakokkal is s így I. Muromec a villámlás, Szolovjev a vihar, Szvjatogor a felhő, Mikula a föld termő erejének megismerélyesítője volna.

A kijevi ciklus bylinái általános jellegűek, a *novgorodi ciklus* ellenben helyi vonatkozású. Bylinái két hős : Szadkó, a gazdag kereskedő és Buszlajevics Vaszjka, a csatangoló vitéz köré fonódnak. Szadkó szegény muzsikusból lesz dúsgazdag emberré. Az Ilmen-tó partján a vízi király tanítja meg rá, de fejébe száll gazdagsága s az egész Novgorodot meg akarja venni. Majdnem

minden vagyonát elveszti, akkor egy hajót vásárol s idegenbe megy. Itt a vízi király hatalmába kerül s csak szent Miklós menti meg és vezérli haza Novgorodba, ahol tiszteletére templomot emel. A Szadkóról szóló bylina azt jelenti, hogy Novgorod gazdagságának alapja a tengeri kereskedelem. A pogány mythos már keresztény elemmel kapcsolódik benne. Buszlajevics, a széllébbélelt ifjú, sok csinytevése után sem tér meg. Jeruzsálembe indul ugyan zárándok útra, de ott sem javul meg s egy magas szikláról leugorva, nyakát szegi. A Buszlajevics-bylina a novgorodi kalandos vitézi élet képe, amelyben az egyes pártok összetűzése is meg vannak énekelve.

A *moszkvai-ciklus* bylinái főképen Rettenetes Iván személyéhez fűződnek. Kazán elfoglalása, a moszkvai fejedelemség dicsősége, Iván kegyetlensége, fia ellen való haragja, haldokló feleségének esdeklése stb. van bennök megénekelve.

A bylinákhoz hasonló történeti énekek később is születtek s Nagy Péter, II. Katalin és I. Sándor nevéhez fűződtek, de ezek már mögötte állanak ősi mintaképeiknek. A bylinák dallama egyhangú s előadásuk eleinte hangszerkíséret nélkül történt.

b) A vallásos elbeszélő énekek.

A vallásos elbeszélő énekek, amelyeket a búcsújárók, hivatásos koldusok a legújabb időkig előadtak, részben egyházi személyek szerzeményei, amelyek ősi alakjukból kivetköztetve, szájhagyomány útján éltek és vándoroltak. Ezen énekek forrásai a Szentírás mellett főképen az apokrif evangéliumok, valamint a bizánci legenda-kincs és a szentek élete. Sokkal többet merítenek az ószövetségi történetekből, mint az újból. Az újszövetségi tárgyúak közül különösen kedves a *mennybemenetelről* szóló ének. Mikor az Údvözítő el akarta hagyni a földet

és látta, hogy a koldusok, a szegények nagyon szomorúak lettek, egyszerre véget akart vetni nyomorúságuknak s egy aranyhegyet ajándékozott nekik. Az ajándékkal azonban nem sokat nyertek, mert a gazdagok és hatalmasok erőszakkal elvették tőlük s a szegények sorsa még rosszabbá lett. Ekkor az Üdvözítő az ő «kedves gyermekeinek» az arany helyébe az ő szent nevét adta s biztosította őket, hogy ő érette gondoskodni fognak róluk a jó emberek. Meghatóan színes a dúsgazdagról és a szegény Lázárról szóló ének is. Ez az evangéliumi szakasz különben a keleti rítus temetési rendjében is helyet foglal s ma is sok hívő emlékezetből szóról-szóra tudja.

A *lirai* tárgyú vallásos énekek között is sok szép van. Ilyenek: a föld panasza, amikor Ábel vére áztatta, Ádám siralma, Jozafát királyfi éneke, Szűz Mária siralma a keresztfá alatt stb.

Egy hosszabb, több változatban élő s az apokrif iratok hatását legerősebben mutató verses-énekről külön is meg kell emlékeznünk, ez a «Golubinaja kniga» (Galamb-könyv). Nevét a Szentléleknek galambképében való megjelenésétől vette, mások szerint «Glubinaja Kniga», «Mélységek könyve» a helyes elnevezése. Tartalma és sajátságos kozmogoniája egyaránt érdekes. Egy 40 öl hosszú és 20 öl széles könyv esett le egyszer az égből. Negyven császár és király gyűlt köréje, köztük a görög Konstantinus, az orosz Vladimir s Dávid király is. Senki sem merte a könyvet kinyitni. Vladimir szerette volna a könyv tartalmát megismerni, amire Dávid király azt felelte neki, hogy abból a könyvből, amelyet János apostol írt, eddig csak Izaiás próféta olvasott, de három év alatt ő is csak három lapot tudott elolvasni. Majd elmondja Dávid, hogy a könyv szerint a Nap az Isten arcából, a Hold a kebeléből, a csillagok szemeiből, a felhők pedig gondolataiból származtak. Ádám fejéből

lettek a királyok, törzséből a fejedelmek és bojárok, térdeiből pedig a parasztok.

A titokzatos könyvben ráismerünk az Apokalipszis 5. fejezetében leírt hét pecsétetes könyvre, amelyet csak a «Juda nemzetségéből származó oroszán, Dávid gyökere» bonthat fel. Érdekes a «Golubinaja Knigának» I. szent Kelemen római pápa ereklyéinek megtalálására vonatkozó része is. A hagyomány szerint, Trajánus császár parancsára a Fekete-tengerbe dobott szent pápa ereklyéit, amelyeket Nikifor császár alatt találtak meg, szent Cyrill, a szlávok apostola vitte Rómába. A «Golubinaja Kniga» színezése általában keresztény s a fantasztikus elem, amely elég bőven van benne, a középkori «bestiáriák»-ra (csodálatos állatok leírása) emlékeztet.

Kozmogonikus vonatkozású a «Vitéz Jegorijról szóló ének» is, amelyben az orosz föld keletkezése van leírva.

Külön csoportba sorozhatók a *sztarovircek* (óhitűek) és *raszkolnyikok* (szakadárok) énekei. A különböző vallási szekták hivatalos üldözése sajátos jellegűvé tette ezeket az énekeket. Megható közöttük pl. a betlehemi asszony legendája, aki gyermekét a tűzbe veti, hogy ez által a kis Jézust Heródes üldözésétől megszabadítsa. Azt akarták kifejezni vele, hogy ők is hajlandók hitökért a máglyára menni.

c) A népmesék.

Ha a bylinák és vallási énekek eredeti alakja szenvedett is változást, de az nem lehet olyan szembetűnő, mert ma is él az orosz mondás: az énekből egy szót se végy el. A mesék már tárgyuknál és formájuknál fogva is mozgékonyabbak lévén, erősebb elváltozásokat mutatnak. A legtöbb mese Bizáncból, a délszláv népeken keresztül jutott el az oroszokhoz, a keleti tárgyú meséket pedig a tatárok vitték oda. Sok olyan mese is van, amely

a bylinák prózai átalakítása. Az ősi mithoszra emlékeztetők: a kristályhegyről, a csontemberről, a boszorkány Baba Jagáról szóló mesék. Az orosz mithikus alakok rendszeren a Nap és meleg küzdelmét érzékitik meg a hideggel, a köddel s a zordon természettel.

A sárkánynak is sok szerep jut az ősi mesében, de az itt inkább ember, mint szörnyeteg. (Elrabolja a hercegnőt, aki egy gyermekkel is megajándékozza.) Színesek az állatmesék is. Gyakori alakjuk a medve, amely sokszor segítségére van az embernek az erdőben. Ismert meseállatok a róka és a farkas is. Az orosz állatmesékben ismeretlen a gúny, inkább az állatoknak az ember életében való részvételét mondják el. Sokszor (pl. a ló) természetfölötti erővel vannak felruházva az állatok. Sok a morális tartalmú s a nép élelméjúségéről tanuskodó találós mese is (jelenleg a legtokéletesebb *A. N. Afanaszjev* (1826—1871.) mesegyűjteménye: «Narodnyja russzkija szkazki»).

Érdekes kiegészítői az ős-meseköltészetnek a varázsigék, szólás-mondások. «Russzkaja poszlovica vo vjek ne szlomitjsja» — «Az orosz közmondás soha sem pusztul el», mondja róluk egy ősi szállóige.

d) Az ős-lirai költészet.

Az orosz dalos nép, az élet minden öröme, bánata s érzelmi hullámozása dalt fakaszt lelkében. Ezek között legelsőknek említjük a pogány szláv mithológiára emlékeztető, de a keresztény kultuszhoz kapcsolódó énekeket. Ilyenek pl. a «kolyadák», a karácsonyi köszöntő énekek, a «Gyümölcsoltó-Boldogasszony» napján énekelt s tánccal egybekötött «tavaszhívás», a Tamás-vasárnapi (a husvét utáni) karénekek (zöld dombra vonulva éneklik), a Keresztelő szent János napi tűzugrálás énekei stb. A szerelmi és családi dalok alaphangja elegikus,

bár akadnak vidámak is közöttük. Az orosz ember igen korán nősül s nem is mindig szerelemből s így a családi élet bajai sok bús dalt szülnek. Sok az ősi lakodalmi dal, mert az esküvő nagy ünnepségekkel van egybekötve, valamint a *sírató-ének* is. A hivatásos sírató asszonyok révén értékes népköltési anyag őrződött meg.

e) A dráma.

Az orosz ősi népköltészetnek legkevésbé felderített területe a nép-dráma. Az orosz népénekekben és táncjátékokban is van bizonyos drámai elem. Egyes dramatizált jeleneteket a vándor bylina-énekesek (Szkomorochik) is előadtak. Később (a XVII. században) az iskoladrámák és a színpad is nyújtott anyagot a nép-drámai előadásokhoz. Dosztojevszkij is említést tesz a száműzöttek drámai előadásairól, amelyeknek tárgya valószínűleg a színpadról került oda. A Nyugat-Európában kedvelt bábszínházak Oroszországban is elterjedtek. A legújabb időkig elmaradhatatlan járuléka volt a népünnepeknek és a vásároknak a «Petruska» című komikus előadás. Ukrainában «Vertep» (barlang) néven voltak ismeretesek ezek a színjátékok. Eredetileg a kijevei tanulóifjúság karácsonyi játékaik voltak, amelyeket a bábszínházak folytattak.

Nagy vonásokban előttünk áll mindaz, ami az orosz lélek legősibb szellemi nyilvánulásából megőrződött. Ha nem sok is, de becses kincsei a későbbi nemzeti irodalomnak, amelynek munkásai érezték, hogy ezekhez kell visszatérniök, ha azt akarják, hogy gyökerük a nép-lélek talajáig érjen. Ma is él egy őszláv mese, amely az ősi szellemi hagyományokhoz való ragaszkodást szimbolizálja.

Egy szegény pásztorról beszél ez a mese, akinek ütötköpött gunyáján és furulyáján kívül nem volt egyebe.

Szorgalmas és makacs kitartásával azonban idővel gazdag és híres emberré lett s a király is belső emberévé tette. Irigyei mindenáron tönkre akarták tenni, de nem birtak vele. Végül azzal vádolták be a királynál, hogy lopja a kincstárt s a pénzt egy titkos szobában rejti el. A király elhatározta, hogy maga jár végére a dolognak. El is ment a gazdag emberhez és mindjárt a titkos szoba iránt érdeklődött. Az egykori pásztor nem mert ellenszegülni a királynak s egy mély sóhajjal nyitotta ki a szoba ajtaját. A király elámult, mert a kincseknek nyomuk sem volt benne. Egy kopott asztal és egy lóca volt egész butorzata. Az asztalon egy ócska pásztorkalap hevert és egy furulya, a lócán pedig a pásztorsuba.

— Mit jelent ez? — kérdezte a király.

— Ide jövök néha — felelte a gazdag ember, hogy emlékezzem azokról az időkről, amikor még szegény, ismeretlen pásztor voltam s furulyám volt egyetlen vigasztalóm . . .

Amint a következő fejezetekben látni fogjuk, az orosz mult ősi zugát sokáig nem kereste fel gazdája, hogy meg-megszóltassa a csodafurulyát. A történelem azonban sok mindenkit keresztül hajszolt rajta úgy, hogy lassacskán majdnem kiürült belőle minden, ami az ősidőkre emlékeztetett. A csodafurulya : a néplélek azonban épen megmaradt, hogy megszólaljon, amikor az alvó pásztor fölébred s szemét dörzsölve igyekszik emlékeztébe idézni, hogy hol is hagyta el a dalt tegnap, régen, amikor álomba merült.

II.

A régibb orosz irodalom. — Az írott emlékek korától Puskin felléptéig.

1. A kereszténység fölvételétől a tatár uralomig.

ROSZORSZÁG történelme beszédesen megmutatja nekünk, hogy miért szunnyadt oly sokáig a nemzeti szellem s vele együtt a nemzeti irodalom. Szinte megcsodáljuk, hogy az új élet csiráit annyi évszázadon át vegetálva is megőrizte. Nem föladatunk az oroszország őstörténelmének és nemzeti kialakulásának ismertetése, de a művelődési és irodalmi állapotok megértése céljából mégis ide kell belőle iktatnunk néhány jellemző adatot.

Az oroszok már a középkor elején megjelennek az európai Oroszország középső részén, a tulajdonképeni orosz történelem azonban csak a monarchiára való törekvésükkel kezdődik. Nesztor krónikája szerint az oroszok a varjagokat (valószínűleg azokat a svéd-normandokat, akik 859-ben az Északi-tenger partjain tűntek föl) hívták országukba, hogy őket az állami életbe bevezessék. A varjagok (*varégek*) lassacskán elszlávosodtak ugyan, de az orosz a nemzeti művelődés addig is szunnyadni volt kénytelen. A varég Rurik egyesíti Novgorodot és környékét, majd utóda, Igor megalapítja a kijevi fejedelemséget. A X. század közepén Olga nagyhercegnő és fia Vladimir a keresztény-

ség fölvételére vezetik népöket. Az oroszország sorsára szinte döntő jelentőségű volt ez a keleti egyházba (később a bizánci államegyház) való belekapcsolódás. A bizánci kereszténység szomorú sorsa később egy vissza-visszatérő szláv álomnak szülője lett, hogy a szlávtság központja a Bosporus, vallási szentélye pedig a Hagia Sophia legyen. Vladimir fiának, Szvjatoszlavnak halála után megkezdődik az egységes ország széthullása, amely oly gyorsan halad, hogy I. Jaroszláv halála után (a XI. század 2-ik fele) már 72 apró fejedelemség függ Kijevtől. A XII. században bekövetkezik a harmadfél századon át tartó tatár uralom, amely Kijevet elpusztítja s a nemzeti művelődést teljesen háttérbe szorítja. A tatár uralom mellett az örökös trónviszályok s az állandó torzsalkodás is akadályozták a nemzeti erők összefogását, úgy hogy mikor a tatáruralom megszűnt, Oroszország előlről kezdhette nemzeti életét.

Kijev pusztulása után két szláv központ alakult: Halics és Vladimir. Vladimir szerepét mihamar Moszkva vette át s kedvező fekvésénél fogva politikai és kulturális központtá lett. Itt ringott a tulajdonképeni Oroszország bölcsője. A déli centrum, Halics is megerősödött ugyan, de függetlensége rövid életű volt, mert Lithvániával lengyel uralom alá került s nemsokára megkezdte dicső, de eredménytelen függetlenségi harcát a lengyelek ellen. Moszkva a tatár iga lerázása után nemsokára hódítóvá lett, majd IV. (Rettenetes) Iván alatt innen indult ki az orosz egységsítő autokrata politika is. Rettenetes Iván, «Oroszország XI. Lajosa», minden eszközt jónak tartott a főurak (bojárok) letörésére. Szibéria kalandos elfoglalásával újabb területen vetette meg lábát a már cári uralom. Oroszország forrongó kialakulása 1613-ban forduló ponthoz ért. A folytonos trónviszályok s

három évi trónüresedés után a Romanovok léptek a cári trónra. Az ő szervező tevékenységük s a régi déli orosz-centrumnak Lengyelországtól való visszahódítása töltik be az időt Nagy Péter trónra léptéig, amikor is egy merész fordulattal új vágányra kerül Oroszország politikai, társadalmi és kulturális élete.

A vázolt idő alatt — mondhatni — egyedül az egyház volt az orosz művelődés őre, letéteményese és munkása egy személyben.

Egyes szláv törzsek már az Olga és Vladimir, illetőleg a szent Cyrill és szent Method-féle hittérítés előtt is fölvtették Bizáncban a kereszténységet, de a nyelvi nehézségek miatt nem lehetett nagyobb hatása ennek a mozgalomnak. A szent Cyrill és szent Method-féle hittérítés volt az, amely a szlávságot s így az oroszokat is a bizánci kulturához s az önálló egyházi nyelv megteremtése révén, bizonyos elszigetelt gondolatvilághoz csatolta. Sok vita folyt már ennek, a vallási elszigeteltségből folyó kulturális elszigetelődésnek hasznos és káros voltáról. Ma is vannak szláv historikusok (*Murko*), akik csak káros oldalát látják, mert így az orosz művelődést még a keresztény vallás fölvétele sem támogatta abban, hogy az európai szellemi élettel szorosabb kapcsolatba lépjen. A vallásos élet szükségleteinek kielégítése céljából sem kellett az oroszoknak az antik nyelveken írott szellemi kincsek tanulmányozásához fognia, mert ABC-jével, a *cyrillikával* együtt készen kapott mindent: az evangéliumot, a keleti liturgiákat, a keleti szent atyák műveit. Így történhetett meg, hogy az antik világ művelődéstörténeti értékei is rejtve maradtak az orosz lélek előtt s még annyira sem jutottak el hozzá, mint az arabokhoz, akik Zjelinszkij szerint legalább az antik kultúra virágait átültették anyanyelvükre. Igaz, hogy a töről leszakítva ültették át s így ott is hamarosan

elhervadtak. Az orosz lélek az antik kultura renaissance-sancába sem kapcsolódott bele s így az antik irodalom intellektuális és formai képző ereje sem érezte övékre hatását mindaddig, amíg a nyugateurópai művelődés közvetve oda is utat nem tört magának.

Az úgynevezett cyrill-betű részben még az Adriai-tenger partvidékein lakó szláv testvérek glagol-betűitől is elválasztotta őket. A ma ószlávnak mondott nyelv, amelyre a liturgikus könyvek fordítva lettek, a bizánci birodalomban élő valamelyik szláv törzs nyelve volt s miután a differenciálódás akkor még nem ment végbe közöttük, valamennyiöknek könnyebben érthető volt, mint ma. Bulgáriában mihamar (Simon király uralkodása alatt 892—927.) már szépen fölvirágozott a kereszténység s ott már a szorosán vett egyházi könyveken kívül tudományos tárgyúakat is fordítottak. Ezek a bizánci-bolgár könyvek kerültek szent Vladimir idejétől Oroszországba is. Ennek a kornak legrégebb írott irodalmi emléke az *«Osztromir-evangélium»*, amelyet 1056—57-ben, Osztromir novgorodi kormányzó részére másolt Gergely diakonus. Pompás pergamenen írott, ékes iniciálékkal s a négy evangélista képével díszített kódex, mely húsvéttal kezdve, az egyes vasárnapokra szóló evangéliumi szakaszokat foglalja magában. Ezt a kincset az összeomlásig a cári nyilvános könyvtár őrizte Szentpétervárott. Az egyházi szláv nyelv grammatikai írói ezt a kódexet is figyelembe veszik ugyan, de a ma elterjedt ószláv nyelvtanok, az 1663-ban kiadott első *nyomatott Moszkvai-bibliát* tartják irányadónak. A krónika szerint I. Jaroszláv rendeletére is sok könyvet fordítottak görögből. Az orosz (szláv) irodalom első írott emlékei, tehát fordítások, főképen sok zsoltáros könyv került használatba, mert ez a keleti liturgiának fontos szerkönyve.

Majd különböző gyűjtemények, *«Izbornik»*-ok kelet-

keztek. (Pl. a «Zlatosztruj» aranyfolyó, Aranyuszájú szent János műveiből.) Igen kedveltek voltak a «*Pcsela*» (melissa-méh) című gyűjtemények is, amelyekben a szentírásból és a szent atyákból vett idézeteken kívül világi tárgyuak is voltak tárgykörök szerint rendezve. Az 1073. és az 1076. évből is ismeretes egy-egy Izbornik (I. Szvjatoszlava.) Az utóbbi túlnyomóan vallási tartalmú, az előbbiben filozófiai, történeti s leíró részek is vannak. Történelmi vonatkozású kódexek e korból: a palaják és a krónikák. A *palaják* (a görög *παλαία διαθήκη* — ószövetség) az ószövetségi iratokon kívül elmélkedéseket tartalmaznak és vitairatokat a zsidók ellen. A *krónikák*, a bibliai történetek rövid előadása után a világtörténelmet foglalják magukban Konstantinápoly elestéig, valamint a szláv népek történetét.

Az *elbeszélő költészeti emlékek* közül nevezeteseek: az «Alexandrija», Nagy Sándor élete és küzdelmei. A legelterjedtebb história volt orosz földön. «A szép Devgenij (Digenis Anikétos) élete és cselekedetei.» (Digenis vegyes szülött, görög férfi s szaracén nő fia), amelyben a keresztényeknek az arabokkal vívott küzdelmei vannak elmondva. (Maradt még «A trójai háborúról», «Barlaám és Jozafátról», «A gazdag Indiáról» stb. írott emlék is.)

Az *apokrif-iratok* is e kornak termékei. Bennök a szentírásból vett események a képzelet toldásaival keverednek. Ilyenek pl. a Salamonról szólók, «Theologus szent János kérdései az Urhoz a Tábor-hegyen (Szent János hét napig könyörgött az Urhoz, hogy világosítsa föl őt második eljövételéről). A legérdekesebb apokrif-irat «Az Isten szülő zarándoklása a kínok helyén», ahol szent Mihály főangyal vezeti szűz Máriát, aki látni akarja, hogy miképen szenvednek az elkárhozottak. A kínok leírása megrázóan plasztikus benne. Dante poklában sincsenek vígasztalanabb

képek, amelyek láttára a «malasztal teljes is könnyezett» és annyira megszánta az elkárhozottakat, hogy az égbe visszatérve, kieszközölte szent fiánál, hogy kínjaik minden esztendőben nagycsütörtöktől pünkösdig szüneteljenek.

Az apokrif iratokkal együtt említhetjük a *jövendőmondó s babonás-iratokat* is. Ilyenek a: «Voronohraj» (varjúkárogás), «Hromnik», «Molnyák» (Mennydörgés, villámlás.) Az *eredeti iratok* nagyrésze vallásos tárgyú (prédikációk, oktatások, szentek élete), vannak azonban eredeti történelmi tárgyú iratok (krónikák, mondák), útleírások (zarándokutak) s végül költői alkotások is.

A legrégebbi fennmaradt orosz prédikáció *Lukács* novgorodi püspöktől származik (1036). Ugyancsak a XI. századból való *Hiláron* kijevi metropolita beszéde «a Mózes által adott törvényről és a Jézus Krisztustól származó igazságról». (Szép parallel), valamint *Theodoziusz* kijevi barlangkolostori hegumen néhány beszéde (Az iszákosságról). A XII. század szónokai közül nevezetes a szent életű *Turovi Cyrill*. (Nagy vagyonáról lemondva pappá, majd püspökké lett.) Beszédeiben (Az inaszakadtról, Mennybemene-telre) a művészi szónoklat csirái is megcsillannak. Az «orosz aranyházájú»-nak nevezik.

Az *oktató iratok* között nevezetes *J. Volockij*: «Prosvjetitelj» (fölvilágosító) című irata az eretnekek ellen (1440 után). A szentek életének megírásával is sokan foglalkoztak. Egy ilyen gyűjtemény a «*Paterika*», a kijev-barlangi szent szerzetesek életrajzi gyűjteménye a XIII. századból.

A történelmi tárgyú iratok között igen érdekes a sokszor emlegetett: *Nesztor-évkönyv*, amely Szvjatopolkig (1110-ig) vezeti az orosz történelmet. Az 1096. évhez egy egész önálló mű van iktatva: «Vladimir Monomach intelme gyermekeihez». Maga a tárgy nem

lep meg, mert más népek irodalmában is találunk ilyen írott intelmeket. Intelmeiben N. szent Vazul irataira támaszkodik. Az egész mű az egykorú orosz élet érdekes dokumentuma. Nevezetesen még a kijevi, volinszki, szuzdalai és novgorodi krónikák is, ezek azonban részlegeseek, míg a Nesztor-féle egyetemes.

Történelmi mondák különösen a XIII. és XIV. századból maradtak fenn. Ilyenek: «Nevszkij Sándor élete és vitézsége», «Tveri Mihály meggyilkoltatása ágyában, Uzbek király által», «Doni Demeter élete és halála» stb. Ezekben a krónikás adatokon kívül már költői részek is vannak.

Az *ülleírások* elsősorban a szentföldi zarándokok följegyzései. Ilyen a XII. századból *Dániel* csernigovi zárdafőnöke, aki *Balduin* királynak is bizalmas embere volt. Túltengő benne a nemzeti önérzet. Büszkén írja le, hogy mily csodálatosan gyúltak meg a szent sírnál a görögök lámpái, míg a «frankok» (latinok) csak a görögökéről gyujthatták meg a magukét. *St. Novgorodec* Konstantinápolyt, *Anasztáz Nikitin* pedig indiai utazását írta le.

A költői művek között eggyel külön is kell foglalkoznunk. Ez: *Ének Igor hadairól*. A népköltési elemek mellett is elárulja, hogy igazi költő műve. 1795-ben fedezték fel (Muzin-Puskin gróf) s azóta számtalan kiadásban és kommentárral jelent meg. Szerzője ismeretlen. Tárnya az északi fejedelmek (Szvjatoszlav vezetése alatt) sikertelen hadjárata a polovcok (palócok) ellen (1185). Eredetét a kritikusok legnagyobb része a XII. századra teszi, egyik részük azonban azt állítja, hogy mai formájában a XIV. században lett lemásolva egy régibb kézíratról. A régibb keletkezés mellett bizonyítanak benne azok a mithologiai elemek, amelyek a legrégibb szláv hagyományokra vonatkoznak. Szerzője keresztény lehetett, mert az ének szerint Igor szűz Mária

templomába tér be. Van benne azonban a pogány istenekhez való fohász is (Jaroszlavna sírása). Ezt a népeposz erejű történeti éneket a világ minden kultúrnyelvére lefordították már. Magyarul Riedl Szende adta ki prózai fordításban 1858-ban.

Bevezetéséből néhány sort iktatok ide mutatóul:

«Hej *Boján*-unk (hősi-énekes), régi idők
Szépen szóló fülmiléje,
Ha nekünk ma csattoghatnál
Igor hada emlékére!
Fülmileként, ha szökdelnél
Gondolatok lombos fáján,
Avagy sasként a magasba
Felhők közé, égbe szállván
A dicsőség koszorúját
Fonogatnád vitézeknek...
Jó Igornak hősi tettét
Jós ajkaddal így zenghetnéd...»

Újabban az ukrán (kisorosz) irodalom is magáénak vallja ezt a hősi éneket, mint az olyan nyelvemléket, amelyen már a nemzeti nyelvnek az ószláv hatás alól való felszabadulása érzik.

Vannak irodalom történészek, akik az ősköltészetnél tárgyalt «*Golubinaja Knigá*»-t és a «*Vitéz Jegorij-ról szóló éneket*» is a műköltészet körébe utalják. Az említett irodalmi termékeken kívül fennmaradtak még egyházi vonatkozású, *zarándok* és *vándor koldusénekek*. (A koldus-énekesek, a *kalikák*, többnyire jómódú emberek voltak, akik csak a főúri udvarokba lépve, öltötték fel a koldusgúnyát.)

Vannak még e korból olyan irodalmi termékek is, amelyek egy csoportba sem sorozhatók. Ilyen «*A száműzött Dániel szava*» (panasza, kérése).

Szerzője s száműzetésének oka ismeretlen. Az sem bizonyos, hogy a kérés Dolgorukij György († 1157) vagy Jaroszláv V. Perejaszlavszkij fejedelemhez lett-e intézve.

Maga a mű nagy olvasottságról és a szentírásban való jártasságról tesz tanuságot. Lehet, hogy valamelyik száműzött fejedelmi sarj írta, egyes kutatók szerint pedig inkább valami élelmes ember, aki így akarta magára irányítani a fejedelem figyelmét. Említésre méltó, hogy ez az első mű az orosz irodalomban, amelyben a humor is megcsillan. Ezzel az orosz tulajdonsággal: a bajban is mosolyogni, később is többször fogunk találkozni irodalmukban.

2. *A tatár uralom hatása.*

A XIII. század közepe felé az oroszország állami és kulturális életét egy megdermesztő csapás, az említett tatár (mongol) betörés érte. A majdnem 250 évig (1238—1480) tartó idegen uralom természetszerűleg sorvasztotta a nemzeti szellem életét. A tatárok Kijevet, «az orosz föld anyját» is elpusztították. Magát a fejedelmet meghagyták ugyan méltóságában, de csak azért, hogy a sarcot népén behajtsa s a kánnak beszolgáltassa. A tatár betörés egyszersmind minden kulturális kapcsolattól is elzárta az oroszországot. Bizánc és a délszláv központok felé meg volt szakítva az összeköttetés, Nyugat népeivel pedig, a roppant nehéz közlekedési viszonyokat nem is számítva, a kiélesedett vallási ellentétek miatt sem érintkezhetek. Az orosz szellemi művelődés még gyenge és fiatal volt arra, hogy külső támogatás nélkül, a maga erejéből tovább fejlődjék s így visszaesésnek kellett beállania. Ebben a nehéz politikai és kulturális helyzetben Novgorod volt az egyedüli pont, amelyen keresztül a világosság Európából az orosz földre behatolhatott. Ez az eleven kereskedő város ugyanis a Lübeck felé irányuló összeköttetéseiével még a tatár uralom alatt is virágzott. A tatárok kivonulása után azonban az egységre törekvő s egyre erősödő

Moszkva (1479-ben), illetve III. Iván Novgorodot is elfoglalta s «nagy harangját, amely a gyűlésbe szokta hívni a népet», diadal jelül Moszkvába vitette. Így a Nyugat felé való orientációnak egyetlen ablakocskája is bezárult. Moszkva megerősödése jóformán a keletrómai birodalom bukásával esik össze. Konstantinápoly bukását a szlávtság Isten büntetésének tartotta azért, mert a firenzei zsinaton (1439) az «igaz hittől elpártolt» és a pápának vetette magát alá. A Babilon pusztulásáról s Nabukodonozor király koronájának megtalálásáról szóló régi bizánci monda kibővült azzal, hogy Leó a császári jelvényeket Vladimir fejedelemnek küldte el. Rurikot már egyenesen Augustus császár leszármazottjának állította. Ekkor írta III. Vazulhoz, Rettenetes Iván apjához Filothej barát ezeket a büszke szavakat : «Két Róma elbukott, de a harmadik erősen áll s negyedik nem lesz többé. Az új harmadik Róma, a moszkvai birodalom egyetemes, apostoli egyháza fényesebben tündöklök, mint a nap a világ fölött». III. Iván (Rettenetes Iván nagyapja) is azért vette nőül Paläolog Zsófiát, az utolsó görög császár unokahugát, hogy a bizánci császárok törvényszerű örököseként szerepelhessen. Ő vette fel a cár (király) nevet is. Zsófia cárnő, aki Itáliában nevelkedett, a harmadik Rómából igazi nyugateurópai fővárost akart teremteni. Sok jeles olasz művészt (Fioravante) s kézművest hívott országába s megkezdődött a moszkvai székesegyház, a Kreml s a paloták építése. Az anyagi kultúra lázas emelése idején az irodalom teljesen a kolostorokba szorult. Erre az időre esik a teljes ó- és újszövetségi biblia orosz fordítása is. Nevezetes írói egyénisége e kornak az albániai születésű *Maxim Grek* (görög), aki teljes klasszikus műveltségű férfiú volt már akkor is, amikor az Athos-hegyi kolostorba lépett. Innen vitte magával Vazul nagyfejedelem Oroszországba, ahol 38 évig dolgozott a fejedelmi könyv-

tárban. Fordított művein kívül dogmatikai és erkölcsi tartalmú művei is vannak. Sokat fáradozott az egyházi könyvekbe becsúsztott hibák kijavításán is. Ezt a munkásságát azonban félreértették. (Igaz, hogy sok vonás van prédikációiban Savonarolából.) Ellenségei addig áskálódtak ellene, míg egymásután több zárdába száműzték s a Trojicko-szergijevi laurában halt meg 1556-ban. Hatalmas működése azonban nem tűnt el nyomtalanul, még ellenségei is belátták, hogy valamit tenni kell az orosz egyházi és társadalmi élet hibáinak eltüntetésére. Rettenetes Iván Moszkvába (1551) egyházi zsinatot hívott össze, amelynek munkálatait egy, 100 fejezetből álló könyvbe foglalták össze. Ez a *Sztohlava* (Sztoglava), vagy «Sztohlavnik».

A «Sztohlava» többek között tárgyal az iskolákról, a könyvírókról és fordítókról, az istentelen Bachmet (Mohamed) tévelyeiről, a babonáról, a papnevelésről is. Az orosz irodalom további fejlődésére nagy hatással volt a nyomda felállítása Oroszországban. Rettenetes Iván, Makarij metropolita tanácsára, Missenheim dán nyomdász vezetésével, felállította az első nyomdát Moszkvában, 1553-ban. Ez a könyvnyomda azonban majdnem egy századon át csak egyházi könyveket nyomott, hogy a szöveg-revizió révén tiszta és egységes liturgikus könyvek kerüljenek a templomokba. Ebből a moszkvai nyomdából került ki a 12 kötetes hatalmas «Velikaja csetyi menea» (A nagy ménea, a szentek officiumai, a hónapok minden napjára). A theologiai vonatkozású irodalom quantitative később is tekintélyes (kb. ¼) részét alkotja az orosz irodalomnak, ha nem is nyugati értelemben.

A XVI. század vallási, erkölcsi és gazdasági életének tükröire a *Domosztroj* (Házépítés) című mű, amelynek szerzője valószínűleg Sylvester pap, a fiatal Rettenetes Iván tanácsadója volt. Nem rendszeres mű ugyan, de

gondolatmenete mégis három irányban halad : 1. beszél a lelki építésről. Ebben a részben szigorúan körvonalazva vannak a közös házi ájtatosságok (pl. éjfélkor felkelni és a bűnbánatot felindítani) is ; 2. a hitbeli és erkölcsi magatartásról (a család nevelése, vezetése) ; 3. a gazdaság vezetéséről (a cselédekkel való bánásról stb.).

Maga *Rettenetes Iván* is író volt. A világtörténelem legszélsőségesebb jellemeinek egyike, aki százakat küld a halálba s váratlanul megkegyelmez egynek. A legvadabb lelki erupciók után szinte kétségbeesetten vezekel. K. Akszakov szerint művész-természet, vagy Nérónak, a «magnus artifexnek» kicsinyített mása. Két irata maradt fenn : levele a Kyrillobjelozerszkij kolostor lakóihoz és *Kurbszkij András* fejedelemmel való levélváltása. A Fehér-tenger mellett levő Cyrill-kolostor abban az időben a tönkrement bojárok, fejedelmek menedékhelye volt, akik azonban a zárdában sem akartak lemondani világi szórakozásaikról. Kozma nevű főnökük kérésére, ezeknek írta Iván a levélbe foglalt utasításokat. A nagyműveltségű Kurbszkij András, Maxim Grek tanítványa, egyike volt azoknak, akik Rettenetes Iván egységesítő törekvéseinek ellenállottak. Hazájából Zsigmond Ágost lengyel királyhoz menekült s Rettenetes Ivánnak mindent megírt, ami a szívéen feküdt, Iván is válaszolt neki ; leveleiben korholta őt, de egyben védekezett is a politikája és udvara ellen felhozott vádakkal szemben. Kurbszkij Rettenetes Iván életrajzát is megírta gyermekkorától 1578-ig. Ezeken a műveken kívül az egyházi irodalom, a krónikaírás s az útleírás terén is keletkeztek új művek, de ezek a már előbb tárgyalt műfaj-rokonaikkal szemben nem jelentenek haladást.

Rettenetes Iván utódai alatt is folytatódtak a belső zavarok, míg 1613-ban a zemszkij szobor (nemzetgyűlésfele) az ifjú Romanov Mihályt nem ültette a moszkvai

trónra. Amíg az északkeleti oroszország belső bajaival küzdött, a délnyugati oroszországot Zsigmond Ágost Lengyelországhoz csatolta. Ettől az időtől kezdve ezen a területen hatalmas mérkőzés indult meg a katolicizmus és a pravoszlávia között. Az egyháztörténelemnek rendkívül érdekes, mozgalmas és máig sem egészen behegedt sebeket okozó korszaka ez, amelynek történelmi tanulságait, a szláv népek uniója érdekében, nagyon is érdemes volna kiaknázni.

Bennünket ennek a kornak csak irodalmi vonatkozásai érdekelnek. A jezsuiták hatalmas térítői s irodalmi működésének ellensúlyozására s az 1596-ban kihirdetett breszti-unió (1592) hatálytalanítása érdekében az egyes egyházak mellett, az ú. n. «bratsztvo»-k, humanitárius társulatok létesültek, amelyek a rendszeres iskolázás mellett az erkölcsi és anyagi eszközök szaporítását is feladatukul tűzték ki a keleti egyház megerősítése érdekében.

Nevezetes volt a lyvovi (lembergi) bratsztvo iskolája, amelynek szabályzata ma is megvan. A kijevi társulat iskolája a párizsi egyetemen nevelkedett (Mohila) Mogila Péter kijevi metropolita idejében kollégiummá, (Nagy Péter alatt vallási akadémiává) szerveződött át. Az innen kikerült nemzedék élénk polemikus irodalmi harcot folytatott, amelynek számos emléke maradt fenn. Legérdekesebb, szinte megrázó *M. Szmotrickij*-nek: «A keleti egyház siralma» című műve, amelyre a híres jezsuita szónok: *Szkarga Péter* felelt. (Később Szmotrickij is csatlakozott az unióhoz.)

Ezen az úton a délnyugati oroszország közelebb jutott a nyugati művelődés forrásaihoz, aminek hiányát az északkeleti rész is egyre jobban érezte. Ott is megindult az iskolázás. Moszkvában Filaret pátriarka állította fel az első iskolát, amely később a kijevi mintájára — akadémiává szerveződött át. Miután az előadók nagy része

Görögországban, Velencében, Páduában nyerte kiképzését — az iskola valósággal skolasztikus irányú volt. Később több délnyugati orosz tudós is átköltözött Moszkvába s ezek is elősegítették a nyugateurópai művelődés felé való haladás munkáját. Ezek közül kivált *Polocki Simeon* (az első orosz udvari poéta, aki Elek cár fiának születésére írott versével vonta magára a cár figyelmét). Sokoldalú író. Irt dogmatikát, apologiát a raszkolnyikok ellen, prédikációit is kiadta s két iskolai dráma maradt utána (A tékozló fiú; A babiloni ifjak a tüzes kemencében), valamint két verseskötet is.

Másik nevezetes író *Rosztovszkij Demeter* (akit a keleti egyház a szentek közé sorolt). Sokat harcolt a raszkolok ellen. Legnevezetesebb műve a «Szentek élete», amelyen 20 évig dolgozott. Egyházi szláv nyelvre klasszikus tisztaságú.

A *raszkolok*-nak (a keleti egyházon belül létre jött szakadások) is van irodalmuk. A raszkolok keletkezése a Rettenetes Iván által kezdett, de csak Elek cár alatt befejezett szentírási és liturgikus textusok revíziójával függ össze. Ez a revízió, mint Sztalin mondja, «a legcsekélyebb dogmatikai változtatás nélkül is sok olyat megsemmisített, amit az óhitű orosz a nemzeti egyház szent örökségének s lelke üdvösségének szempontjából elengedhetetlennek tartott». Emiatt történt a szakadás, amelynek híveit az államegyház kegyetlenül üldözte. Viszont a raszkolnyikok (amint az ősköltészetnél is említettük) készebbek voltak a máglyára lépni, semhogy apáik hagyományaitól eltérjenek. Az üldözöttek a világvégét is jósolgatták. Számtalan valóságos ének született az üldözés alatt. A raszkolnyikok legkimagaslóbb alakja *Avvakum*, a máglyára ítélt protopópa, akinek önéletrajza, A. Luther szerint a világirodalom legmegrázóbb emberi dokumentuma.

A XVII. század mozgalmas irodalmából kiválik

még s a Nagy Péter előtti orosz társadalmi életnek hű képe G. *Kotosichin* naplója. Éles hangú kritikai irat, amely hazája elmaradottságát és társadalmi ferdeségeit nyíltan ostorozza. Címe: «Oroszország Mihajlovics Elek uralkodása alatt». Szerzője a lengyel háború idején (1660.) Dolgorukij herceg mellett teljesített szolgálatot, aki hamis vádat akart iratni vele Trubecokj herceg és mások ellen. Erre a szerepre nem vállalkozott s a herceg bosszúja elől külföldre szökött. Lengyel-, majd Németországban bolyongott s végül Stokholmban telepedett le, ahol megírta naplóját, amelyet mindjárt svéd nyelvre is lefordítottak.

Nem kevésbé érdekes alakja e kornak a horvát származású *Jurij Krizsanics*, aki a breszti-unió kihirdetése után Moszkvába ment, hogy a görög és a latin egyház együttműködése mellett agitáljon. Működéséért Szibériába száműzték, ahol több művet írt. Egyébként azonban a pánszlávizmusnak ő első apostola, aki az összes szlávok egyesítését nyíltan hirdette.

A bámulatos tevékenységű Polockij Simeon írásai között két *iskolai drámát* is említettünk. Ez a kísérletezés további fejlődést vont maga után. Elek cár is nagy érdeklődést mutatott a Nyugat-Európában már idejét multa műfaj iránt. Megbízást adott *Johan Gottfried Gregorinak*, a Merseburgból származó evangélikus papnak, hogy darabot írjon Eszter királynéről és adassa elő. A darab 1672-ben csakugyan színre került a Téli-palotában s oly tetszést aratott, hogy a cár színi iskolát állíttatott föl, amelybe 26 polgár- és hivatalnok ifjút rendeltetett, hogy a színjátszást megtanulják, mert eddig csak idegenek adták elő a darabokat. Sok ilyen darabot írtak ebben az időben, amelyek mindegyikében elengedhetetlen volt a cár köszöntése. A színész-nevelő azonban a cár halálával megszűnt.

A nyugateurópai művelődés beszivárgásának egyik

eredménye volt az is, hogy az orosz közönség az egyházi vonatkozású műveken kívül másokat is szeretett volna megismerni. A régi vándordalosok és krónikások már eltűntek, de viszont a délszlávok, majd a lengyelek és csehek révén, később pedig a németek útján, egyre több oly mű került Oroszországba, amelyek Nyugat-Európában már jóformán egy századdal azelőtt ismeretesekek voltak, itt azonban a lebilincselő ujság erejével hatottak. A «Gesta Romanorum», a «Magnum Speculum», a lovag-történetek (Tristán és Izolda, a szép Magelona stb.) valósággal elragadták az orosz lelkeket. Ezek a művek eleinte csak kéziratban terjedtek, mert a nyomdák csak egyházi célokat szolgáltak, de annyi példány forgott belőlük kézen, hogy fölébresztették az orosz fantáziát, amelyből aztán kifakadtak a romantizmus első hajtásai.

3. Nagy Péter kora.

Nagy Péter nemcsak hazája történetében, de a világ-történelemben is kimagasló egyéniség, aki előtt az állam minden. Rettenetes Iván a dinasztiaért, Péter pedig az államért dolgozott. Sokan az ő reformjaitól számítják a tulajdonképeni Oroszország történetét.

Céltudatos uralkodó volt, aki a nyugati kultúra átültetésével akarta hazáját és népét a civilizáció közösségébe kapcsolni. Német- és Angolországból, Hollandiából százával hívta országába a tudósokat, tanítókat, hogy egy új nemzedéket állítsanak az új Oroszország szolgálatába. Politikai céljaiért (szabad tengerhez való jutás) vívott küzdelmei, fiához való viszonya, belpolitikai reformjai mind a történelemben tartoznak, vannak azonban olyan reformjai is, amelyek hazája kultúráját s így az irodalmat is érintik.

A kultúra előbbre vitelében, legalább is eleinte, uti-

litarisztikus cél vezette. Hadsereget kellett fölállítania, tengerészetet szerveznie, hozzáértő és eszméihez hűséges hivatalnokokat nevelnie s így először tengerészeti, mérnöki iskolákat szervezett, a tudományok akadémijára csak 1724-ben gondolt. 1722-ben jelent meg az úgynevezett hivatalnok-nemességet, külön hivatalnoki kasztot, szervező rangtáblázata. Ennek alapján a legújabb időkig specialitása volt Oroszországnak az államilag s szinte katonailag szervezett csinovnikvilág, amelynek típusai az orosz irodalomban is gyakran szerepelnek.

Az irodalmat illetőleg döntő fontosságú reformja Nagy Péternek az, hogy az egyházi és világi irodalmat külső formájában is elválasztotta egymástól. Még Amsterdamban való tartózkodásakor öntette az első *polgári-orosz betűket* (hrazsdanka, ellentétben a cyrillikával), melyek alakja a latin ABC formáihoz simul. Ő alapította az első orosz ujságot (Szanktpeterburgszkija Vjedomoszti) s a mai értelemben vett színháznak alapjait is ő rakta le. Reformtörekvéseit több jeles egyházi és világi kiválóság támogatta. Az egyháziak közül kivált *Prokopovics Theofán* novgorodi metropolita, aki tudományos kiképeztetését Rómában nyerte. Ő a szerzője a «Duchovnyj Reglamenti» című szabályzatnak, amellyel a cár a patriarchai joghatóság helyébe (1721.) a szent Szinodust állíttatta föl, mint az orosz egyház-kormányzat legfőbb kollektív szervét.

Prokopovics, mint kiváló egyházi szónok és a tehetséges, haladni vágyó ifjak patronusa is ismeretes volt. Segítőtársai voltak *G. Buzsinszkij*, *Sz. Kochanovszkij* és *Th. Krolík*. Voltak azonban egyházi férfiak, akik a cár reformjaival nem mindenben értettek egyet. Ilyen volt a skolasztikus nevelésű *Janovszkij J.* rjazáni érsek, később a Szinod elnöke. Beszédeiben magasztalta Péter diadalmas hadjáratait s fáradhatatlan tevékenységét.

egyházi újításait azonban veszedelmeseknek tartotta. A protestantizmustól féltette az igaz hitet s a «A hit sziklája» címmel vitairatot is szerkesztett ellene.

A Nagy Péter-féle reformoknak érdekes visszhangja az orosz irodalomban *Poszoskov Iván* terjedelmes elmélkedése «A szegénységről és a gazdagságról». Poszoskov autodidakta muzsik, aki jóval idősebb is volt a cárnál, de a reformokkal kapcsolatban, bámulatos átfogó képességgel fejtegeti a klérusra, a nemességre, az iparra, kereskedelemre, földművelésre, a hadseregre és a közgazgatásra vonatkozó nézeteit. Nem bizonyos, hogy Nagy Péter elolvasta ezeket a fejtegetéseket, mert elküldésük után nemsokára meghalt, halála után azonban a «magasabb személyiségek» veszedelmesnek találták Poszoskov iratát, s őt a Péter-Pál erődbe záratták, ahol meg is halt. Poszoskovnak másik irata, a fia számára hagyott végrendelete, egészen a szigorú Domsztrój szellemében íródott. Nagy Péter uralkodása nem volt olyan hosszú, hogy lelkileg is átformálja s a nyugati kultúrával átítassa népét, ezért a nyugat-európai külső sokszor a régi nyers moszkvai szokásokat takarta és sokan örvendtek, hogy levethetik azt, mint egy alkalmatlan gúnyát. Az angol követ a reformok hatásáról ezt a jellemző tudósítást küldte kormányának: «Kivételesen mindenki azt kívánja, hogy Pétervár a tenger fenekére süllyedjen s az újonnan szerzett tartományokat pedig vigye el az ördög (Livland, Estland, Ingermanland). Moszkvába, birtokaikhoz közelebb szeretnének húzódni s fényes és olcsó életmódjukat folytatni. Európával semmi közösséget sem akarnak».

A szorosabban vett írók közül *V. N. Tatiscsev* (1686—1750.) az első, aki komolyan lelkesedett Nagy Péter reformjaiért. Tatiscsev nagyműveltségű s a legkülönbözőbb munkakörökben szereplő egyéniség: katonai mérnök, követségi tisztviselő, később Asztrahán kor-

mányzója volt. A tudományokkal állandóan foglalkozott. Megírta Oroszország földrajzát s történeti, földrajzi, politikai és gazdasági lexikonját. Hosszú ideig dolgozott Oroszország történetén. Ez a műve azért értékes, mert szószerint idéz benne olyan forrásműveket, amelyek máig már elpusztultak.

Tatiscsev irodalmi működésének azonban hatása nem volt kortársaira, mert a magasabb klérus nem jó szemmel nézte, hogy vallási elveiben Hobbes, Bayle, Hugo Grotius stb. voltak a mesterei. Történelmének megjelenését is megakadályozták s az csak halála után, II. Katalin alatt jelenhetett meg.

A Nagy Péter halála után bekövetkezett visszaesés egyre jobban mutatta a külső máz alól kiütköző lelki sivárságot. A nyugateurópai civilizáció torzképe életre keltette a szatirát, amelynek első művelője: *A. D. Kantemir* herceg volt. (1708—1744.) Atyja Nagy Péter alatt Oroszországba költözött oláh goszpodár volt, aki magasabb képzettségét Konstantinápolyban nyerte. Kantemir a moszkvai és szentpétervári akadémia elvégzése után állami szolgálatba lépett s később párizsi nagykövet lett. Itt Montesquieu-vel és körével állott összeköttetésben s szabad óráiban Anakreont, Horatiust s Montesquieu perzsiai leveleit fordította. Költői neve azonban csak szatiráihoz fűződik, amelyek Juvenális, Horatius és Boileau modorában ostromozzák kora ferdeségeit és a fölvilágosodás ellenségeit. Ő próbálta az orosz irodalomban először alkalmazni a nyugateurópai versformákat. Írásainak legnagyobb része csak halála után került a nyilvánosság elé, amikor már jóformán teljesen elavultak. Meg kellett azonban említenünk őt azért is, mert vele kezdődik az orosz irodalomban az úgynevezett *pseudo-klaszicizmus* kora, melynek írói vagy idegen, az orosz lélek világától teljesen távol álló témákat dolgoznak föl, vagy nemzeti tárgyaikat

kényszerítik oly formákba, amelyek sehogy sem ille-
nek rájuk.

Érdekes alakja e kornak V. K. *Tredjakovszkij* (1703—1769.) is. Egy asztraháni pap fia, akit a tudományszomj Moszkvába, majd Hollandiába vitt, ahonnan gyalog ment Párizsba, hogy kiképeztetését tökéletesíthesse. Később Anna cárnő udvari poétája s az ékes-szólás professzora lett, aki az udvari élet eseményeit szedegette versekbe. A kritikusok egyik része, mint az irodalmi pedantéria nevetségig menő képviselőjét, s mint tehetségtelen verselőt említi; másik része azonban, versein kívül, értékeli aesthetikai dolgozatait s Fenélon: «*Les Aventures de Télémaque*» sikerült orosz fordítását.

A reformok korszakának kimagasló alakja s határozott írói egyéniség M. V. *Lomonoszov* (1711—1755.), «az orosz Pindaros». Szmirnovszkij az új orosz irodalom atyjának nevezi s új korszakot kezd nevével irodalomtörténetében. Kétségtelen, hogy ő az orosz irodalomban a francia klasszicizmusnak legtehetsége-sebb képviselője. Egyszerű halászember fia Archengelszk vidékéről. Tudományszomja oly erős volt, hogy titokban elhagyta a szülői házat s Moszkvába ment, ahol iskolába került. Mint tehetséges tanulót Marburgba és Freibergbe küldték, hogy a fizikában és a bányászatban képezze ki magát. Ott is megállta a helyét. (Később ő szervezte Oroszországban az első kémiai laboratóriumot s Franklintól függetlenül fölfedezte a légköri elektromosságot.) Időközben családja haza hívta, mert jó üzlet és gazdag feleség kínálkozott neki otthon, de ő a szükséggel küzdve is kitar-tott a tudomány mellett. Németországból feleséggel tért vissza Oroszországba, ahol nemsokára a kémia professzora lett. Sokat dolgozott az orosz Akadémia átszervezésén is. Szaktudása mellett elsőrangú költő

is volt, aki az európai kritika szerint is az első, aki költői értelemben is verset írt az orosz irodalomban.

Már Németországban fordítgatta Fenélont. Hazakerülve sok ódát és vallásos költeményt (köztük zsol-tár-átdolgozásokat) írt. Vallásos ódáit Bellinghausen németre, Lemier franciára fordította. Kisebb lírai költeménye is sok van. Mint szónok is szép sikereket aratott. Erzsébet cárnő kérésére a drámával is megpróbálkozott, de drámai művei csak kísérleteknek mondhatók. Mint történetíró a régi Oroszország történetét írta meg Jaroszláv fejedelem haláláig. Ebben mintaképe a római Titus Livius volt s ahol csak lehetett mindenütt párhuzamot vont a római s az orosz nép története között. Külön kell megemlékeznünk Lomonoszovnak nyelvészeti munkásságáról. Ő az első grammatikus, aki az orosz nyelvet teljesen önállóan tárgyalja s az ószlávtól külön választja. Az orosz nyelv dialektusait is osztályozni próbálja. Az egyházi szláv nyelv nagy értékeit azonban ő is teljes mértékben elismeri. Hogy a nagy polyhistor képe teljes legyen, megemlíti-jük még róla, hogy sok gazdasági s tudományos (az egyetem szervezése) terv is fűződik nevéhez. Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy a szigorú Bje-linszkij is «az orosz irodalom Nagy Péterjének» nevezte kritikájában. Lomonoszov azonban így jellemezte munkásságát: «Arra szenteltem magamat, hogy halálomig harcoljak az orosz tudomány ellenségeivel».

Az «orosz Pindaros»-nak kortársa volt A. P. Szumarov (1718—1777.), akit viszont az «orosz Racine»-nak neveztek. Tragédiáin kívül írt még szatirákat és kritikai dolgozatokat is. Az első orosz színház 1702-ben Nagy Péter parancsára épült föl Moszkvában, amelyben először német, majd később orosz színészek játszottak. Ennek a színháznak általánosabb nevelő hatása azonban nem lehetett, mert a közönség sem az

eredeti német darabokat, sem a valósággal filológiai magyarázatokat kívánó orosz fordításokat sem értette meg. Szumarokov volt az első író, aki legalább is nyelvben oroszra tette a színpadot. Mint előkelő nemesi család sarja olyan nevelést kapott, amelynek révén a francia és német irodalom termékeivel bőven megismerkedhetett, viszont mint pétervári diáknak gyakran kellett statisztálnia az udvari színpadon. Így került közelebbi érintkezésbe a színpaddal. Corneile, Racine és Voltaire (akivel barátságos levelezést is folytatott) hatása alatt írta darabjait, amelyek közül főképen a «Chorev» válik ki. Kijev alapítójának legendás alakját viszi benne színpadra. Vígjátékokat is írt, de azokban a személyeskedésig éles és humora is tulságosan reális, szinte burleszk. Említést érdemel még rövid életű lapja, a «Trudolyubivaja pcsela» (A dolgoz méh) is. Szumarokovot sikerei később annyira féltékennyé és hiúvá tették, hogy mint az Erzsébet cárnő által alapított színház igazgatója, más szerző darabjait nem igen akarta színpadján látni. Emiatt folytonos összeütközésekbe keveredett, állását is otthagyt a szegénységben, elhagyatva halt meg.

Az orosz színész-nemzedéknek két hatalmas tehetsége volt Szumarokov kortársa: *F. Volkov* és *J. Dmitrijevskij*, akik maguk is írtak darabokat a színpad számára. Ebben az időben még a fordított darabok egész tömege vonult be az orosz színpadra s Racine, Voltaire, Moliere, Destouches, darabjain kívül főképen a dán Holbergét kedvelte a néző közönség. Érdekes, kultúrhistoriai tény az, hogy a szentpétervári színház ekkor még nem volt nyilvános, csak az udvari személyzet és a főbb hivatalnokok látogathatták. A nagy közönség számára csak 1783-ban nyílt meg.

4. Második Katalin kora.

Nagy Péter halála után az ú. n. felvilágosodás egyre jobban éreztette hatását az orosz irodalomban is, míg II. Katalin idejében tetőpontjára jutott. Az Anhalt-Zerbst hercegi családból származó cárnő nemcsak támogatója, de munkása is volt az irodalomnak. Már trónra lépte előtt megismerkedett Voltaire-rel, Diderot-t anyagiilag is támogatta, de azért ezekkel is éreztette, hogy ő orosz uralkodó. Diderotnak mondotta (mikor eszméinek gyakorlati keresztülvitelét sürgette a cárnőnél) egyszer, hogy jól gondolja meg, mily nagy különbség van az orosz viszonyok s az ő türelmes papirosa között. Katalin irodalmi működése többirányú volt; mint uralkodó oly utasításokat szerkesztett az új törvénykönyvhöz, amelyek Pypin szerint kora irodalmi műveltségének dokumentumai. Locke, Beccaria s főképen Montesquieu («*Espri des Lois*») voltak az instrukciók forrásai s a régi joggal szemben a humánus felfogás jellemzi azokat. Pedagógiai vonatkozásukban is értékesek az instrukciók, mert az iskola feladatául nemcsak a szükséges és hasznos ismeretek nyújtását tűzik ki, hanem elsősorban az erkölcsi nevelést. A leánynevelésről is Katalin intézkedett először Oroszországban s külön intézetet állíttatott számukra. Ezért írta róla Szumarokov: «Péter adta nekünk a létet, Katalin a lelket». Önálló pedagógiai munkája a Szaltykov herceghez, unokái nevelőjéhez írott utasítása. Ifjúsági olvasmányokat is írt unokái számára, amelyekben mesék, közmondások, intelmek vannak a nevelés céljához alkalmazva. A drámaírással is megpróbálkozott Katalin. Drámai művei közül az «*Oh idő!*» című szatirikus vígjátéka a legjobb, amelyben kora társadalmának ferdeségeit ostromozza. Egyébként drámái is csak arra valók, hogy bennük az államról és néperőről való nézeteit fejtegesse. A legszokatlanabb azon-

ban az a törekvése, hogy uralkodó létére, az ujságírás terén is vezetni akart. A «Vszjakaja Vszjacsiná»-nak (Mindenek Tarka krónika féle ujság) nemcsak fenntartója, de szorgalmas munkatársa is volt, amelyben sokszor szenzációs erejű cikkeket közölt (Byli-i nebylici — Események és képzelmek). Sokat polemizált a szabadkőművesekkel, akiket gyűlölt és a miszticizmus (theosophusok, illumináltak, martinisták) képviselőivel. A francia forradalom kitörése azonban módosította a cárnő nézeteit s őt magát is rezerváltabbá tette. A cárnő javarészt franciául írta munkáit, amelyeket titkárai fordítottak oroszra. Franciául írta irodalmilag is értékes emlékiratait is.

A cárnő lapján kívül ugyanebben az időben megjelent a Novikov kiadta: «Truteny» (here), a «Zsivopiszec» (festő), a «Koselyok» (Az erszény). Ezek a cárnő lapjával is polemikát kezdtek, aminek Novikovra nézve nagyon szomorú következménye lett.

N. J. Novikov (1744—1818.) tehetséges író, publicista és filantropus volt egyszemélyben. A katonai szolgálatból kilépve, kizárólag az irodalomnak élt. Lapjaiban ostromozta kora hibáit s megtámadta az orosz gazdasági berendezkedés alapját: a jobbágyságot is. Novikov az orosz szabadkőművesek vezéralakja is volt, aki népies kiadványokkal és ifjúsági iratokkal is igyekezett «új erkölcsi és kulturális utakat jelölni». Platon moszkvai pátriarka megvédte ugyan Novikov igazhitűségét, de őt magát nem tudta megmenteni. A Bastille bevétele után Katalin is attól tartott, hogy a «francia méreg», amelynek terjesztői Oroszországban is a szabadkőművesek voltak, hatni fog, 1792-ben elfogatta Novikovot és 15 évi várfogságra ítélte. Novikov nyomdait s kiadványait az állam konfiskálta el. A cárnő halála meghozta ugyan neki a szabadságot, de a fogságban testiileg s lelkiileg úgy megtört, hogy nemsokára Moszkvában meghalt.

Még szomorúbb sorsra jutott barátja és társa A. N. Radiscsev (1749—1802). Jómódú földbirtokos fia volt, aki a lipcsei egyetemet végezte. Főműve: «Utazás Pétervártól—Moszkváig», amelyben szinte durva példákkal illusztrálta hazája állapotait s tervet dolgozott ki a jobbágy-felszabadítás végrehajtására. Hetven évvel előzte meg az eseményeket, mert csak II. Sándor alatt következett be ez a felszabadítás. Katalint valósággal megrendítette ez a könyv s szerzője száműzetéssel lakolt érte. Később I. Pál cár megkegyelmezett neki, majd I. Sándor a törvényszerkesztő bizottság tagjává is kinevezte (1801). Radiscsev azonban itt sem tagadta meg magát s olyan radikális tervekkel állott elő, hogy a bizottság elnöke megint Szibériával fenyegette meg. Ekkor aztán annyira elkeseredett, hogy méreggel vetett véget életének. Művét a cenzura lefoglalta s csak külföldi kiadását csempészhették be Oroszországba, ahol csak 100 év múlva jelenhetett meg.

Katalin korának nevezetesebb írói közé tartozott még D. J. Fonvizin (Von Visin) (1744—1792). Nem tősgyökeres orosz család sarja, őse báró Von Visin Péter a litván háború idején került orosz fogságba. Családja eloroszosodott s a keleti egyházba lépett. Szentpétervári egyetemi hallgató korában megtanult franciául, szorgalmasan látogatta a színházat s ujságíró és fordító lett (Holberg, Voltaire). Éles szeme és kitűnő humora a komikum felé vonzotta. Így keletkezett «A brigadir» (Brigadéros) című vígjátéka, amely az egykorú kritika szerint kiválóan élethű rajz.

Ennek a révén terelődött rá a dúsgazdag Panin gróf figyelme is, aki titkárává tette, majd ezer «elket» (jobbágyot) ajándékozott neki. Fonvizin később házassága révén is vagyonos emberré lett s ekkor feleségével együtt Franciaországba ment, hogy egészségét helyreállítsa. Franciaországból írta híres irodalmi leveleit, amelyekben

nem lelkesedik mindenért úgy, mint kortársai — ami francia. Majd Olaszországba is elment. Két utazása között írta a «Nedoroszly» (Kiskorú) című vígjátékát, amely sikerültebb a Brigadérosnál s maradi és haladó honfitársait állítja benne egymással szembe. A mű cselekménye Nagy Péter idejében történik, aki a nemesi ifjakat szigorúan ellenőriztette, hogy a maguk idején különböző állami szolgálatokra kiképeztesse. Ez az erőszakos gyámkodás a szülőket sokszor elkeserítette. Fonvizin haláláig dolgozott. Még halála estéjén is Derzsavinnál volt s ott barátainak és ismerőseinek «Az udvarmester» című vígjátékát mutatta be.

A kor lírikusai közül magasan kiemelkedik az imént említett *G. R. Derzsavin* (1743—1816). Korán elmélyedt Kleist, Gellert, Herder, Klopstock műveiben. Részt vett a Pugacsev ellen indított büntető expedícióban is. Katalin cárnő megkoronáztatására «Felica» címen ódát írt (1782), amellyel annyira megnyerte a cárnő kegyét, hogy udvari poétává lett. Ettől az időtől kezdve pályája egyre fölfelé ívelt; Tambov kormányzója, majd I. Sándor alatt igazságügyminiszter lett. Rendkívül termékeny lírikus volt. Vallásos, bölcséleti ódáin, episztoláin kívül, anakreoni dalokat és balladákat is írt s az orosz műköltészetet formailag is bele kapcsolta a világirodalomba. A drámával is megpróbálkozott, de sikertelenül, mert Akszakov szerint drámája is csupa dal. Vallásos költeményei között külön is meg kell említenünk az «Isten» című (1784) ódáját. A XVIII. század minden költője, még Voltaire is (*Le vrai Dieu*) írt ódát az Istenről, a német költők közül pedig azokat, akiket Derzsavin különösen kedvelt, mindegyiket foglalkoztatta az isteneszme. A mi Berzszenyink «Fohászkodás»-ának ihletére emlékeztet Derzsavinnak sokkal terjedelmesebb ódája is, amely neki európai hírnevet szerzett s megjelenése után nemsokára német, francia, angol, olasz, spanyol,

lengyel, cseh, latin és japán fordításban is napvilágot látott.

A hálás utókor Kazánban, szőborban örököltette meg Derzsavin emlékét, akit Puskin teljesen elhomályosított, de akiről ő is elismerte, hogy költő volt s hogy róla írott első kritikája («Derzsavin, a bálvány $\frac{1}{4}$ -rész arany, $\frac{3}{4}$ -rész ólom») igazságtalan volt. A Katalin-kor nagyjain kívül kisebb jelentőségű költők és írók is szolgálták az orosz irodalmat. Ilyenek Cheraszkov, Bogdanovics, Hemnicher, Knyazsnin, Ableszimov és Kapnist.

M. Cheraszkov (1733—1807) arról nevezetes, hogy az álklasszikai eposznak ő az első képviselője az orosz irodalomban «Rossziada» című eposzával. A mű címe is mutatja, hogy Homeros, Vergilius, Tasso és Klopstock voltak mintaképei. A portugál «Luziada» és a francia «Henriad» méltó párját akarta megalkotni az orosz irodalomban. A 12 énekes eposz tárgya Kazán leveretése Rettenetes Iván által, «Vladimir» című eposzában pedig az oroszok megtérését énekelte meg. Eposzain kívül lírai költeményeket is írt, amelyek közül a «Koly szlavenas Hoszpogy v Szionyí» (Mily dicső a mi Urunk Sionban) kezdetű himnusza több nyelvre is le lett fordítva s megzenésítve, az orosz énekkarak állandó műsordarabja. Lirája ma már elavult. Cheraszkov, mint a moszkvai egyetem kurátora, atyai támogatója volt a tehetséges ifjaknak és a kezdő íróknak, úgy hogy megérdemelte «az orosz irodalom protektora» címet, amellyel kortársai megtisztelték.

J. F. Bogdanovicsot (1743—1803.) is Cheraszkov vezette be az irodalomba s ő helyezte el a drezdai követség-nél. Nevét egy graciózus alkotása, a «Dusenyka» őrzi. A «Dusenyka» (Lelkecském) tulajdonképpen nem is eredeti mű, hanem Lafontaine «Les Amours de Psyché et de Cupidon» című poémájának utánzása. Már Lafontaine is szabadon alakította és francia képre formálta a filo-

zófus Apuleius, római író Psychéjét, Bogdanovics pedig a finom, vidám mesét és mythologikus vonatkozásait egészen orosz ruhába öltöztette. Kortársai többre becsülték a «Rossziada»-nál, mert a «Dusenykák»-n már nincsenek az álklasszicizmus bilincsei. Bogdanovics II. Katalin megbízásából közmondásokat is gyűjtött.

J. I. Chemnicer (Hemnicer) (1745—1784.) nem volt orosz származású. Atyja Nagy Péter alatt, Szászország-ból, Chemnitzből költözött Oroszországba, ahol katona-orvos lett. Fiából is orvost szeretett volna nevelni, de az katona lett. A háborúból hazatérve nyugdíjba ment s irogatott. Később szmirnai főkonzul lett s ott is fejezte be életét. Sokat fordított franciából és németből. Lafontaine és Gellert meséinek ügyes tollú fordítója volt. Eredeti meséket is írt, amelyeknek alaptémája a szegény ember szomorú sorsa a gazdagéval szemben. Írásait, őt magát, valamint korát is egyaránt jellemzi epitáfiuma :

«Becsületesen élt, egész életén át dolgozott,
S meztelenül halt meg, mint ahogy meztelenül született».

Kora műveltségének magas fokán állott *J. B. Knyazsin* (1742—1791.) a drámaíró, aki egészen a Szumarokov-féle pseudo-klasszikai irány képviselője. Több tragédiát írt, amelyek közül a «Rosszslav» és a «Timov könyörületessége» a legjobbak.

A. O. Ableszimov (1742—1783.) és *V. V. Kapniszt* (1757—1824.) is drámaírók voltak. Ableszimov említésre-méltó, mert a «Molnár» című vígjátékában a finomabb komikumon kívül már a népies elem is helyet nyert.

Kapniszt a klasszikus műveltségű (francia nyelven is írt) drámaíró «Jabed» című vígjátékával szerzett népszerűséget. Vígjátékának éle ugyanazon hibák ellen irányul, mint a Katalin-korabeli élclapoké.

5. I. Sándor kora.

A legtöbb orosz irodalom-történetíró Karamzin felépésével kezdi az orosz irodalom klasszikus korát, amely I. Sándor uralkodása idejére esik. I. Sándor uralkodása a «szép lelkek» kora, akik közé a cár is tartozott s aki nevelőjének, Laharpenak hatása alatt, az «emberi jogok megbecsülését a fejedelmi nagysággal igyekezett összeegyeztetni». Ebben az időszakban háttérbe szorult a francia hatás az orosz irodalomban, a német-angol lépett helyébe s nyomában kibontakozott az orosz szentimentalizmus, illetve a romanticizmus irodalma. Honegger így jellemzi ezt a változást: «Az orosz költészetben megjelenik a holdvilág, a köd, a bánat, a sóvárgás, a halál és a sír».

A szentimentalizmusnak első képviselője: *N. M. Karamzin* (1766—1826.), akinél az emberszeretet nemcsak mint idea, de mint szubjektív érzelem is utat tört s «Szegény Lizája» sok könnyet csalt olvasói szemébe. Az igazi humanitás napja azonban még nem kelt fel az orosz égen, mert Miljukov, a jeles historikus szerint az álklasszicizmus reakciójaként fellépő orosz szentimentalizmus csak kellemes szórakozása volt az orosz közönségnek, amely a költők édes álmodzásait készpénznek vette.

Karamzin, aki családfáját Kara-Murza fejedelemtől vezette le, Mihajlovszkban, apja birtokán született a Volga mellett. Anyját korán elvesztette s ez a csapás igen erős hatással volt kedélyére. Apja ugyan nem szerette a franciákat, de fiát a német nyelven kívül a franciára és angolra is taníttatta. Később egy egyetemi tanárhoz adta nevelésbe, ahol az irodalmi izlés és értékelés tekintetében is irányítást nyert. Apja katonát szeretett volna fiából nevelni, aki azonban, az ő halála után, Moszkvába ment s a Novikov-féle írói körrel tartott fenn

meleg érintkezést. Erre az időre esnek Karamzin első irodalmi kísérletei. Lessing «Emilie Galotte»-jának és Shakespeare «Julius Caesar»-jának fordítása. 1879-ben nagy európai körútra ment Karamzin. Bejárta Német-, Francia-, Angolországot, Svájcot s a «Moszkovszkij Journal»-ban «Egy orosz utazó levelei» címen közölte élményeit. Levelein kívül ebben a lapban jelentek meg a «Szegény Liza» és «Natalia a bojárleány» című novellái is. Karamzin leveleiben már nem látjuk az előbbi utazók naiv bámulatát minden iránt, ami idegen, őt már mindenütt a lényeg érdekli. Königsbergben felkereste Kantot, Lipcsében Platnert, Weimarban Herdert és Wielandot. Goethét is kereste, de nem találta. Úti élményeinek leírásában a «Nouvelle description des curiosités de Paris» és a «Reise eines Deutschen in England» című egykorú műveket utánozza. A francia forradalomról azonban a legnagyobb csaldás hangján ír bennök. Utazásai közben látta Shakespeare tragédiáit is, amelyek «magikus erővel hatottak» rá, viszont a francia drámák ki nem elégítették. Úti leírásainál azonban nagyobb hatást tettek elbeszélései. Idegen minta bőven volt már ekkor az orosz irodalomban, hiszen csak a Katalinkorszakban 350 francia és 107 német regényt fordítottak le oroszra. Karamzin «Szegény Lizájá»-nak hatása azonban alig volt kisebb, mint Goethe Wertherjé-é.

Galachov írja, hogy ahhoz a tóhoz, amelybe Liza, a cserben hagyott kis paraszt leány beleölte magát, épúgy zarándokoltak az orosz nők, mint a németek Werther sírjához, de senkinek sem jutott eszébe, hogy vajjon a kis Liza tragédiája valószínű-e? A hatást mindenestre fokozta az a művészi próza is, amelynek Karamzin első mestere az orosz irodalomban és az a körülmény, hogy Liza alakja az orosz életből volt véve. Karamzin minden elbeszélése szentimentális, a «Borholm sziget» (egy fiatal titokzatos bűnös nő szenvedése) is olyan hatást

gyakorolt, hogy a társaságokban egész oldalakat idéztek belőle az ifjak. A történeti elbeszéléssel is megpróbálkozott («Martha Poszadnica» — Novgorod multjából), azokkal azt akarta bizonyítani, hogy az orosz népnek is vannak olyan hősei, mint a nyugat-európaiaknak. «Korunk lovagja» című elbeszélése részben az író ön-életrajza. I. Sándor trónralépte után Karamzin új lapot alapított, a «Vjesznik Jevropy»-t (Európai hírnök). Ebben a társadalmi kérdéseken kívül már politikaiakat is tárgyalt, ha nem is a mai értelemben. Írásaiban különben mindig a nemzeti öntudatért harcolt azzal a destruktív felfogással szemben, hogy az európai művelődés megbecsülése együtt jár minden «orosz»-nak a lekicsinylésével. Legértékesebbek voltak azonban a Vjesznikben Karamzin történelmi dolgozatai. Régi álma volt ugyanis az, hogy ő legyen az orosz nép Tacitusa. Ezért szakított ő az ujságírással is, és tisztán a történetírásnak élt. Az önálló alkotás lehetőségét megadta neki a cár azon engedélye, hogy az összes levéltárakban és könyvtárakban kutathasson, sőt mint udvari történetíró, tekintélyes fizetést is kapott. Már 1815-re elkészült «Az orosz-birodalom történeté»-nek első nyolc kötete, amelynek első kiadását (3000 példány) 25 nap alatt elkapkodta a közönség. Puskin így jellemezte a mű hatását: «Karamzin fölfedezte Oroszországot, mint Kolumbus Amerikát». A mű befejezetlen maradt s XII. kötete (1611-ig) már csak a szerző halála után jelent meg 1829-ben s Bludov, az egykori belügyminiszter fejezte be.

Karamzin nagy művét nem szabad tisztán a történelmi kritika módszereivel boncolnunk, bár forrástanulmányait tekintve, ma is nélkülözhetetlen — mert az anyag feldolgozásában sokszor előtérbe nyomul Karamzin — a költő. Ezen azonban nem szabad csodálkoznunk, mert amint Katkov mondja, Karamzinnak kora nem adta meg a politikai iskolázódás feltételeit. Egész sereg epigon

követte Karamzint, sőt az orosz irodalom örök büszkeségét, Puskind is ő ihlette «Boris Godunov»-jának megírása. Egyes követői, mint V. *Izmajllov* és *Szalikov* herceg írásaikban már a végletekig fokozták az érzelgősséget. Sok vitára adott alkalmat Karamzinnak nyelvújító tevékenysége is. A hosszadalmas körmondatok helyett, a francia irodalmi stílus formás mondatai teszik kellemes olvasmányokká műveit. Neologizmusait külön röpiratban támadta meg *Siskov* admirális, az akadémia elnöke (1754—1841.) s éles polemiát idézett fel vele. *Siskov* nemcsak a nyelvet, de a hitet, az erkölcsöt is védte a betolakodó francia forradalmi szellem ellen. Karamzin érdeme azonban a nyelv terén is elvitathatatlan, mert az orosz prózába ő vitte bele a természetességet s az elevenséget. Hazájának elismerését, a leghívebben fejezi ki *Davydov*, a költő eme kritikája: «Karamzin életre keltette őseinket s Palladiumot emelt nemzeti dicsőségünknek». Th. v. Bernhardi szerint is korszakot nyitó egyéniség népe művelődés-történetében.

Amit Karamzin prózája jelent az orosz stílus fejlődésében, azt jelenti *J. I. Dmitrijev* (1760—1837.) nyelve az orosz költészetben. *Dmitrijev* Karamzin földije és barátja. A katonai szolgálatból kilépve, a polgári pályán, I. Sándor alatt az igazságügyminiszterségig haladt. Kisebb költői tehetség volt, mint *Derzsavin* s ódái már feledésbe mentek. Nevét Goethe: «Grenzen der Menschheit» című költeményének mintájára írott: «Elmélkedés a vihar idején» című vallásos költeménye, érzelgős és megzenésített könnyű dalai, valamint *Lafontaine*, *Florián* és *Lamotte* után írott meséi őrzik.

Dimitrijev költői hírnevét messze túlszárnyalja a *V. A. Zsukovszkij*-é (1783—1852.), aki korának legerősebb költői egyénisége, az «orosz romantizmus» atyja s egyszerűsmind egy mindig szolgálatkész «szép lélek». Ő is Karamzin barátja volt s így eleinte a szentimentalizmus felé

hajlott, később azonban teljesen elfordult «a felületes hitetlenkedőktől». Egy tulai földbirtokosnak s egy fogoly török nőnek a fia volt, aki neveltetésénél fogva is széleskörű műveltségre s nyelvtudásra tett szert. Ő is belépett az orosz hadseregbe, részt vett a borodínói ütközetben is. Első írói próbálkozásai fordítások voltak. Angolból fordította le Gray-nek «Falusi temető» című elegiáját. A napoleoni háborúk idején «Énekek a szláv hősök sírja felett» címen írott költeményei terelték rá a közönség figyelmét. Közben egyik unokanővérét kérte feleségül, akit azonban a közeli vérokonság miatt nem adtak hozzá s ekkor elkeseredésében írta: «Eol hárfa» stb. kiváló verseit. 1812-ben az orosz katonák dicsőségét énekelte meg s ekkor reá mosolygott a szerencse, a trónörökös, a későbbi II. Sándor cár nevelőjévé lett. 1841-ig maradt az udvarnál s nagy erénye volt az, hogy összeköttetéseit mindig csak a mások javára (főképen az elítélt decembristák büntetésének enyhítése érdekében) használta fel. Mikor az udvartól megvált, már 58 éves férfiú volt s pihenni vágyott. Németországban, Düsseldorfban telepedett le s ott egyik régi barátjának fiatal leányát vette nőül s akivel 10 évig tartó boldog családi élet jutott osztályrészéül. Németországban élénk szellemi kapcsolatban élt Humboldt-tal, Goethével, sőt IV. Frigyes Vilmostal is. Tíz év múlva hanyatlani érezte erejét s félig megvakulva halt meg Baden-Badenben. Holttestét Szentpétervárra vitték és Karamzin mellé helyezték nyugalomra az Alexandro-Nevszkij-kolostorban. Zsukovszkij költői pályája két szakaszra tagolódik: 1840-ig lelkes, hazafias ódáival az «orosz Tyrtäus» nevet vívta ki, majd azután a világirodalom jeles műveinek valóban művészi fordításában bontakozott ki bámulatos tevékenysége. Elégiákat, balladákat fordított Gray-n kívül Walter, Scott, Byron, Uhland, Bürger, Schiller, Klopstock stb. műveiből. Különösen balladafordításai, az eredetiekkel vetekedő töké-

letességük. Tőle sz ármazik Schiller : «Orleánsi Szűz» című drámájának művészi orosz-fordítása is. Később más irányt vett fordítói tevékenysége s csodás művészettel fordította le La Motte Fougé' «Undine»-jét, majd az ind Mahabharata-nak és Firdusi Sah-Namé-jának egyes részeit. Végül Homeros «Odysseiá-jához fogott, amelyet pompás eredeti verseléssel be is fejezett. Hozzáfogott még az «Iliás» és a «Bolygó zsidó» fordításához is, de ezek halálával félben maradtak. Bjelinszkij, a neves kritikus szerint is örök érdeme, hogy az orosz irodalmat ezekkel a fordításokkal megajándékozta. Születésének 100 éves fordulóján (1883) is az egész nemzet háláját fejezte ki emléke előtt még azért is, mert hazájának «felszabadító cáriját» ő nevelte.

Termékeny fordító volt *N. J. Gnjedics* (1784—1833.) is. Az Ilias-on kívül ő fordította oroszra Shakespeare «Lear király»-át és Voltaire «Tankréd»-ját is. Iliás-fordítása főképen hűség szempontjából becses, de nem mérkőzhetik Zsukovszkijével. Azóta különben újabb orosz Iliás-fordítás is megjelent már (1896). *N. M. Minszkij* tollából. Gnjedics eredeti költeményei közül kiválik «Thetis panasza Achilles sírjánál», amely valósággal balladai erejű.

Az álklasszikai drámai formának a szentimentális tárggyal való kapcsolatát mutatják be *V. A. Ozerov* (1770—1816.) drámái. Katona volt s mikor mint generális elhagyta a hadsereget, íróvá lett. Öt drámai mű maradt utána. Az «Oedipus Athénben» című tragédiának inspirálója Sophokles, de a kivitelben a francia «Oedipe à Colone» a mintája. A «Fingal» című, Osszian kelta bárd énekeiből veszi tárgyát. Nemzeti tárgyú a «Dimitrij Donszkoj» című, amely a napoleoni háborúk idején került színpadra. A történelmi igazság ellen vét benne, de hatása igen nagy volt, mert a győző Demeterben mindenki I. Sándor cárt, Mamaj tatárfejedelemben pedig Napoleont látta.

Ozerovval azonos úton haladt *P. A. Katenin*, Corneille és Racine fordítója s egy «*Andromaché*» című eredeti dráma szerzője is.

A XIX. század elején több vígjátéktíró is fellépett az orosz irodalomban, de abszolút értékűt egy sem alkotott közülök. Termékeny vígjátéktíró volt *A. A. Sasovszkij*, aki Walter Scott «*Ivanhoe*»-ját s később Puskin «*Ruszlán és Ludmillá*»-ját is dramatizálta. Megemlíthjük még *N. J. Csmelynickijt* is, aki mint nyelvművész figyelemreméltó.

Gribojedov (akiről a továbbiakban lesz szó) volt az első, aki az orosz irodalmat a klasszikus vígjátékkal megajándékozta.

K. N. Batyuskov-val (1787—1855.) virágzása felé haladt a romanticizmus az orosz költészetben is. Batyuskov régi nemesi család sarja s gondos nevelésben részesült. A XIX. század hajnalának eseményei őt is a hadseregbe vitték. Heilsbergnél súlyosan megsebesült, majd később újra szolgált s részt vett a Párizsba való bevonulásban. A hadseregből kilépve, Londonban és Svédországban járt. Mikor hazatért, sehogy sem tudta magát beleélni az új regime levegőjébe. Egészsége is gyöngült s ekkor a nápolyi orosz követséghez nyert beosztást. Az enyhe olasz éghajlat sem gyógyította meg, mert ott elméje gyógyíthatatlanul elborult. Batyuskov az első orosz költő, akinek a verseiben már az erotika is megcsillan. Mind eredeti, mind fordított költeményeinek nyelvét, erős plasticitását csak Puskin multa felül. Sokat tett az orosz prozódia fejlesztéseért is. Anakreon nyomdokain indult költészete később bús melancholiába csapott át s «*A haldokló Tasso*»-ban már az ő halálsejtelmei szövik át az élet és költészet, az álom és valóság örök ellentéteiről zengő elégiáját. Nem annyira irodalmi jelességénél fogva, mint inkább Tolsztoj Leo egyik műve kapcsán említjük itt meg *D. V. Davydov* (1784—1839.), a vitéz huszár és költő nevét, akinél a huszárelet tarkaságait senki sem rajzolta

hívebben és ügyesebben az orosz irodalomban. Ő Tolsztoj Leo: «Háború és Béké»-jének *Denisov*-ja s mint ilyen örökre bevonult a világirodalomba.

6. *Krylov és Gribojedov.*

A Puskinnal kezdő új orosz irodalom, a nemzeti irány hajnalpirkadását jelzi e két név s ezért külön címen kell róluk szólanunk e korszak irodalmában. Ez a megkülönböztetés különben irodalmi nagyságukat is megilleti.

Ivan Andrejevics Krylov (1768—1844.) egy vagyontalan katonatiszt fia volt. Apja halála után anyjával Moszkvából Szentpétervárra költözött s már 14 éves korában kenyérkereső lett. 21 éves korában már három satirikus újságot is kiadott («*Pocsta duchov*» *Lelkek postája*; «*Zritely*» *Szemlélő* és «*Szanktpeterburszkij Merkurij*»), amelyek előkelő helyet foglaltak el az orosz újságirodalomban. A dráma terén is megpróbálta erejét, operaszöveget és vígjátékot (Moliere «*Precieuses ridicules*»-e nyomán a «*Tudós leányokat*») is írt, igazi talentuma azonban csak a mesében bontakozott ki. Ő az orosz mese atyja, aki összes meseíró-elődjeit felülmulja. Oroszországban talán a legtöbbet emlegetett név az övé, mert minden gyermek ismeri s a szentpétervári Nyári-kertben játszó gyermek-sereg mint régi ismerőseére mutat a «*Djeduska Krylov* (Kr. apó) pompás szobrára, amelynek talapzatán az ő mesealakjai osztoznak vele népszerűségében. Krylov az Aesopus, Faedrus, Lafontaine, Gellert és Diderot után írott meséit teljesen orosz nemzeti szellemmel s hamisítatlan orosz humorral itatta át. Minden meséje valóságos drámai jelenet, amelynek tanulsága magából folyik. Ezért lett sok meséjének tanulsága szálló igévé s nem egy sora közmondássá. Nyelve is az idegen hatásoktól megtisztított, csodálatosan erőteljes népnyelv. Krylov 30 évig volt a császári könyvtár őre s mikor állásából távozott, I. Mik-

lós cár magas nyugdíjjal s akadémiai tagsággal jutalmazta írói érdemeit. Körülbelül 200 meséje ismeretes, amelyek közül 137 eredeti. Verses meséinek éle az oroszokat kihasználó francia emigránsok, a tudatlanság és kora társadalmának ferdeségei ellen irányul. Nikitenyko, a szentpétervári tudományos akadémiában érdekesen fejtette ki azt a kettős hatást, amelyet Krylov meséi úgy a felnőttek, mint a gyermekek lelki világának formálásában elérnek. Voltaképen társadalmi erkölcstannak mondható meséi, a vonzó beszélgetés s a naivan tiszta csengésű orosz nyelv erejével találnak utat a gyermekvilág lelkéhez. A legnagyobb orosz szellemek is méltányolták Krylov nemzeti jelentőségét, Puskin a néplélek hamisítatlan képviselőjének, Gogoly pedig költőnek, bölcsnek s kemény orosz fejnek nevezte őt. Nagy művészetére vall az is, hogy meséit, nemzeti zamatjuk mellett is általános értékűekké tudta tenni. Meséinek angol fordítója, M. Harison (*Krylofs original fables*, 1884.) épen ezért értékeli őt többre Lafontaine-nél. Meséiben nem kell okvetlenül mélyebb filozófiát és világnézetet keresnünk (sőt Brückner szerint útszéli, prózai életbölcseiséget hirdet), de józan, gyakorlati életbölcseisége kellemes visszhangot kelt az olvasó lelkében. «A libák» nagyravágyása pl. ma is találó kép, amikor a vásárra menet egyre méltatlankodnak, mert az ő őseik mentették meg a Kapitóliumot. Hiába kérdi tőlük egy szembe jövő ember, hogy ők micsoda érdemeket szereztek, mert csak őseikkel állnak elő. Végre is kifakad az idegen: «Hagyjátok ki a játékból őseiteket s ti pedig barátaim, legyetek jók peccsenyének». Az igazságot osztó elefánt örök szatirája a zsaroló hatalomnak, midőn a bárány panaszára és a farkas védekezésére kimondja, hogy «minden juhról egy bőrt megitélek neked, de jaj annak, aki többet követel». A számár és a fülemüle vitája korunk felületes tudakosságának is kritikája. A számárnak tetszik ugyan a fülemüle éneke, csak azt

sajnálja, hogy a fülemile nem ismeri a kakast, akitől még sokat tanulhatna. Így vonulnak fel Krylov meséiben a ravasz róka, a hattyú, a rák, a macska stb., mint az ő gyakorlati életfilozófiájának megszemélyesítői.

A vígjátékirók tárgyalásánál említettük *A. S. Gribojedov* (1795—1829.) nevét. Gazdag nemesi család sarja volt, akit céltudatos neveléssel készítettek elő valami kivételes életpályára. A moszkvai egyetemen főképen politikai és nemzetgazdaságtani studiumokkal foglalkozott, majd 1812-ben ő is részt vett az orosz-francia háborúban. A katonai szolgálatot elhagyva, a perzsiai orosz nagykövetséghez nevezték ki titkárnak, ahol mind hazájának, mind a sahnak igen hasznos szolgálatokat tett. A külügyminisztériumban Puskinnal is megismerkedett, de barátság nem fejlődött ki közöttük, mert irodalmi kapcsolataik széjjelválasztották őket. Első ízben nem sokáig maradt Perzsiában, mert feljelentették, hogy ő is az összeesküvő decemberistákkal állott összeköttetésben. Családjának nagy befolyása révén elkerülte a gyors megtorlást, később a vizsgálat pedig ártatlanságát igazolta. Ő tényleg gyűlölte a jobbagyságot, de egyben a decemberistákat is gúnyosan aposztrofálta, hogy 100 ember akarja megdönteni Oroszország állami létét. 1822-ben Gruzia (Georgia) kormányzója lett. Ebben az időben fejezte be fő művét, a «Gore ot uma» (Az ész bajt okoz) című vígjátékát, amelyet azonban az orosz cenzura ki nyomatni nem engedett. Kéziratban (kb. 40.000 másolatban) olvasta tehát a közönség s nem egy mondása szállóigévé lett, mielőtt nyomdafestéket látott volna. Különböző kritikai szempontból különbözőképen ítélik meg ennek a darabnak irodalmi értékét, de abban minden kritikus megegyezik, hogy a múlt század huszas éveinek, illetve az akkori orosz társadalomnak megkapó szatirikus rajza s mint ilyen, szinte történelmi jelentőségű. A darab alapgondolata a még vezető maradiak szembeállítása a fel-

törő ifjakkal. Anemzeti eszmétől áthatott s Nyugat-Európából visszatérő Csackij, akit eleinte veszedelmes újtónak, majd örültnek tartanak, harcol benne a felületesség és a lelkiüresség ellen. 1827-ben kedve ellenére is vissza kellett térnie Gribojedovnak Teheránba. Perzsiái érdemeit kitüntetésekkel jutalmazta a cár, sőt 1828-ban meghatalmazott miniszterré nevezte ki. Sejtelve azonban nem csalt. 1829 január 30-án, egy lázadás alkalmával a követség 26 tagból álló személyzetével együtt őt is felkoncolta a csőcselék. Holttestét kívánsága szerint Gruziába vitték s Tiflisben temették el, a szent Dávid-kolostorban. Halála után három évvel műve is megjelenhetett s Szentpétervárott s színpadra is került. Szellemes dialogusa, epigrammaszerű csattanói, csengő versei, egyszerre meghódították a színházi közönséget. Azóta már több mint 50 kiadást megért, ami azt mutatja, hogy igaza van *J. A. Goncsarov*, a jeles író kritikájának, aki Gribojedovot méltatva, azt írta darabjáról, hogy könyvben is, a színpadon is kiállotta a próbát s a közönség barátjává lett. Szinte jól esik a «felvilágosodás» irodalmának orosz virágzása közepette rámutatni Gribojedovban a vallásos és hazafias lélek fölemelő harmóniájára is. *Bulgarin* jegyezte fel eme szavait: «Barátom! Csak a templomban gyűlnek össze orosz emberek s csak ott gondolkodnak s imádkoznak oroszul. Az orosz templomban otthon vagyok, az én házamban. Ámulatba ejt az a gondolat, hogy ugyanazokat az imádságokat mondták itt már Vladimir, Donszkij Demeter, Monomach és Jaroszláv idejében is. Kijevben, Novgorodban, Moszkvában is s hogy akkor is ugyanazon ének lelkesítette a híveket... Mi oroszok csak a templomban vagyunk otthon — és én orosz akarok lenni!»

Az Eremitage-színház függönyének felirata: «*Ridendo castigat mores*», egyébként Gribojedov korának egész irodalmára ráillik.

III.

Az újabb orosz irodalom. — Puskindól napjainkig.

1. Bevezetés.

RÉGIBB orosz irodalom vázlatos ismertetésénél is láttuk, hogy annak, az ősi népköltészet maradványait nem tekintve, nemzeti jellege alig volt. Nyugateurópai témák, irányok, formák másolása sokszor egy-egy század késelelemmel, vagy a nyugateurópai klasszikus-romantikus alkotások több-kevesebb szerencsével való utánköltése az. Így az orosz nép hiányzik az orosz irodalomból, de távol is áll tőle. Gribojedov naplójában keserű szavakkal van följegyezve ez az — orosz szempontból — oly szomorú valóság: «Micsoda sötét varázslat folytán lettünk mi idegenek a mieink között? A finneket és tunguzokat is könnyebben fogadjuk testvéreinkké, ezek előbbre is haladnak és példaképeinkké lesznek s a velünk egy vér-nép el van tőlünk szakítva örökre. Ha valamiképen egy olyan idegen vetődne közénk, aki nem ismeri az orosz történet elmúlt századait, ellenmondó erkölcsi világunkból azt következtethetné, hogy az urak és a parasztok két különböző faj leszármazottai, akiknek még nem volt idejük, hogy szokásaik, erkölceik elvegyüljenek». A XIX. század ebben is fordulópontot jelent.

Az a nemzeti vonás, amely Gribojedov vígjátékában

még csak gyenge fénnel csillan meg, a XIX. század irodalmának karakterisztikumává válik. A szlavofilek valóságos gyönyörűséggel merülnek el a fantasztikus őskorban. Később határozott formát nyer ez a lelki átalakulás s Nekraszovnál, Dosztojevszkijnál s egy sereg más orosz írónál szinte hódolattá nővi ki magát az orosz nép szenvedései s az orosz lélek nagysága előtt. Ugyanakkor azonban bizonyos nyugtalan vergődés és szomorúság jelenik meg az orosz irodalom arculatán s a boldogságkeresés fojtott sóhaja száll föl lelke mélyéről. Nikolaj *Petrov* egy régi nagyorosz mesével próbálja megvilágítani ezt a sajátságos vonást. Lehet, hogy még a mongolok hozták magukkal ezt a keleti színezésű mesét: Valahol a nagy orosz síkságon virít egy örökzöld, soha nem hervadó virág. Amíg a mező hímes, nem látható ez a virág, mert a többiek föléje emelik fejcskéiket s elrejtik azt. Ha valaki azonban késő ősszel jár az orosz tarpusztákon, már messziről valami szinte elviselhetetlenül édes illat vonzza s megtalálhatja a csodavirágot. Aki letépi s illatát magába szívja, annak lelkében az egész világ megváltozik. Minden beszél hozzá, ami eddig néma volt s a beszélő nem hazudhatik előtte, mert meglátja a képmutató szavak titkos értelmét. A fa, a kő, az állat érthető nyelven szól hozzá s éjjel is hallja a keringő csillagok énekét. Mindenki szomorú lesz, azonban, aki ezt az illatot belehelte, mert — amint a puszta népe meséli — nem vidám dal az ami a mindenségben fölzendül. Igen kevesen voltak és vannak olyanok, akik ezt az éneket megértették s azok bölcsék, irgalmasok lettek tőle, mások meg balgák, kemények, nyersekek lettek, de egy sem lett közülök boldog... S mégis, minden ősszel sokan vándorolnak a pusztákon, hogy a csodavirágot megtalálják...

Csakugyan sokan vándoroltak már az orosz lélek

hatalmas mezőin s ittasultak meg virágainak illatától és a legnemesebb orosz szívek és elmék csodálatos alkotásai mellett a durvák, a balgák rémtettei ejtették bámulatba a világot... A csodavirágot megtaláló nagyok közül azonban valóban egy sem lett boldog. Puskin, az első nagy nemzeti költő, mint a gonosz pletyka áldozata, párbajban esett el 37 éves korában; Lermontov, a legkiválóbb Puskin-utód, ugyancsak párbaj áldozata 27 éves korában; Gogoly, a zseniális szatirikus író, gyógyíthatatlan lelki bajában, nyomorban pusztult el 44 éves korában; Gribojedov egy perzsa fölkelés áldozata lett 34 éves korában; Kolycov, az első népies költő, kétségbeesésében pusztult el 33 éves korában; Turgenyev életének nagyobb részét kénytelen volt külföldön tölteni; Dosztojevszkij a halálos ítélet gyötrelmei után száműzetésbe ment... Így folytatnók tovább; ezért mondja a politikai nézeteiért száműzött Hercen is, hogy az orosz irodalom története a mártírok vagy a rabok katalógusa.

Nem csodálkozhatunk tehát, hogy az alapján véve melancholikus orosz lélek megnyilatkozásaiban — az újabb orosz irodalomban, adott történelmi, politikai s társadalmi helyzetében — minduntalan fölhangzik a «teremtmény fájdalma» és a pesszimisztikus világnézet szűrös tekintetével találkozunk mindannyiszor, amikor a titokzatos orosz lélek fátyolát föllebentjük s tükrébe nézni próbálkozunk. A XIX. század pezsgő irodalmi életében egyébként látni fogjuk a romantizmus győzelmét az álklasszicizmus fölött, az orosz írók bevonulását a világirodalomba, az orosz realizmus, majd később a modern realizmus és a naturalizmus útját. Hogy mily pezsgő volt ez az irodalmi élet, arról a bibliographia is meggyőzhet bennünket. Szopikov szerint csak 1813—21. között 13.249 mű jelent meg orosz (szláv) nyelven.

2. Puskin.

Alexander Szergejevics Puskin (1799—1837.) az első erőteljes hajtás a nemzeti irodalom terebélyessé nőtt fáján. Atyja ősrégi, előkelő nemzeti család sarja. Anyai részről pedig az abessziniai származású Ibrahim Hannibal generálisnak, «Nagy Péter mórjának» vére csörgedezett benne. Ez a vérkeveredés nemcsak sötét arcbőrén, de eleven temperamentumán is meglátszott. Szülői a kis Puskit előkelő nevelésben részesítették. A családban franciául beszélt s már 10 éves korában ezen a nyelven írta első versét. Ennek az idegen szellemű nevelésnek ellensúlyozója volt az ő dajkája s gondozója, *Arina Rodjovna*, egy jólelkű, tipikus orosz asszony, aki az orosz népképzelet meséinek színes s az orosz népdal melancholikus világába vezette a gyermek Puskit. Így a néplélekkel való kapcsolata közvetlen volt s abba a korba nyulik vissza, amikor az emberi lélek fogékonysága az új benyomások iránt a legerőteljesebb. 12 éves korában a Carszkoje Szelóban levő liceumba vitték Puskit, ahol legszívesebben az irodalommal foglalkozott, s ahol őt később, már mint sokat ígérő poétát ismerték. «Liceumi versek» címen gyűjteményes emléke is van ennek az időnek. A liceumi évek után Puskin apja kívánságára a külügyminisztérium szolgálatába lépett. Itt élete a végletek tobzódása volt. Egy részről az irodalmi körök dédelgették, Karamzin, Zsukovszkij és Batyuskov is úgy néztek rá mint az orosz irodalom új csillagára, más részről pedig arisztokrata barátai körében a társas élet örömeinek poharát fenékgig üritgette. Ebben az időben írta «Ruszlán és Ludmilla» című orosz tárgyú, de még francia ledérséggel s érzéki képekkel telített epikai költeményét, amelyet a kritikusok sehogy sem tudtak sablonba szorítani, a közönség azonban lelkesedve

olvasta, sőt Zsukovszkij arcképét küldte a szerzőnek ezen fölírással: «Győzelmes tanítványának a legyőzött mester». Dmitrijev már ez alkalommal úgy üdvözölte őt, mint a «költészet gyönyörű virágát».

Az a legendás őskor, amelyről csak az elfeledett énekesek daloltak valamikor, újra életre kelt Puskin szokatlanul tiszta, csengő verseiben. «A szabadsághoz (Volynoszty) című ódája és más politikai izű költeményei mihamar száműzetését vonták maguk után.

Száműzetése azonban, családi összeköttetéseire való tekintettel, csak annyiból állott, hogy Szentpétervárt el kellett hagynia s Déloroszországban, Krimben s a Kaukázusban kellett tartózkodnia. Ezek a gyönyörű vidékek újabb ihlettel telítették meg költői lelkét. Egy besszarábiai kirándulás emléke a «Cigányok» című drámai lüktetésű költeménye, amelyben a maga lelki bánatát rajzolja a magára hagyott cigány sorsában:

«Csak egy szekér maradt el ottan,
Rongyos ponyvával, kopottan.
Így áll nem egyszer őszi reggel
Egy-egy daru tar rét felett,
Míg serge krúgatva felkel
És déli táj felé lebeg;
Halálos ónnal a sebében
Ő szomorúan elmarad».

A szabadság vágya benne is úgy lobogott, mint a mi Petőfinkben, de az orosz viszonyok bilincset raktak lelkére. Az «Anyegin»-ben így tör ki lelkéből:

«Mikor lesz börtönömnek vége
S megyek vihar, hullám elébe
Egy forróbb nap sugárhoz, (Anyja származására
Hová lelkemnek vágya vonz? céloz.)
El el! hideg orosz hon földé
El, honi Afrikámba el!
Gyásszal emlékszik e kebel
Ott majd reád, Északnak ködje,

Hol élt szeretett, szenvedett
És honnan nem hozott szívet.»

1824-ben megint el kellett hagynia Szentpétervárt s birtokára, Mihajlovkára internálták. Itt öreg dajkája társaságában egészen a költészetnek élt. Itt foglalkozott Shakespeareval s a byroni hatás alól fölszabadulva, Shakespeare-től megihletve, írta meg «Boris Godunov»-ját, az orosz irodalom első igazi nagy drámai alkotását. 1826-ben I. Miklós cár a moszkvai koronázási ünnep alkalmával visszaadta Puskin szabadságát, sőt kamarásává tette, hogy megnyerje az erkölcsi tekintéllyé nőtt költőt. Ebben az időben oly kevés költői alkotása jelent meg azonban, hogy a cár is érdeklődött iránta. Puskin nyíltan megmondta a cárnak, hogy nem ír, mert nincs kedve a cenzurával vesződni. Ezentúl aztán maga a cár lett Puskin cenzora s minden kézírata az ő kezén átment a sajtóba.

Ebben az időben jelent meg a «Poltava» című epikai költeménye s ekkor foglalkozott a Pugacsev-féle fölkelés történetének megírásával is. 1830-ban a szentpétervári kolerajárvány idején falusi birtokán tartózkodott s befejezte évek óta nagy gonddal készülő verses regényét az «Anyegint». 1831-ben nőül vette a ragyogó szépségű Goncsarov Nataliát s vele állandóan Szentpétervárott lakott, ahol nyílt házat vittek. A családi boldogság egy időre nyugodt mederbe terelte a költő hányatott és sokszor szertelen életét. Az 1826. év azonban nagy csapást hozott rá. Édesanyja meghalt és sírjánál őt is megszállta a halálsejtelem s mellette választotta ki sírhelyét. Úgyis mindig arra vágyott, hogy otthon pihenjen:

«S bár mindegy a kihült tetemnek
Akárhol senyved, porladoz,
Szeretném, ha közel temetnének
Szülőföldem határához».

Családi boldogságára is végzetes volt ez az esztendő, amelyet a németalföldi nagykövet, Heckeren, alattomos játéka dűlt föl. A nagykövet fogadott fia gyakran eljárt Puskinék házához s szemet vetett a szép házi-asszonyra. Nevelőapja még szítani próbálta fia szenvedélyét. Mikor Puskin a fiatal D'Antes Heckeren báró magatartását nem tűrhette s ezt a nagykövet is észrevette, Goncsarov Katalint, Puskin sógornőjét kérte meg fia számára. A házasság meg is történt, de a sógorok feszült viszonyán nem változtatott, mert Puskin fogadni sem volt hajlandó D'Antes Heckerent. A feszült viszony kiélesedésének pisztolybárba jött a vége, amelyben Puskin halálosan megsebesült. Halálát a cár is mélyen fájlalta, feleségének és árváinak tekintélyes évjáradékot rendelt, kifizette adósságait s a maga költségén adatta ki összes műveit, amelyeket nagy író társai: Zsukovszkij, Turgenyev és Vjazemszkij herceg rendeztek sajtó alá. Holttestét csakugyan a Szent-pétervártól jó messzire fekvő szvjatogori zárdába vették, anyja mellé.

Puskin halálát kortársai nemzeti veszteségnek tartották, mert vele az új nemzeti, önálló orosz irodalomnak első mestere erejének s költői virágzásának tetőpontján szállott a sírba. Az orosz társadalomnak az a része azonban, amelynek Puskin tulságosan nagy volt s akitől életében a cárral való belső viszonya miatt is félt, halála után csak egy szép asszony mord férjét akarta benne látni. Az utókor azonban méltó emléket állított emlékének s a kortársak közül Lermontov «Puskin halálára» című költeményével fejezte ki kora hódolatát szelleme előtt.

Puskin sokoldalú munkása volt az orosz irodalomnak, lírai s epikai költeményein kívül a drámának is mestere. Nagyobb kötői művei: a «Ruszlán és Ludmilla», «A kaukázusi fogoly» (az első igazi epikai alkotás), «A bakcsisze-

rályi kút», «A cigányok», «Poltava», «Az érclovás» stb. A prózának is jeles művelője. Magyar fordításban is megjelentek: «A kisasszony parasztruhában», «Pikk-dáma», «A kapitány-leány», «A házivatar» című novellái. Főműve azonban, amely egyszersmind a világirodalomban is helyet biztosított neki, az «Anyegin». Az «Anyegin» körülbelül 10 évig foglalkoztatta Puskind. Baratynszkij azt írta róla megjelenésekor, hogy az több mint egy fiatalember története, aki egy szerelmes leányt visszautasít, mert már életunt — s akit később ez, a feleséggé lett leány utasít vissza, mert már másé. Ez a versesregény, mint Bjelinszkij mondja, az orosz élet enciklopédiája. Anyegin Eugén kora társadalmának egyik típusa. Életunt, mert soha komolyan nem dolgozott, vagy amint Hercen mondja róla: ez az ember abban a szférában, amelyben él, fölösleges, de nincs elég erkölcsi ereje hozzá, hogy azt elhagyja. A hősnő, Tatyána, egyike a világirodalom legszebb női alakjainak. Anyeginhez írott levelét is a legszebb költői levélnek tartják. Ez az erkölcsileg erős nő áll szemben a gyöngye férfiúval, aki őt visszautasítja, sőt lelki sivárságában még sértéssel is tetézi a visszautasítást és nyíltan mondja Tatyánának, hogy máskor óvatosabban fog szeretni. Mikor az asszonnyá lett Tatyána lábainál látja Anyegint, nem bosszúból utasítja el, hanem, mert feleség és kötelességei vannak férjével szemben, akihez pedig nem is szerelemből, csak anyja unszolására ment férjhez.

«Tőlünk függött csak boldogságunk
— mondja Anyeginnek —
Üdvéhez oly közel valánk . . .
Most késő már. El kelle válnunk,
A végzet nehezült ránk.
Az eszmét tán nem érlelém meg:
Engedtem anyám kérelmének
S könnyel nézve a jövőt
Férjhez menék. — Ön most a nőt

Kimélje bennem, nyugtot adván ;
Tudom, hogy önben van elég
Becsület s férfibüszkeség.
Szeretem önt, miért tagadnám
De másé esküm és kezem
S hűségemet meg nem szegem».

Tatyána később újra és újra megjelenik a legnagyobb írók műveiben s az ő típusából ismerte meg a világ az orosz nőt. Az «Anyegin»-t magyarra kitünően ültette át Bérczy Károly. (1866.)

Puskin «Boris Godunov»-ját is külön kell tárgyalnunk, mert az nemcsak igazi nagy drámai alkotás, hanem Shakespeare szellemének rokona is. A dráma mozgalmas háttéréből két alak emelkedik ki, Boris cár és Otrepjev Gergely, az ál Demeter, akik életre-halálra küzdenek, bár sohasem találkoznak. Mickievic, a híres lengyel költő mondotta Puskinnak, mikor «Boris Godunov»-ját egy baráti körben felolvasta : «Tu Shakespeare eris, si fata sinant» ! . . . És a sors nem engedte. Az apró jelenetekből álló darab az «orosz Cromvell»-ről szól, aki a koronáért Rettenetes István legkisebb fiát, Demetert megöleti. A legidősebbet maga Iván pusztítja el, a középső, Fedor, pedig testileg és lelkileg gyöngé s melléje halála esetére őt bojárát rendelt Iván, hogy a kormányzásban segítségére legyenek. Godunov a koronára vágyik s egyetlen komoly ellenfele a legkisebbik fiú, Demeter, akit Godunov megölet. A darab cselekménye Fedor halálával kezdődik, amikor a bojárok csakugyan Godunov fejére teszik a koronát. Boris cár eleinte bölcsen és keményen kormányoz ugyan, de annyi csapás éri az országot s uralma érdekében annyiféleképen kísérletezik, hogy a nép elfordul tőle. Lelkiismerete sem hagyja nyugodni. Ekkor lép fel ellene Otrepjev, a kiugrott barát, mint Iván cár Demeter fia s a nép támogatásával egyre közeledik a cárseregéhez. Ezalatt Boris meghal és fiára, Fedorra hagyja a koronát, a bojá-

rok azonban Fedort és nővérét meggyilkolják s Demeterhez pártolnak. A shakespearei hatás s a szerkezet gyöngéi mellett is értékessé teszi a darabot nyelvének csodás szépsége s a mult lelkének bámulatos megérzése.

1880-ban nagy Puskin-ünnepséggel hódolt az orosz nép Puskin emlékének. Ezen az ünnepen a legnagyobb élő orosz írók: Akszakov, Dosztojevszkij és Turgenyev méltatták korszakalkotó jelentőségét, amely abban csúcsosodik ki, hogy az orosz irodalomban ő állt először orosz talajra. Minden időknek és minden írónak mementója lehet az ő elve: «Mit használ a távolba néznünk, mikor népünkben rejtve vannak a kincsek? Ha valaki valahonnan túlról várja a megváltást, az népét árulja el!» Viszont nemzeti sovinizmusára is jellemző az a mondása, hogy az európai népfajoknak sem megértésük, sem joguk nincs a belső szláv kérdések és vitás ügyek megoldásába avatkozni.

Eliasberg Puskin világirodalmi jelentőségéről beszélve, érdemesnek tartja az orosz nyelv megtanulását csak azért is, hogy az «Anyegint» eredetiben olvashassuk, mert Puskin, akinek eddig congeniális fordítója még egyetlen nép irodalmában sem akadt — igazi mivoltában csak eredeti nyelvén élvezhetjük. Innen van az a kontraszt-nak látszó tény is, hogy míg a világirodalom más nagyságainak, köztük az újabb orosz próza nagy mestereinek művei is közkincsekké váltak s világszerte becsülik azokat, addig az orosz irodalomnak legjelentősebb alakjáról alig tud többet az európai olvasóközönség, mint egy modern indiai klasszikusról.

3. Puskin kortársai.

A XIX. század 25—35-ös éveiben egyszerre dús virágzásba szökött az orosz költészet. Puskin hatása akkora volt, hogy követőinek «plejádjáról» beszél az egykorú

irodalomtörténet. Azok a költők és írók, akiket Puskin kortársai sorában bemutatunk, nem csupa jelentéktelen epigonok (bőven voltak olyanok is), hanem önálló s Puskin-tól függetlenül mérlegelve is értékes költőiegyéniségek, akik Puskin lirai skáláját még szélesebbé tették.

Az orosz irodalomban ekkor lett irodalmi divattá az íróknak Almanachokban való bemutatkozása. A legjelesebb almanachok voltak Odojevszkij herceg és Küchelbekker: «Mnemosyne»-je, Rylejev és Besztuzsev: «Polyarnaja zvezda» (Sarkcsillag), Delvig: «Sevenyje Cvjety» (Északi virágok) című almanachjai.

A Puskin-plejád legidősebb tagja *P. A. Vjazemszkij* herceg (1792—1878). Inkább kritikus, mint költő, Benjamin Constant: «Adolphe»-jának fordítója. Költeményei, amelyek «Úton és otthon» címen jelentek meg, kedves, népies tónusú versek. Érdekeseek még memoárjai is, amelyekhez katonai, miniszteri, majd udvarmesteri szolgálata bőséges anyagot nyújtott. Írói működése mellett egyik kiadója volt a «Moszkovszkij Telegraph»-nak is.

Szorosabb értelemben vett követője Puskinnak *N. M. Jazikov* (1803—1847). Mérnöknek készült, el is végezte az akadémiát, de már ott is jobban vonzódott a költészet-hez, mint studiumaihoz. 1823-ban megjelent költeményei Puskin és Zsukovszkij figyelmét is magukra vonták. Főképen anakreoni dalaival és zsoltárfordításaival ért el nagyobb hatást. A halálsejtelem költője volt a korán elhunyt *D. V. Venevitinov* (1805—1827.), aki az önálló költő erejével mutatkozott be. A fényes költői tehetség minden előjelével indult el pályáján *V. G. Benediktov* (1807—1873.), a nővilág kedvelt poétája s a női szépség dalosa is. Népszerűsége egyidőben oly nagy volt, hogy Puskinnal együtt emlegették, sőt sokan fölébe is helyezték, míg végre Turgenyev kritikájára a közönség s ő maga is belátta, hogy «csak kívülről aranyozott bálvány». Ő fordította a lengyel Mickiewicz verseit is oroszra. Nyelvé-

ben sok újítás van, amelyeket «benediktinovscsina» gyűjtő névvel jelölt meg a nyelvészet.

A Puskin-epigonok elegikusa, *E. A. Baratynszkij* (1800—1844.) Magasrangú katonatiszt fia, aki maga is katonává lett. Egy ideig Finnországban szolgált s annak borongó éghajlata érzik meg költészetének melancholikus alaphangján. Lenau és Leopardi lelki rokona, a világfájdalom költészetének első képviselője, az orosz irodalomban. Ő sem egyszerű bolygója a Puskin-plejádának, hanem önálló s értékes tehetség.

Eleven fantázia, gyöngéd érzelem, minden nemes hatás iránt való fogékonyság jellemzik báró *A. A. Delvig* (1798—1831.) költészetét. Már 15 éves korában ódát írt Párizs bevételéről. Anakreoni dalai, népdalszerű lírai versei és románcai közül nem egyet a legjobb orosz zeneszerzők zenésítettek meg s így is szokatlan népszerűséget biztosítottak költőjüknek. Az előbb említett Almanachján kívül «*Literaturnaja Gazeta*» (Irodalmi újság) címen folyóiratot is szerkesztett, amelynek kora legjobb írói voltak munkatársai. Ezekkel a csendes kedélyű, harmónikus lelkekkel teljes ellentétben áll *K. F. Ryljejev* (1795—1826.), az első orosz költő, aki a politikai agitációt viszi bele az irodalomba. A decembristák közé tartozott s életével fizetett eszméiért, mert 1826-ban több társával együtt kötélhalálra ítélték és kivégezték. Politikai hitvallását a «*Polgár*» című költeményében írta meg. «*Dumy*» című gyűjteménye (a lengyel Njemcievic: *Spiewy historyczne* mintájára) egy romantikus történeti képsorozat, amelyben Vladimirtól kezdve Katalinig az orosz nép minden kiválóbb hőséről megemlékszik s felfogása szerint vagy követendő, vagy elrettendő példák gyanánt tárgyalja azokat. Utolsó versét a börtönben juharcfalevelekre, tüvel betűzte ki. Ebben már Istennel és sorsával megbékülve írja: «Uram, akinek kezeibe ajánlom magamat, add, hogy barátaim megmeneküljenek; nekem

pedig bocsásd meg bűneimet s tedd szabaddá fáradt lelkemet».

Hasonló szomorú sors jutott osztályrészeül a diákélet vidám krónikásának, A. S. *Polezsajevnek* (1805—1838). «Saska» című humoros-szatirikus eposzában a deákélet vidám képei mellett vallás-erkölcsi és politikai kérdéseket is megpendített. I. Miklós cár tudomást szerzett az eposzról, maga elé idéztette Polezsajevet s felolvastatta vele az egész művet. A kihallgatás eredménye az lett, hogy közkatonának sorozták be a költőt és reá szabadították a durva bánásmód minden megalázását úgy, hogy végre még börtönbe is jutott. Azt hitte, hogy vitézségével majd csak enyhít sorsán, de lelke nem bírta a megaláztatást, az italt keresett feledést s a tüdővész mihamar megölte. Halála előtt néhány héttel alhadnaggyá lett. Nyomorúságában is a legszebb katonadalokat írta.

Az «orosz Saphonak» nevezték kortársai *Jevdokia P. Rosztopcsina* grófnőt (1811—1858.), Pétervár felgyújtójának unokanővérét. Már gyermekkorában ódát írt a francia Charlotte Corday-hoz, Marat gyilkosához. Versei az «Északi virágok»-ban s más folyóiratokban jelentek meg. «Az egyenlőtlen házasság» című költeménye az egész Oroszországban nagy hatást tett, csak a cenzura nem vette észre, hogy a vers öreg bárója I. Miklós cárt s a szegény fiatal nő pedig a jogtalanul elfoglalt Lengyelországot szimbolizálja. Annak idején Bjelinszkij is elismerte, a már elfeledett első orosz költőnőt.

Nem Puskin-epigon s csak érzelmi rokonsága révén szokták az ő kortársai között említeni A. V. *Kolycov*-ot (1808—1842). Önálló és kiváló tehetségű költő, aki a néplelek mélyére hatolt s az orosz népdalt művészi formában vitte be az irodalomba. Bjelinszkij szerint a költészet művészetéért született, az hívta őt életre, akinek ős erejéhez a fantázia csak a képeket és reflexiókat adta. Általában az «orosz Burns»-nak szokták nevezni. Egy

voronezsi marhakereskedő fia volt, aki alighogy szülőföldje iskolájából kikerült, apjával együtt járta a világot. Amikor a síkságon át vásárról-vásárra ballagott a marhacsorda után, élesen figyelte a természetet, amelynek képei szüntelenül zsongtak lelkében. 16 éves korában olvasta az első verseskötetet s attól kezdve minden szabad perce az olvasásé és a tanulásé volt. Versei is egyre sűrűbben születtek s amikor Moszkva vagy Szentpétervár felé vitte útja, otthagyta azokat a szépirodalmi lapoknál. Neve nemsokára igen jó csengésű lett s az irodalmi nagyságok (Bjelinszkij, Zsukovszkij, Puskin és Krylov) is ismerni kívánták, sőt a cárnak is bemutatták. Mennél jobban emelkedett lelke s mennél jobban elmerült a költészet gyönyörűségeiben, annál kiálthatatlanabbá vált reá nézve ott-hona és a rideg kereskedőélet. Lelke egyensúlya végre is megingott s erővel vetette magát a nagyváros mámorába. Súlyosan megbetegedett s nemsokára meg is halt Voronezsben, ahol ma szobor hirdeti emlékét. Nem egy költeményének üde hangja, természeti képei Petőfire emlékeztetnek. (Az arató leány megpillant valakit: «S feje a válláról mellére konyul s kezéből a kalász mind-mind a földre hull.») — Témái a szerelem, a parasztsors (de még minden tendencia nélkül) s a végtelennek látszó dél-orosz steppe. Azon költeményei, amelyekben Puskin és Lermontov utánzására törekszik, már nem teszik az eredeti lelemény benyomását.

4. Lermontov.

Puskin után az első orosz költő, aki a világirodalmi nagyságig emelkedett: *Michail Jurjevics Lermontov* (1814—1841.), akinek sorsa annyi sok rokon epizódot s ugyanazt a tragikus halált tartogatta számára, mint a Puskiné. Költészete mégsem rokon az övével. Lermontov is szereti a természetet és a szabadságot, de ő

teljesen Byron tanítványa, az «orosz byronizmus képviselője, akinek lelkében mindig ott ólálkodik a pesszimisztikus világfelfogás démonja».

Az «Unalmas élet»-ben szinte sűrítve van az a sötét tónus, amely egész költészetén végig vonul:

Unom magam, búsulok s nincs kinek
Odanyujtani a kezem.
Örökké vágyni — és hasztalan: minek?
Szeretni? Kít? néhány órára csak:
Nem érdemes — s örökké: nem lehet.
Szemléljem önmagam? Hisz nem maradt
Sem öröm, sem bánat szívembe' meg!

Lermontovot élete körülményei vitték Byron világába. Atyja egy ősnemes, de szegény skót család (Learmont) sarja. Édesanyja korán elhalt s ő dúsgazdag, de számító nagyanyjánál nevelődött. Nagyanyja előkelően neveltette ugyan, de a családi ellentétek miatt boldog gyermekkorra még sem lehetett. Nagyanyja egy ízben a Kaukázusba is elvitte s annak csodás képei az ő lelkét is épúgy lebilincseltek, mint a Puskinét. Lermontov az egyetemet otthagyva cári gárdatisztté lett, de Puskin halálára írott éles hangú költeményeért őt is a Kaukázusba száműzték. Ifjúkori benyomásai most már teljesen kibontakoztak lelkében s a Kaukázusban írott költeményei a természetfestés remekei.

«A darjáli mély hegyszorosban,
Hol zúgva foly a vad Terek»...

s a Kazbek hegyóriás tövében, amelynek «Fejét fehér turbán takarja s amelynek nyugalma oly fönséges s ezt a fenséget nem zavarja emberi dölýf és berzenkedés» — kiönti lelkifájdalmát és kéri a hegyóriást:

«... viharoddal
Kazbek rohanj reám egyben itt
És szórd be hontalan porommal
Sötét, járatlan völgyeid».

Egy másik költeményében okát is adja lelke borújának :

«Mint a hulló csillag az égen,
A földön, úgy nem kellek én,
Szívem, mint kő kemény, de érzem,
Hogy kígyó ül a fenékén».

Nagyanyja befolyása nemsokára megmentette Lermontovot a száműzetéstől, de alig hogy Szentpétervárra ért, egy párbaj miatt újra száműzték. Száműzetéséből sohasem tért vissza. Nyugtalan természete, epés, szarkasztikus modora ellenségeskedésbe, majd újabb párbajba keverte egyik tisztársával, akinek golyója életét oltotta ki 27 éves korában.

Vaszilykova hercegnő úgy jellemezte halála után Lermontovot, hogy benne két ember lakott. Néhány bizalmasa számára a gyöngéd, jólelkű ember, a szűk körén kívül állók számára pedig a rideg kritikus, aki az élet apróbb-nagyobb szertelenségeit maró gúnnnyal üldözte.

Lermontov művei, a költőiek és a prózaiak, egyaránt örök értékei az orosz irodalomnak. Lirai költeményei között az «Ima», a «Kozák bölcsődal», az «Angyal» stb. a kiforrott művészet alkotásai. Nagyobb költeményei közül a «Démon», a «Mcyri» (Kóbor-barát), «Ének Iván cárról», «A halál angyala», «Tamara» stb. őrzik nevét. Zichy Mihálynak pompás (Démon és Tamara) illusztrációi minden kritikánál jobban fejezik ki azt az erőt, amely Lermontov lelkében forrongott. «Tamará»-ban, a darjali várkastély tobzódó asszonyának démoni lelkét megkapó plasztikussággal állítja eléink a vers utolsó négy sora, amikor a Terek folyóba dobott holttestnek «Isten veled»-et int :

«A búcsúzás olyan szíves volt,
Oly gyöngéden csendült a hang,
Mint hogyha ígért volna újabb
Találkát annak ott alant».

A «Démon»-ban, mint a világirodalom több rokontárgyú költeményeiben a jó és rossz küzdelme foglalkoztatja a költőt, csakhogy amíg pl. Byron Luciferje végig az elbizakodott, gőgös lény marad, Lermontov Démonja végre is leteszi ördögi vonásait, beleszeret Tamarába, eszébe jut az elveszett paradicsom és újra keresi a boldogságot — s hiszi, hogy szerelme megmutatja neki a lelki újjászületés útját, amely Istenhez vezet.

Lermontov költői nevét azonban főképen «Korunk hőse» című regénye örökítette meg a világirodalomban. Szerkezetileg öt elbeszélésből áll, amelyeket a főhős, Pecsorin személye fűz egybe. Az író az első két részben bemutatja Pecsorint. Itt egy öreg kaukázusi beszél róla, a harmadik részben pedig maga Pecsorin beszél naplójában.

De ki is ez a Pecsorin, akinek neve szállóigévé lett Oroszországban?

A kijózanodott unatkozó ember tipusa, akinek semmi dolga sincs az életben, de nem is akar találni elfoglaltságot. Ő maga így jellemzi életét: «Fiatal koromban eszeveszetten rohantam minden élvezet után, amely pénzzel megszerezhető — és megutáltam a gyönyöröket. Aztán a nagyvilágba léptem —, de a társaságot is megúntam; majd nagyvilági nőket szerettem s ők is szerettek, de szerelmük csak fantáziámat és hiúságomat növelte — szívem azonban üres maradt. Olvasni, tanulni kezdtem, — de a tudományt is hamar megúntam s láttam, hogy sem a hírnév, sem a boldogság nem függ tőle, mert a legboldogabb emberek a tudatlanok... Majd a Kaukázusba helyeztek át s ez volt életem legboldogabb szaka». Egy hónap múlva azonban ott is jobban törődött «a szünnyel, mint a cserkesz-golyókkal, amelyek halált súvítottak körülötte».

Pecsorin látja hibáit s érzi, hogy terméketlen ifjúsága után nem is fejlődhetett ki benne más lelki állapot,

amelyen változtatni már nem bír, sőt az később egy démoni vonással is bővül benne: mások illúzióit is letarolni igyekszik. Pecsorin jelleme több-kevesebb vonásával Lermontov más hőseiben, pl. Izmail Bej-ben, Hadzsi Abrek-ben s egyetlen színdarabjának, a «Maszkarad»-nak főszereplőjében, Arbeninben is megvan. Lermontov lelkivilágának kifejezői ezek az alakok s nem csupán fantáziájának alkotásai.

Puskin kortársai közül Lermontov az egyedüli költő, akinek hírneve az egész XIX. századon át élt.

Lermontov korában már érezhetőbb az orosz közönségnek a regény (a próza) iránt való melegebb érdeklődése s csakugyan elkövetkezik az orosz regényírásnak az a klasszikus kora, amelyet felülmulni máig sem tudott s amelyben nemcsak a többi európai népek irodalmát érte utól, de bizonyos tekintetben elébük is vágott.

5. Gogoly kora.

(Az elbeszélő próza.)

A XIX. század első felének orosz elbeszélő prózája sokkal lassabban érte el azt a fokot, amelyet Puskinban a költészet elért. Nehéz, meredek volt az útja Gogolyig, a végén azonban mégis hatalmas lendülettel a virágzás tetőfokára jutott. Az orosz elbeszélő írók mintaképe ekkor a német Hoffmann, akinek hatása még Puskin: Pikk-dámá-ján és Gogoly: Portret (fénykép)-jén is meglátszik. Gogoly azonban a romanticizmusból mihamar a realizmusba hajlik át, de hogy az ő művészi magaslatát értékelhessük, előfutáiról is meg kell emlékeznünk, akik előtte törték az elbeszélő próza útját.

Jelentős író ezek között V. F. Odojevszkij herceg (1803—1869.), aki (a «Holtak nevetése», «Improvizator» stb.) elbeszéléseiben a reális leírás és a csapongó fantázia kapcsolatát teremti meg. «Bethoven utolsó Quartet-je»

és «Sebastian Bach» című elbeszéléseiben pedig a zene csodás világába vezet, amelyben legszívesebben öltének formát a művészek legszebb megnyilatkozásai.

Hoffmannak még közvetlenebb utánzója: A. A. *Perovszkij* (1787—1836.) (A. Pogorelszkij). «Kis oroszországi estéim» című elbeszéléskötetében sok kedves darab van. «A fekete tyúk» című meséje ma is általánosan kedvelt ifjúsági olvasmány. Nagyobb elbeszélése: «Az alapítványi leány», kora nemesi leánynevelésének reális képe.

A mese felépítésének s az érdeklődés fokozásának ügyes mestere A. *Besztuzsev* (1795—1837.), aki Marlinszkij néven irogatott. Rilyejev barátja volt s több decembrista társával száműzetésbe került. Később, mint közkatoná, a cserkeszekkel vívott harcokban oly hőstetteket vitt véghez, hogy tisztté léptették elő s mint tiszt esett el a harctéren. Az ő művei segítik diadalra a romantikát, amelyekben már az erotikának is szerep jut.

Az orosz történelmi regény kezdetét is itt találjuk meg. Az orosz történelmi regényírók példaképe Walter Scott. Az első ilyen fajta regény M. N. *Zagoszkin*-nak (1789—1852.): «Miroslavszkij Jurij, vagy Az oroszok 1612-ben» című regénye. A lengyelek 1611-ben felégették Moszkvát s a Kremlben megerősítették állásukat. A regény tárgya a város felszabadítása. Történelmi valóságosság még nincs a regényben s alakjai is mind a XIX. század nyelvén és felfogásával beszélnek. Még két regénye jelent meg Zagoszkinnak, de azokkal nem ért el olyan hatást, mint az elsővel, amely több kiadásban is megjelent.

Ügyes meseszöveg J. I. *Lazsecsnikov* (1794—1869.), aki a maga korában népszerű regényíró is volt. Első regénye: «Az utolsó nemes ifjú, vagy Livland elfoglalása Nagy Péter által». A «Vasház» című regényében az orosz nacionalisták küzdelmét tárgyalja az oroszországi németekkel szemben Anna cárnő idejében. Legsikerültebb regénye

a «Baszurman» (A külföldi), amelynek főhőse egy halálra kínzott német orvos III. Iván cár idejében.

Gogolynak közvetlen előfutára az ugyancsak kisorosz származású V. T. Narezsnyj (1780—1825). «Az orosz Gil Blas» című regényében egy elszegényedett orosz herceg éles megfigyeléssel rajzolja kora társadalmát. A cenzura a regény második kötetét betiltotta. A «Burzák» és «A két Iván» című regényei kisorosz tárgyúak. A «Burzák»-ban színesen festi a kijevei Szeminárium (Burza) XVII. századbeli diákjainak életét, «A két Ivánban» pedig két földijének végtelen pörét tárgyalja.

Zagoszkin és Narezsnyj regényeivel egyidőben jelenik meg F. V. Bulgarin (1789—1859.) «Iván Vizsigin» című regénye, amely már határozottabban a realizmus jegyében íródott, mint kortársaié. Vizsiginnek, az árva fiúnak a sorsa s a kisvárosi életnek, valamint a kirgiz pusztának a leírása megkapóan reális benne.

Az elbeszélő próza fellendülésével, az orosz ujságírás is egyre izmosodott, habár a cenzura az ujságírás szoros értelemben vett fejlődésének is nagy akadálya volt. A Karamzin által alapított «Vjesznik Jevropy» még élt, de mellette 1812-ben megindult a «Szyn otecsestvja» (A hazafi), 1825-ben pedig a «Szjevernaja Pcsela» (Északi méh) Bulgarin lapja. Még ugyanazon évben megindult a «Moszkovszkij Vjesznik» (Moszkvai Hiradó), 1829-ben a «Literaturnaja Gazetta» is, amelyet — amint láttuk — Zsukovszkij, Puskin, Vjazemszkij és Delvig támogattak. 1832-ben a szlavofil Kirjejevskij «Jevropec»-je (Az Európai), 1836-ban pedig Puskin «Szovremennik»-je (Kortárs) indult meg. Mindezekben a lapokban és folyóiratokban fontos szerep jutott az irodalmi kritikának is. Merzljakov, Polevoj, Nadezsdin, Grecs, Szenkovszkij híres kritikusai és szerkesztői ezen időszaknak.

V. G. Bjelinszkij (1811—1848.) kritikai működésével vége szakad a tisztán tudományos, elvont kritikának.

Az ő finom esztétikai ítélőképessége valósággal átalakítja az orosz kritikát, amely ezentúl az irodalom és az élet egymáshoz való viszonyát vizsgálja az irodalmi alkotásokban. Bjelinszkij volt az első kritikus, aki a külföldi irodalom ismertetésével is szolgálni akarta az orosz közönség művelődésének s esztétikai nevelésének ügyét.

Heinrich König az orosz hirlapirodalomnak ezt a hatalmas fellendülését az orosz irodalom temetőjének nevezi, amelyben sok fiatal erő, értékes tehetség és meghiusult remény van eltemetve.

6. Gogoly.

Nikolaj Vaszilyevics Gogoly (1809—1852.) első irodalmi próbálkozásai még a romanticizmus jegyében történtek. «Hans Küchelgarten» című verses idilljét azonban a közönség olyan hidegen fogadta, hogy Gogoly nemcsak a romanticizmusból ábrándult ki, hanem az irodalmat, sőt hazáját is el akarta hagyni. Idilljének főhőse egy német ifjú, aki elhagyja hazáját és menyasszonyát s Athénbe megy, hogy ott az ókor romjain álmodozzék. Majd az emberekben csalódva tér vissza Lujzához. Gogoly első kudarca után többé vissza sem tért a romanticizmus-hoz s neve az orosz realizmus irodalmának fényes korát nyitja meg.

N. V. Gogoly (Janovszkij) jómódú földbirtokos családból, Vaszilyevkában, a poltavai kormányzóságban Mirgorod mellett született, 1809-ben. Nagyatyja tekintély volt a zaporogi kozákok között s mint kitűnő mese-mondó, már gyermekkorában, a kozák harcok színes világába kalauzolta unokáját. Elbeszélései annyira elbűvölték az ifjú Gogoly lelkét, hogy «Esték a tanyán a Dikanka mellett» című elbeszéléskötetében többször is megemlékezik nagyatyjáról. Atyja viszont az újabb

irodalom híve volt s mint ügyes előadó, jóízű humorral szőtte át mondókáit. Ezek a gyermekkori benyomások később tudatosan keltek életre Gogoly lelkében.

A liceum elvégzése után nem tudta valóra váltani nagy terveit, hogy népe javáért fog küzdeni, mert egy szerény hivatallal kellett beérnie Szentpétervározt, mindaddig, amíg az «Esték a tanyán...» meg nem jelent. Ekkor fordult feléje Puskin és Zsukovszkij figyelme, akiknek pártfogása révén tanári katedrához jutott, majd a szentpétervári egyetem történelmi tanszékének adjunktusa lett.

Nemsokára otthagyta az egyetemet, de történelmi tanulmányainak köszönhette, hogy «Bulyba Tárász», «A régi világ földesurai» stb. című elbeszélései megszülethettek s amelyeket egybe gyűjtve, «Mirgorod» (Békeváros) című kötetében adott ki. Nemsokára megjelent az «Arabeszkek» című kötete is, amelyben több szentpétervári tárgyú elbeszélése s esztétikai dolgozata (az orosz népdalról írott kiváló tanulmánya) is napvilágot látott. 1836-ban befejezte a «Revizor» című vígjátékát, 1842-ben külföldre ment, ahol rövid megszakításokkal (főképen Rómában) 1848-ig üdült s írta a «Meghalt lelkek» című regényét, amelynek első kötete már 1845-ben meg is jelent. Ennek a kötetnek megjelenése után nemsokára különös lelki változáson ment át Gogoly.

Lelki betegségnek nevezhető miszticizmusba esett, előbbi írásait kárhoztatta, a Szentföldre zárandokolt, végül egyre fokozódó lelki betegsége teljesen felemésztette erejét s 1852 február 21-én Moszkvában meghalt. Holttestét a Danilevskij-zárda temetőjébe helyezték nyugalomra és sírkövére Jeremiás próféta eme szavait vésték: «Keserű igéimmal nevetek».

Rövidre fogott életrajza után, irodalmi munkásságának s írói egyéniségének nagy vonásokban vázolt képét is egészítsük ki még néhány jellemző gondolat-

tal. Első művébe «Esték a tanyán» nyolc elbeszélést vetett föl, amelyek a kisorosz életnek és szokásoknak hű tükröi. A népszokások, babonák gyűjtésében édesanyja volt készséges munkatársa. A népeleten kívül, plasztikus tökéletességű leírásaiban valósággal megélevenedik előttünk a kisorosz föld minden természeti bája. A «Májusi éjszakában» (az ukrainai éjszaka) vagy a «Rettenetes bosszúban» (a Dnyeper leírása) klasszikus mintaképei a költői leírásnak. Egy-két mondatát igazolásul ide iktatjuk: «Csodálatos ez a Dnyeper meleg nyári éjeken is, amikor az ember, a madár is, a vadállat is szendergésbe merül s egyedül Isten szemléli az eget és fönségesen megrázza palástját, amelyből ömlenek a csillagok. A csillagok égnek és ragyognak a világ fölött s mind egyszerre merülnek bele a Dnyeperbe. A Dnyeper valamennyiüket sötét ölébe fogadja s egy sem menekül meg onnan, míg mind ki nem alusznak az égen». Nemcsak szépségénél, de magyar vonatkozásánál fogva is meglepő a «Rettenetes bosszúban» a Kárpátok leírása:

«Mesze az ukrainai tartománytól, Lengyelországon túl, még a népes Lemberg városán is túl, magas csúcsú hegyek sora van. Hegy hegy után, mint valami kőbilincs...

Nálunk ilyen hegyek nincsenek. A szem nem mer végig nézni rajtok s némelyik csúcsát nem is taposta még emberi láb. Alakjuk is csodálatos: vajjon nem a háborgó tenger futott-e ki vihar alkalmával széles partjaiból, tetején rettentő hullámokat verve, melyek megkövesedtek s mozdulatlanul maradtak a levegőben? Nem szakadtak-e le az égről nehéz felhők s nem emeltek-e gátat a földön? Hiszen e hegyeken is olyan szürke virág terem, fehér csúcsaik pedig fénylenek és csillognak a napsugárban.

A Kárpátokig még hallani orosz szót, sőt a hegye-

ken túl is még imitt-amott, mintha anyánk nyelve hangzanék, de ott már nem olyan a vallás, nem olyan a beszéd, mint nálunk. Ott lakik a népes magyar nemzet, lovon jár s a kozáknál nem csatázik, nem iszik rosszabbul».

A kisorosz tárgyú elbeszéléseket poétikus szépségeiken kívül természetes, csillogó humoruk tette egy csapásra kedvelt olvasmányokká s Puskin is, mint igazi értékre mutatott rá ezen vonásukra.

A «Mirgorod» című kötetben a magyar fordításban is jól ismert «Tárász Bulybá»-n és a «Régi világ földesurai»-n kívül még két elbeszélését adta ki. Az utóbbi egy bájos idill, egy öreg házaspár életének hol vidám, hol borongó képe. Valóságos Filemon és Baucis a két öreg s körülöttük «csendes az élet, oly csendes, hogy néha egy percre magadról is megfeledkezel s azt hiszed, hogy a szenvedélyek, vágyak s a világot zavaró ördögi ármánykodások egyáltalán nem léteznek s hogy azokat csak csillogó-villogó álmaidban láttad».

A «Tárász Bulyba» már egészen mástípusú elbeszélés. Tárgya történeti s a humor sem sziporkázik úgy benne, mint a többiben. A zaporogi kozákok legendás küzdelmei elevenednek meg benne s a harcos kozákélet vidám és szomorú eseményei olvadnak egy harmonikus képbe. A Zaporogi Szics: a *Dnyepper zuhogói*, az ukrainai kis kozák állam békés és háborús életének hű rajzán kívül az elbeszélés tragikus meséje is fokozza a kozákok függetlenségi küzdelmének megkapó hatását. Egyik dicső hetmanjok (a háborúban korlátlan hatalmú diktátor), Chmelnicky Bogdán Rákóczi Györggyel kötött szövetséget Lengyel- és Oroszország ellen, a XVIII. század elején pedig zseniális Mazeppájok óhajtott csatlakozást Magyarországgal.

Az elbeszélés rövid meséje ez: Tárász Bulyba fiai, Osztap és Andrej, épen hazatérnek a Kijevből a liceumi

nevelésből, amikor apjuk a lengyelek ellen készül. Apjuk magával viszi őket, hiába való minden anyai könny, az apa akarata erősebb. A kisebbik fiú még Kijevben bele szeretett egy lengyel lányba s mikor ezt apja megtudja, lelövi fiát. Az idősebbik fiú, apja mása, pedig fogságba esik s ott pusztul el. A gyermekek nélkül maradt apa rettenetes bosszút esküszik, de hiába, mert ő is fogságba esik s ő is tragikusan pusztul el. Ebben az elbeszélésben a humor csillogását az eleven meseszövé, a délorosz poézis színei és a szinte cizellált nyelv szépsége pótolja. O. Glagau szerint — bár prózában van írva, de úgy hat, mintha az Ilias egy éneke volna, olyan, mint egy hősi ének, oly fönséges egyszerűség és szinte vad szépség árad ki belőle. A kis-orosz témák után a fővárosi élet képét festi meg Gogoly — Pétervári elbeszéléseiben, amelyekben a komikus képek mögött rejlő s amint ő maga mondja: «láthatatlan s a világ előtt ismeretlen könnyek» csillogását is meg akarta mutatni. Bizonyos, hogy aki a «Köpeny» című elbeszélést olvasva belepillantott Akakij Akakijevics, a szegény pétervári csinovnik (kishivatalnok) örömtelen életébe, az megérti, hogy a társadalom mily részvétlenül megy el az apróbb tragédiák mellett s mily mostohán bánik szereplőikkel. Akakijnak csak egy vágya van az életben, egy új kabát, amelyért minden idegszálával küzd, míg végre megszerzi . . . s amikor ellopják tőle, nem bírja túlélni a csapást.

Gogoly írói pályájának két mérföldkövének kell még megállanunk. Egyik a «Revizor» című vígjátéka, a másik pedig a «Meghalt lelkek» című regénye. Ezek, ha nem is teljesen új oldalról, de kiforrott művészetének teljes fegyverzetében mutatják be Gogolyt.

A «Revizor», amely a magyar színpadnak is állandó műsordarabja, épúgy társadalmi tendenciájú vígjáték, mint a Gribojedové. A hivatalnok-világnak a tör-

vényhez és kötelességhez való viszonyát akarta benne minden hibájával együtt föltárni. Témáját teljesen kimeríti s az ember alacsony hajlamainak kipellen-gézésével akar bennünket megnevetetni s a megsértett erkölcsi világrendet kiengesztelni. A vígjáték cselekménye egy vidéki városban történik, ahol épen várják Szentpétervárról a revizort, a lelkiismeretlen, megvesztegethető hivatalnokok rémét. Közben egy szentpétervári kishivatalnok érkezik a város egyetlen szállójába. Rögtön elterjed a hír, hogy a revizor inkognitóban már itt is van. A város előljárója rögtön összehívja hivatalnoktársait s megbeszéli, hogy a revizort miképpen kellene egy kis ajándékkal meglágyítani. El is megy a szállóba, ahol az idegen vendég teljesen pénz nélkül van már és a szállótulajdonos a számlával szorongatja. Egyszerre megváltozik azonban a helyzet. Ő ugyan eleinte tiltakozik az ellen, hogy ő a revizor, de aztán hagyja folyni az eseményeket. Ajándékokkal halmozzák el, mindenüvé meghívják, végül már a prefektushoz teszi át szállását, sőt annak leányával el is jegyzi magát. A város prefektusa, nagyhatalmú vejében bizakodva, még vakmerőbben gazdálkodik, de nemsokára lecsap a nemesis, amikor betoppan az igazi revizor. Ezzel a kétségbeesést és a néma tehetetlenséget ábrázoló jelenettel be is fejeződik a darab, amely az ellenállhatatlan komikum erejével hat. 1836-ban adták elő Pétervárott először a darabot s azt mondják, hogy a cár is nagyon «egészséges kacagással» kísérte az előadást, amelynek végén azonban úgy nyilatkozott, hogy a darabban mindenki kikapott, de legjobban ő. A «Revizor»-on kívül még két kisebb vígjátéka is van Gogolynak.

A «Revizor»-okozta társadalmi mozgolódás is egyik oka volt annak, hogy Gogoly, amint előbb láttuk, külföldre ment, hogy ott minden csipkedéstől és intri-

kától menten dolgozzék. A külföldről először 1841-ben tért vissza hazájába egy kis időre, hogy a «Meghalt lelkek» című regényének I. kötetét sajtó alá bocsássa.

A következő év tavaszán meg is jelent ez a kötet, amelyről épúgy elmondhatjuk, mint a «Revizorról», hogy az emberi kicsinyességnek, korlátoltságnak oly tökéletes rajza, amilyen a világirodalomban több alig van. Rövid meséje a következő: Csicsikov, egy élelmes, de kalandorlelkű orosz, bejárja az orosz föld egy részét és több földbirtokostól megveszi (vagy megkapja) az utolsó adóösszeírás óta meghalt jobbágyokat. Számítását arra építi, hogy sokan szívesen eladják neki a «meghalt lelkeket», nehogy az adót a következő összeírásig azok után is fizetniök kelljen.

Miután az állami bankban a jobbágyokat el lehetett zálogosítani, illetve rájuk fejenként meghatározott kölcsönt lehetett kapni, Csicsikov így akart pénzhez jutni, hogy végre meggazdagodjék, birtokot és élő lelkeket vegyen. Az író Csicsikov vándoroltatása közben sok tipikus alakot mutat be, akikkel hőse üzletet köt. A szentimentális Korobocsksa, a durva Szobakevics, a zsugori Plyuskin stb. mind egy-egy típus, amelyet Gogoly éles megfigyelő tehetsége tökéletesen megrajzolt. Szmirnovszkij azt mondja, hogy a «Meghalt lelkek» Oroszország sötét oldala. A második kötetben még folytatja Gogoly a sötét típusokat, de már ideális alakjai is vannak, ezek azonban nem olyan élethűek s inkább költött alakoknak látszanak. Ő az orosz «örvények» írója volt s egész élete az erős akarat és kötelességérzet küzdelme volt a lelkében lobogó emésztő tűzzel. S mikor ez a tűz föl szabadult, benne az egész ember hamuvá égett. (Brjusov.) A «Meghalt lelkek»-kel kezdődik az orosz regényírásban a lélektani elemzés, amely a későbbi jeles alkotásokban oly nagy szerepet játszik. Örök érdeme e regénynek, hogy a

világirodalom ama néhány kiválósága közé tartozik, amelyeket nem fertőzött meg a járványos erotika. (Brückner.) Gogoly művészete egyenes folytatása Puskinénak s az utánuk jövő irodalmi nagyok, egyéni kvalitásaik mellett is többé-kevésbé Puskin és Gogoly nemzeti irányának munkásai.

7. A nyugatosok és szlavofilek.

Csak a népies nemzeti irány lehetett az orosz irodalom újjászületésének igazi formája. Vjazemszkij herceg, a költő, írta a Puskin előtti időkről, hogy «az orosz nép várja irodalmát, mert eddig az irodalom minden volt, ami akart lenni: volt francia, német, klasszikus, romantikus, de sohasem orosz». Puskin előtt alig tud fölmutatni néhány olyan művet, amely orosz s aztán így folytatja: «Ez az irodalom vétkezett saját hazája ellen, mert nem mutatta be népének életét, csak az úgynevezett civilizált európai társasélet visszhangja volt. Az igazi orosz társadalom még nem nyitotta föl ajkait». Gribojedov is elkeseredve mondja: «A görögök, a rómaiak a zsidók nem enyésztek el, mert fennmaradt irodalmuk, de mi nem írunk, csak másolunk. Mi lehet az eredménye irodalmi munkánknak egy század múlva?» Egészen természetes volt azonban ez a folyamat, mert az orosz irodalom képviselői, csekély kivétellel, mind a fő- és középnemesség köréből valók voltak, akiknek szellemi nevelése teljesen külföldi volt. A néppel nem érintkeztek, anyanyelvüket tudományosan nem tanulták s annak géniuszába be sem hatolhattak. Hercen, a nyugatos és szocialista költő-író viszont nem így tragikusan ítéli meg a régibb orosz irodalmat. Szerinte valóságos nyereség volt az, hogy a legnevezetesebb írók mind európai műveltségű emberek voltak, akik bizonyos előkelő tónust és formai

ügyességet vittek az irodalomba s így a durva, piaci hang sohasem lett úr abban. Arról nem beszél Hercen, hogy az a külföldi nevelés és iskolázódás oly filozófiai és szociális hatások tűzén is keresztül vezette az orosz ifjúságot, amelynek visszfénye az orosz politikai s társadalmi életben a legújabb időkig elhatolt.

Amikor Puskin föllépésével s Gogoly úttörő munkájával világosan meg volt jelölve az új orosz irodalom iránya, a továbbépítés munkájában nem tudtak egységesek lenni az orosz nép szellemi vezetői s a népművelés alapjairól vallott fölfogásuk a *nyugatosok* (zapadniki) és a *szlavofilek* táborára osztotta őket.

A nyugatosok, a nyugateurópai népekkel azonos s azok által már megjárt utakon akarták az orosz népet a fölvilágosodás felé vezetni, a szlavofilek ellenben az orosz népnek speciális történelmi hivatását hirdetve, önálló utat jelöltek meg neki. Így, bár végeredményben egyet akartak, a gyakorlati politikában is szöges ellentétben állottak egymással.

A «nyugatosok» (úgynevezett elégedetlenek) vezérének szokták nevezni *P. J. Csajadajev*-et (1794—1856.), Puskin és Gribojedov barátját, akinek «filozófiai levelei» adják meg az első választ Oroszország történelmi hivatásának kérdésére. Leveleinek alapgondolata a következő:

«Nem minden történelmi fejlődés haladás is egyzersmind. Ez nem is külső eseményekben mutatkozik, hanem az eszmében, amely bennük nyilvánul. A nyugati népek története leköt bennünket, mert benne a kereszténységnek mint Isten országának a földön való kibontakozását látjuk. Kína történelme ellenben hidegen hagy, mert nem találunk benne uralkodó eszmét. Oroszország Nyugat és Kelet között támo lyog anélkül, hogy világosan látná útját s fejlődésében sem az eszme, sem a cél nem ismerhető föl. Egyedüli megmentője

volna Oroszországnak (a mult és jelen nélküli országnak), ha egész nemzetnevelését újra kezdi. Ez pedig csak Nyugattal kapcsolatban lehetséges, mert csak egy igazi kultúra van: a nyugati, az európai s csak egy igazi kereszténység van: a római katolikus. Amíg Oroszország céltudatosan erre, a nagy népek közös útjára nem lép, jelentősége oly csekély lesz, mint akár Abesszíniáé.

A levelek hatása konsternáló volt, szerzőjüket elmeorvosi megfigyelés alá helyezték, a cenzort pedig, aki nyomatásukat megengedte, állásától fölmentették.

A nyugatosok másik képviselője, «Észak Voltaire-je», A. J. *Hercen* (1812—1870). (Tulajdonképen Jakovlev, csak német származású anyja nevezte «mein Herz»-nek), már tovább ment s nemcsak a szlavofilekkel került szembe, hanem a Csajadajev-féle mérsékelt nyugatosokkal is. «Ki a bűnös?» című regényében még csak általánosságban hibáztatja a társadalmi viszonyokat, amikor három ember boldogtalanságát rajzolja. Főhőse, Beltov, beleszeret egy férjes asszonyba, az asszony is szereti őt, de nincs ereje, hogy becsületes, szerető férjét elhagyja. Végül Beltov, «amikor még nem késő», visszavonul és szerelmében elpusztul. Az író felteszi a kérdést: Ki a bűnös? «A bűn — felel rá — az ember tehetetlenségében van, hogy egyéni érzelmein nem tud felülemelkedni». 1847-ben el kellett hagynia Oroszországot s a külföldön teljesen az utópista szocializmus hatása alá került. Londonban, ahol Kossuth Lajossal is érintkezésben állott, a híres *Bakunin*-nal együtt kiadta a «Kolokol» (harang) című folyóiratot, amelyben már az internacionálét szolgálta, bár még a fokozatos szociális haladás híve volt. — Jellegzetes mondása, hogy a rossz országutak után először jó töltéseket kell csinálni s csak így gondolhatunk vasútépítésre . . . Oroszország eddig már kétszer próbálta meg, hogy a rossz út után egyszerre

vasúton haladjon: Nagy Péter alatt s a szovjet-állam megalakításakor s mindkét próbálkozás keservesen megbosszulta magát.

A nyugatosok közé kell számítanunk a többször említett *B. G. Bjelinszkij*-t (1814—1848.) is. Itt csak ki egészítjük képét azzal, hogy szociális és politikai doktrínái szinte vallásos hitévé lettek s oly élesen támadta a szlavofileket, hogy azok végre is a «Bessarione Furioso» névvel tisztelték meg.

Mindamellett, hogy a francia forradalom, a napoleoni háborúk s az egész Európában érezhető forradalmi mozgolódás az orosz lelkeket is állandó feszültségben tartották s ez a feszültség az 1825. évi decemberi próbálkozás gyászos elfojtásával sem szűnt meg, sokan voltak olyanok, akik úgy vélekedtek, hogy Oroszország az abszolutizmusnak köszönheti nagyságát s hogy abban van jövőjének biztosítéka s épen ezért, ha kell, Európa ellen is harcot hirdettek érdekében. Ennek az eszmének a jegyében született meg (1832-ben) *Sz. N. Uvarov* gróf közoktatásügyi miniszter terve, amelyet a moszkvai egyetem szabályzatának revíziója kapcsán kiadott. Erősen hiszi benne, hogy az igazi orosz államfenntartó eszmék: az orthodoxia, az autokrácia és a nacionalizmus. A szlavofil mozgalom első képviselői époly idealisták s elsősorban a vallási meggyőződés vezeti őket, mint a nyugatos Csajadajevet.

A már említett Kirjejevszkij-en kívül ennek a vallási irányzatú szlavofilizmusnak legjelentősebb képviselője: *A. S. Chomjakov* (1804—1860.), aki a romano-germán világgal szemben a görög-bizánci szláv világeszmének harcosa. Szerinte csak a keleti egyház őrizte meg a tiszta isteni kinyilatkoztatást, mert a nyugati theologia az absztrakt-racionalista vizeken evez. Hitte, hogy az orosz nép, amely egyedül maradt meg az igaz kereszténységben a nagy népek közül, Európa megmentője lesz. Ezért

kell — szerinte — Oroszországnak sajátos, Nyugattól független, kultúráját megteremtenie. Elveit a «Russzkaja Beszjeda»-ban (Orosz beszéd) fejtette ki, franciául pedig : «*Quelques mots par un chretien orthodoxe*» című dolgozatában állította szembe a «haldokló román-germán (katholikus-protestáns) világot a görög-szlávval». Chomjakov lírai költeményei is a szlavofilizmustól vannak átítatva. «Jermak» és «Dimitrij szamozvanec» (önjelölt) című verses tragédiái is nagy sikert arattak.

Igy következnek el Oroszországra a XIX. század 40-es évei, amikor a hazájuk sorsán változtatni kívánó nyugatosok és szlavofilek egyaránt gyanusak az államhatalom előtt, míhelyt a fennálló viszonyokat kritika tárgyává teszik. Az irodalomban visszaesést szül ez a helyzet s előtérbe nyomulnak a színtelen közepes tehetségek.

Ezekből az évekből is meg kell azonban említenünk néhány ismertebb írói nevet. Így V. Szollogub grófét (1814—1882.), aki egyik elbeszélésében épen a nyugatosok és szlavofilek harcát mutatja be. Főbb művei : «Tarantas», «Két sárcipő», «A nagy világ» című regényei. A «Tarantas»-ban, ezen az ősi, primitív közlekedési eszközön utazva, teszi megfigyeléseit a két (a konzervatív és nyugatos) földbirtokos. Szollogub elve, hogy a nemzeti művészet képviselői csak a *templom* és az *izba* — az orosz parasztház.

Megemlítjük A. V. Druzsinin-t (1813—1864.), a «Polinka Saks» szerzőjét és V. Dahl-t (1801—1872.), akinek zsánerképeit (Luganszkij kozák története) Bjelinszkij Turgenyev paraszthistóriái mellé helyezi. Dahl szenvedélyes népköltési gyűjtő is volt. Mintegy 400 népmesét, sok ezer közmondást, szállóigét gyűjtött össze. Ő adta ki először az orosz nyelv magyarázó szótárát (Tolkovij szlovarj zsivago velikorusszkago jazyka) is.

Végül N. P. Ogarjev-ről (1813—1877.) kell még szólnunk. Költő és publicista egy személyben. Byron hatása alatt áll, mint Lermontov, de nem pesszimista, hisz az

eszmében, az emberiségben s annak jövőjében. «Az új jobbágyság kritikája», «A keleti kérdés» című dolgozataiban, amelyek külföldön jelentek meg (mert politikai felfogása miatt menekülnie kellett), érdekesen tárgyalja kora égető kérdéseit. Költeményeinek alaphangja a melankólia s emlékezései oly búsak, hogy Vengerov «költőnek nevezi, akinek nincs ifjúsága, nincs jelene, csak emlékeinek él». Formailag minden költeménye szinte behizelgő melódia, tárgyuk azonban végtelenül szomorú: pusztuló ház, haldokló gyermek, elvesztett, elfeledett szerelem stb.

8. A realizmus kora.

(Akszakov és Goncsarov.)

A krimi háború szerencsétlen befejezése erősen megtépdeste a szlavofilek reményeit. Most már az államhatalomnak is látnia kellett, hogy az autokrata rendőrállam szerkezete recseg-ropog. II. Sándor cár mindjárt trónra léptekor belátta, hogy bizonyos reformok, elsősorban a jobbágyság felszabadítása, már el nem odázhatók. Meg is indul reformjainak lavínája.

A jobbágyság felszabadítása után az igazságügyi, a hadügyi reform s az új sajtótörvény stb. követik egymást. A nagyobb szabadság természetszerűleg hozta magával a politikai pártalakulásokat, amelyek elsősorban a meglévő társadalmi körökből szerveződtek. Az irodalomban ez az időszak (1855—1875.) a realizmus virágzása. Az irodalmi művek mellett a társadalmi és szociális problémák is egyre sűrűbben kerülnek szőnyegre. Ezekben az években már Turgenyev és Dosztojevszkij neve is feltűnik. Mellettük egy hirtelen lendüléssel a romanticizmusból a realizmusba csap át az érett férfikorú, Sz. T. Akszakov (1791—1859). Igen korán kezdett irogatni, első műve azonban, amelyben mint realista mutatkozott

be, csak 1847-ben jelent meg. «A vadász elbeszélései és emlékei», «Családi krónika», «Lepkefogás», «A Bagrov-unoka gyermekévei» azok a művek, amelyek írói nevét értékké tették. A vadregényes erdők, a puszták vonzó leírása, az állatvilág eleven képei, a régi földesurak élete, jobbágyaikhoz való viszonya művészi módon bontakoznak ki műveiben. Kortársai s a kritika nem alaptalanul adta neki «az orosz Walter Scott» nevet. Turgenyev azt írja Akszakovról, hogy «az ő állatjaiban több élet és lélek van, mint a mi embereinkben». Nyelve is az orosz próza haladásának újabb fokát mutatja. Mint költő is több, figyelemreméltó verset írt. A jobbágy-felszabadítás örömeire írott versében az orosz lélek mélységes hite szól népéhez: «Vállaidról lehult a teher. Mutasd meg, hogy nem rabként éltél rabságod idején, csak megalázkodtál sorsod, isteni küldetésed előtt. Szelidségben, szeretetben éltél, az életet megpróbáltatásnak tekintetted, mert nincsen lázadás a te véredben».

Akszakovnak nem kisebb tehetségű regényíró kortársa J. A. Goncsarov (1812—1891). Gazdag szimbirszki kereskedőcsalád sarja, aki jólétben nőtt fel. A moszkvai egyetem elvégzése után állami szolgálatba lépett s akkor kezdett irodalommal foglalkozni. Első műve: a «Mindennapi történet», erősen emlékeztet George Sand «Horace»-jára. Ebben egy, az életet csak könyvekből ismerő ifjút mutat be, aki az élet iskolájából mint tevékeny ember kerül ki. Első műve után 12 évre jelent meg «Oblomov» című regénye, amely írói nevét a külföldön is ismeretessé tette. Alakjainak plaszticitása szinte felülmulthatatlan benne. Hőse, Oblomov Puskin Anyeginjének, Lermontov Pecsorinjának, Turgenyev Rudinjának lelki rokona. Egy «felesleges ember, a nem a maga munkájából élő s a néptől eltávolodott intelligens típus jellemző képviselője». Még az okos Olga iránt érzett szerelme is csak rövidke időre ragadja ki semmitemvéséből. Fellobbanása

mihamar lelohad, felveszi hálókabátját, visszasülyed szófájára s benne az oktalan álmodozásba. Olga pedig Oblomov barátjához, a tetterős Andrej Stolc-hoz megy férjhez. A konzervativizmus levegőjének apathiába vezető hatását akarta bemutatni hősében az író, akivel a lázas tevékenységű német Stolcot állította szembe.

Goncsarov 1852-ben, mint követségi titkár ment Japánba s a «Pallas» nevű fregatt-hajón egy világgörülű utat is tett. Visszafelé aztán Szibérián keresztül tette meg az utat Szentpétervárra. Úti benyomásairól «Fregatt Pallada» című művében számolt be, amelyről a kritika megállapította, hogy a világirodalom legszebb útleírásai közé tartozik. Itt mint genre-festő egyaránt bámulatos képeket fest a viharos tengerről, a naplementéről, a szanghai vásárról, vagy a londoni utcai életről. Érdekesek, ha nem is tendenciától mentesek, útleírásának összehasonlító részei, amelyekben az orosz állapotokat méri össze más országokban és tájakon szerzett tapasztalataival.

Goncsarovnak 1869-ben egy harmadik regénye, az «Obryv» (Szakadék) is megjelent, amelyet ő a felébredt Oblomovnak nevezett. Ennek hatása azonban már nem volt oly nagy, mint az Oblomové. A konzervatív Oroszországot megszemélyesítő nagymama rajza ebben is kitűnő. Főhőse, Rajszkij dolgozni akar ugyan és sok mindenbe belefog, anélkül, hogy valami nagyot alkotna. Vjera, a regény nőalakja, komoly, öntudatos orosz nő, aki azonban egy nihilista hatalmába kerül, bár a nihilista inkább karrikatura, mint egyéniség. Goncsarov jellemző objektivitása itt, a regény egységes benyomásának rovására, egy kissé megbotlott. Egyébként Goncsarov vérbeli művész, akinek egészséges realizmusát művészi hitvallása így fejezi ki: «Egy művészi alkotást pusztán csak ésszel teremteni meg, annyi volna, mint a naptól azt kívánni, hogy csak süssön, de sugarai sem a levegőben,

sem a fák lombjain, sem a víz tükrében ne játsszanak, színeket, árnyalatokat és árnyékokat ne fessenek s a természetnek szépséget és fényt ne kölcsönözzenek».

9. *Turgenyev.*

De Vogüé szerint nemcsak mélyenjáró kifejezője, de megtestesítője is az orosz lélek érzés- és gondolatvilágának. Taine szerint «mint művész, legtökéletesebb mindazok között, akik a görög klasszikusok óta írtak, mind az anyag megválasztásában, mind a forma szabályos, szinte szobrászi tökéletességében annyira, hogy a legkisebb elbeszélései is egy-egy hibátlan kameára emlékeztetnek». Ezek után nehéz feladat Turgenyevnek nemcsak mint írónak, de mint embernek a képét is úgy megrajzolni, hogy művészi értékének teljes kidomborítása mellett is elengedhetetlen világnézeti kritikánk teljesen objektívnek lássék.

Iván Szergejevics Turgenyev (1818—1883.) ősi, előkelő orosz család tagja, 1818 október 28-án született Orelben. Apja ezredes volt a cári hadseregben. Anyagi viszonyai felesége vagyonából fényesen rendbe jöttek, de a gazdag s nem szép nő érezte s éreztette is, hogy férje, az elismert férfiszepség, nem pusztán vonzalomból vette őt feleségül. Turgenyev atyja így ebben a házasságban minden iránt, még gyermekei iránt is, közönyössé lett. Anyja viszont nemcsak jobbágyainak, de gyermekeinek is zsarnokává lett. «Baburin» című novellájában Turgenyev örömtelen gyermekkorán kívül élesen rajzolódik elénk, a boldogságvárásban elfásult, rideggé lett anyának a képe is. Turgenyev életének első benyomásai szeretetet szomjazó lelki vergődése s az elnyomott jobbágyok «fojtott sóhajai s titkos siralmai» voltak. Már ifjú korában elhatározta tehát, hogy küzdeni fog minden ellen, ami az embert megalázza. Szülei eleinte német, francia nevelőkkel

neveltették, majd a moszkvai egyetemre küldték. Moszkvából Berlinbe ment, ahol «Kant és Hegel bölcseletét próbálta megemészteni». Ekkor kezdett irogatni is. Érző lelke a szenvedőkhöz, a megalázottakhoz vitte s a «Vadász elbeszélései» (Naplója) című művének minden lapjára a szenvedők iránt érzett szeretetének fénye vetődik, amelynek világánál hazája s a külföld is egyszerre meglátta, hogy a jobbágy is ember, akinek lelke s vágyai is vannak s aki sokszor mint az erények vértanúja pusztul el névtelenül. Turgenyev a «Vadász elbeszélései» előtt is írt már néhány költeményt s egy «Paraszka» című verses idillt, amelyet Bjelinszkij «az orosz költészet szép álmának» nevezett, de ezek a romantikus apróságok még nem mutatták az igazi Turgenyevet. Térjünk tehát vissza első nagy és soha utól nem ért művéhez. Carlyle azt mondja a «Vadász elbeszélései»-ről, hogy az a világ legmegindítóbb elbeszélése. De Vogüé szerint pedig «az orosz föld szomorú szimfóniája» az.

Valóban kit ne rendítene meg (a «Mumu»-ban) pl. a herkulesi termetű jobbágy, Gerazimnak a sorsa, akinek úrnője nemcsak azt nem engedi meg, hogy Tatyánát, a mosónőt feleségül vegye, hanem amikor tehetetlen fájdalmában egy talált kis kutyát dédelget, azt is megfojtatja vele. A cenzura nem érte föl ésszel, hogy Oroszország állapota oly siralmas, hogy az ilyen szomorú tények pusztá fölsorolása is kiáltó vád. Így jelenhetett meg a mű. A vadász puskáját a vállára kapva bolyong az erdőkben s hol egy boldog földesúrnál, hol egy jobbágy kunyhójában, hol meg a lovakat őrző parasztfiúk között talál éjjeli szállást. Mindezeket az alakokat mesteri kézzel rajzolja meg Turgenyev s oly megragadó képeket vonultat föl, hogy egy orosz kritikus szerint ez a mű a második «Tamás bátyja kunyhója». Művének mintegy előtanulmánya volt a «Chorj és Kalinics» című korábbi elbeszélése, amely-

ben egy törhetetlen akaraterejű jobbágyot rajzolt meg Chorj-ban. A nép szeretetén kívül a természet-szeretet s ábrázolás is egyik fő ereje a «Vadász elbeszélései»-nek. A szláv ember különben is vonzódik a természethez s ez a vonzódás itt oly meghatóan nyilatkozik meg a tűz körül heverő s az orosz mesevilág csodás lényeiről csacsogó fiúk titokzatos beszélgetéseiben. A természet képeinek mesteri rajzán kívül az orosz paraszttípusok is szobrászi tökéletességűek benne. Az egyetlen tehenének pusztulását néző vagy a halált váró paraszt megadása, lelki ereje egyaránt megrázó. Mihelyt azonban az író elhagyja kedvelt alakjait, fontos nyugalma, csillogó színgazdagsága egyszerre megváltozik s a gúny, a csipkedés, a keserűség vibrál tolla hegyén. Az egész gyűjteményben alig van két-három földesúr, akiket jóindulattal rajzolt meg. A cenzura utólagosan nem tudta megbocsátani a «Vadász» elbeszéléseinek megjelenését s jobban vigyázott Turgenyev írásaira.

1852-ben a «Moszkovszkija Vjedomoszti»-ban egy, a mi szemüvegünkön nézve, teljesen ártatlan nekrológja jelent meg Gogolyról, amelyért birtokára, Szpasszkojé-ba internálták s csak 1855-ben Tolsztoj Elek gróf, a neves költő közbenjárására nyerte vissza szabadságát. Turgenyev internálását megelőzően is többször tartózkodott külföldön, azután pedig már csak rövidebb-hosszabb látogatásokra tért haza Oroszországba.

Akkor is Párizsban volt, amikor II. Sándor cár felszabadítóreformjai új idők hajnalát derítették Oroszországra. Turgenyev öröme is nagy volt, mert küzdelmeinek eredményét látta a reformokban. Külföldi tartózkodását honfitársai elhidegülésnek vették s tény is, hogy későbbi műveiben már nem tud annyira orosz lenni, mint a «Vadász elbeszélései»-ben; az állandó külföldi tartózkodás bizonyos halvány kozmopolita vonást

vegyít előbbi, határozott színei közé. Az elhidegülés vádja azonban csak látszaton alapulhatott, mert aki késő öregkorában is úgy ír az «Orosz nyelv»-ről, mint Turgenyev a «Seniliákban», az nem lehet nemzetéhez hűtelen.

Külföldi tartózkodásának az úgynevezett szabad eszmék üldözésén kívül igazi oka az ő egyéni tragikum volt, amelyről nem szívesen beszél az orosz irodalomtörténet. Az 50-es évek elején, Szentpétervárott Turgenyev megismerkedett Viardot asszonnyal (Paulina Garcia), a híres énekesnővel, akihez élete végéig szoros barátság fűzte. A Viardot-családdal való viszonya sokszor érthetetlen, megalázó helyzetbe sodorta a nagy író, de ő nem bírt szakítani vele, vagy nem is akart elrepülni «az idegen fészek széléről». A «Tavaszi hullámok» Szaninjának lelki vergődése az ő lelkének a rajza is. Eleinte Baden-Badenben, majd Párizs mellett élt együtt Viardotékkal s két évi kínos betegség (rák) után ott is halt meg körükben, Bougival-ban, 1883 augusztus 22-én. A külföldön úgy a német, mint a francia írók nagy tisztelettel vették körül Turgenyevet s a franciák részben a magukénak is tekintették. (Nemcsak közöttük élt, de franciául is írt egyet-mást). Külföldön, 1855—67 között, írta meg a «Rudin» (1856.), «A nemesi fészek» (1859.), «Az előestén» (1860.), «Az apák és fiak» (1862.), «Elég» (1864.), «A füst» (1867.) című regényeit. Az 50-es és 60-as években megjelent sötét háttérű regényei mellett mint csillogó foltok jelentek meg novellái: «Faust»; «Aszja»; «Első szerelem» stb. Majd a 70-es években: «A puszta Lear királya»; «Tavaszi hullámok»; «Baburin» stb. jelentek meg. Ezután pihent a tolla, majd hazájában való utolsó látogatásának (a Puskin-ünnepen 1880) s lelkes fogadtatásának hatása alatt újra föllelkесedett s megszületett a «Senilia» (Költemények prózában) című műve. A benne összegyűj-

tött életfilozófiai sziporkák Turgenyev lelke háborújának hullámverései.

Regényeit az orosz társadalom fejlődéstörténetének is szokták nevezni, ezért is ki kell rájuk terjeszkednünk. A «Rudin»-ban az ideákkal átítatott, de tettekre még képtelen Oroszország áll elénk. Rudin is oly szépen beszél a hatalomról, a szerelemről, az ember magasabbrendű hivatásáról, de élettevékenysége is csak ebben a beszédben merül ki. Az utolsó pillanatban még azt a nőt is elhagyja, aki őt szeretni tudná, végre a sok eredménytelen próbálkozás után a párizsi forradalom barrikádjain esik el. Rudinnal ellentétben áll a regény női hőse, a céltudatos, erős Natália. Turgenyev nőalakjai általában sokkal határozottabbak, mint a férfiak. «A nemesi fészek»-ben a régi Oroszországtól vesz búcsút Turgenyev, annak erényeit és hibáit még egyszer megrajzolja. Ennek a regényének a szerkezete a legkomplikáltabb. Ebben is a «fölsőleges ember» típusát állítja elénk, de az itt már fatalista. Laureckij, a fiatal nemes ember egy könnyelmű leányt vesz feleségül, aki elhagyja őt s Párizs utcai életében tűnik el. Laureckij ezután egy fiatal rokonával, Lizával találkozik s szerelemre gyúl iránta. Párizsból azt a hírt kapja, hogy felesége ott meghalt s most már boldogságának nincs akadály. A hír azonban nemsokára hamisnak bizonyult s ekkor Liza erős lélekkel elhagyja Laureckijt s kolostorba vonul, Laureckij pedig elbujdosik. «A boldogság a földön nem tőlünk függ» — mondja a tiszta lelkű Liza. A regény mellékalakjai is mind mesteri rajzok.

Az «Előestén» című regényének erkölcsi mérlege már megbillen. Tendenciája az, hogy az új Oroszország erőpróbálkozásait bemutassa. Az új orosz ifjakkal még itt is szemben áll az idegen: a bolgár Inszarov (mint az «Oblomovban» a német Stolz), aki Oroszországba megy, hogy ott népének a török iga alól való fölszaba-

dítása érdekében agitáljon. Inszarov erejét s az orosz gyöngeséget ebben a mondatban sűríti össze Turgyev : «Ő és hazája össze vannak forrva s azért más mint a mi üres hordóink, akik a nép közé mennek és kunyorálnak, hogy öntsön beléjük éltető vizet». Inszarov Oroszországban megszeret egy fiatal leányt, Helénát, aki elhagyja érte otthonát és hazáját is. Inszarov azonban útközben meghal. Haldoklása előtt az író egy oly kényes jelenetben mutatja be az ifjú párt, amely szinte már perverz. Turgyevnek ez az eddig szokatlan megbotlása más irányban is megismétlődik ezután. «Az apák és fiak» politikai tendencia kedvéért íródott. Nihilista Bazarovja, mint az új világnézet harcosa cselekvéseiben kissé éretlen. Tulságosan hirdeti a szociális forradalmat. Előtte az arisztokrácia, a liberalizmus, haladás üres szavak, a természet már nem templom, hanem egy műhely, amelyben a mester az ember. Bazarov Feuerbach, Büchner és Moleschott tanítványa, számára tehát nincs Isten, nincs túlvilág. Azt mondják, hogy Turgyev ebben a regényében épen a nihilizmus ellen akart harcolni, de harca nem szerencsés, mert Bazarovjától még Dosztojevszkij is megijedt. A «Füst»ben is elborul világfölfogása. Ez a regénye tendenciája miatt különösen idegenek számára unalmas és fárasztó olvasmány, amelyben erkölcsi fölfogása is sántikál. Litvinov elhagyja nemeslelkű feleségét, Tatyánát, hogy másodszor is hűtlen kedvesének hálójába rohanjon, akiben végre is csalódik s elkeseredve tör ki belőle : «füst . . . füst». Az egyéni élet, az orosz élet, minden emberi s főképen minden orosz csak füst és pára ! Litvinov álláspontjával szemben Turgyev már nem talál magasabb szempontot. A «Novy»-ban (Új föld) megint csak szociális témát vet föl Turgyev, de már meglátszik rajta, hogy (mint a Füst-ön is látszott) ki-merítette témáját. Meglátszik rajta a hosszas távollét

és az orosz viszonyoktól való eltávolódás, mert alakjai már inkább negativak és karrikaturák. Mikor az orosz közönség 1880-ban újból feléje fordult, újra föllobbant költői erővel írta meg az említett Seniliáit, amelyeket a kiadó «Költemények prózában» címen foglalt egybe. Valóban költemények is. Nem egységes filozófiai elmélyedés ez a gyűjtemény, hanem a költő édesbús emlékein való elmerengés és bizonyos tekintetben görbe tükör, amely Turgenyevnél mindig készen áll. Vogüé szerint szavakba foglalt szimfóniák ezek a költemények, melyek majd egy eseményhez vagy egy névhez fűződnek, mely az aggastyán Turgenyev emlékezetében lebegett, majd ismét fájdalmas vagy káprázatos víziókhoz, melyek a lelket ostromolják, mikor vergődik, hogy elmenekülhessen. A Seniliák-ban is egész élete szeretetének reflexe vetődik az orosz parasztra és az orosz nőre (A falu, Akasszátok föl, Két gazdag, P. Vrevskaja emléke, Mari stb.). Örömtelen életének feltörő siralma (Az öreg, A kutya, A veréb, Mit fogok gondolni) épúgy megszólal bennük, mint lelke vigasztalan bolyongásának pesszimizmusa (Az imádság, A szerzetes, A két testvér). Már a «Tavaszi hullámok»-ban is szinte az embergyűlölet paroxizmusáig jutott el s vannak benne lapok, amelyek annyira telve vannak gyűlöléssel, hogy az ember megszánja az író, aki képes volt mindezt megírni» (Vogüé). Végül a küzdelemben elfáradva ő is «leült kopár országútjának szélén és mint hajszolt vad szorongva várta az egyre körülte ólálkodó — Anyókát — a halált».

Összefoglalásképen az objektivitás mérlegén próbáljuk megállapítani Turgenyev súlyát az orosz nemzeti és a világirodalomban. Halálának 25 éves évfordulóján a szentpétervári tudományos akadémia emlékünnepet rendezett, amelynek ünnepi szónoka így jellemezte Turgenyevet: «Turgenyev művei úgy állanak

előttem, mint egy gót templom, amelynek biztos falai az ég felé törnek s festett, napsugaras ablakaikkal, kiugrásaikkal, csipkefinom szobrászműveikkel elbűvölik tekintetünket s aztán ékes toronyba futva, a nemes törekvések, a magasztos eszmék tiszta egéig nyúlnak». Ez hazájának hódolata Turgenyev írói nagysága előtt. De Vogüé márkí összefoglaló kritikája pedig ez: «Valamint minden ember életében van néhány nap, melyet kitörülni szeretnénk, úgy minden író művében vannak lapok, amelyeket meg kellett volna semmisíteni». Ezeket a lapokat szeretné ő Turgenyev «értékes terméséből» kitépni. Ezt mi úgy formulázhatjuk, hogy mélyen sajnáljuk, hogy Turgenyev hatalmas műveiből hiányzik a hit egyensúlyozó ereje s hogy műveinek pompás góthikus templomából nem csillog felénk az örök remények mécse.

10. Szaltykov.

M. E. Szaltykov (Scsedrin) (1826—1889.) műveire még jobban ráillik az a meghatározás, hogy társadalomtörténetiek, mint a Turgenyev regényeire. Szaltykov korának szorosabb értelemben vett festője, akinek művei éppen speciális hivatkozásaik és célzásaik miatt nehezen ültethetők át más nyelvre. Negyven évig küzdött pennájával az emberi jogokért, a szabadságért és az igazságért s éppen azért szépirodalmi műveiben is ott van a szociálpolitikai szatira és a publicisztika. Az angol Swifthez szokták hasonlítani.

Szaltykov régi nemesi család sarja. Előbb a moszkvai nemesi intézetben, majd a szentpétervári liceumban nevelődött s onnan kikerülve állami szolgálatba lépett. Első szatirikus novellái miatt mihamar Vjatkába helyezték s eltiltották az irodalommal való foglalkozástól.

Különböző állami hivatalokban működött s mint

Rjazán helyettes kormányzója hagyta el az állami szolgálatot. Vjatkából Szentpétervárra való visszatérése után (1855.) jelent meg első nagyobb műve: «Vázlatok a kormányzóságból». Később Nekraszovval együtt szerkesztette az «Otecsesztvennyja Zapiszki»-t (Hazai Napló). A «Vázlatok»-ban újra föléledtek a «Revizor» és a «Meghalt lelkek» tipikus alakjai s a nagyközönség ámulva látta, hogy a provinciákban az élet rosszabb, mint a jobbágy fölszabadítás előtt volt. A 60-as és 70-es években jelentek meg Szaltykovnak legjelentősebb művei: «Ártatlan elbeszélések»; «Egy város története»; «Taskendi urak» stb. Az «Ártatlan elbeszélések» némelyike Dosztojevszkijjal egy vonalba állítja Szaltykovot. A «Misa és Vanya» című nemcsak a téma és lélekelemzés, de az előadás tekintetében is ilyen. Két ártatlan jobbágyfiúcskát annyira hajszol és kínoztat földesúrnőjük, hogy végül is halálra szánják magukat. Szaltykov megkapó művészettel rajzolja tovább, hogy miképpen fejlődik, érik a gyermekek lelkében a halál gondolata és a mennyország szabadsága s boldogsága után való vágyakozás. Ép ily mesteri kézzel rajzolja a II. Sándor reformjai után következő időt is, amelyben a régi generáció egész életét földúlva látja s nevetséges kétségbeeséssel igyekszik az új helyzetbe beleilleszkedni, míg az új generáció viszont szinte kábult a hangzatos jelszavaktól. A «Taskendi urak»-ban élesen világít rá a más zsebéből élő urakra, akik főképen az új Oroszországban s annak ázsiai részében kettős fizetéssel s ellenőrzés nélkül garázdálkodtak a bennszülöttek között. Szaltykov szerint még Oroszország szívében is sok «Taskend» volt akkor.

Szaltykov szatirikus ereje az «Egy város történetében» érte el tetőpontját. Egy Glupov (ostoba) nevű városról beszél benne, melynek huszonkét kormányzójáról «az egykorú feljegyzések alapján» közli rajzait. A tör-

ténet 1825-ben végződik, mert «a levéltáros nem fejtethetett ki többé irodalmi működést». A glupovi kormányzóknak nem volt nehéz felismerni a cárokat s azok kedvelt minisztereit. 1880-ban jelent meg Szaltykovnak «Gospoda Golovjevye» (Golovjev-urak) című regénye, amellyel neve a világirodalomba jutott. Nem alaptalan az a kritika, amely azt mondja róla, hogy «a világirodalom legvigasztalanabb könyveinek egyike». Egy nemesi család pusztulását rajzolja meg benne. A pusztulás oka nemcsak a jobbágyság felszabadításával bekövetkezett új gazdasági helyzet, hanem a Golovjevok tunyasága, munkaképtelensége és iszákossága is. Ilyen emberek nem is élhetnek a rabszolga-jobbágy nélkül. A család utolsó sarja, Induska, már a züllés olyan fokára sülyed, hogy onnan nincs többé menekvés.

Szaltykov életének utolsó éveiben szatirikus meséket is írt, amelyeknek csak egy része orosz vonatkozású, jobbára általános emberi gyöngeségeket és hibákat állít pellengére bennök. Ezek az idegen olvasóhoz is közelebb hozzák Szaltykov egyéniségét.

11. A radikalizmus felé.

A múlt század 60-as éveinek szellemi mozgalmaira a realizmus nyomta bélyegét. Hegel és Schelling filozófiai álmódzásai helyébe, a materializmus apostolainak (Feuerbach, Vogl, Moleschott s Büchner) tanításai nyomultak. Turgenyev Bazarovja testet öltött. A szociális kérdés is a realizmus útjára lépett s utopisztikus ideológiáját Büchner «Kraft und Stoff»-jának, Bukley művelődéstörténetének és J. M. Stuart műveinek eszméi váltották fel. A szépirodalom is harci eszközzé vált, a kritika is a végletekig ment. Néhány jellemző egyéniség magát e kort is bemutatja nekünk. Ilyen N. G. Csernisevszkij (1828—1889). Lapjában a «Szovremennik»-ben jelent meg

két nevezetes dolgozata : a «Tanulmányok Gogoly koráról» és a «Lessing és kora», amelyekben az irodalmi és művészeti utilitarizmus hívének látjuk az író. Majd J. Mill Stuartnak : «A nemzetgazdaságtan alapjai» című művét fordította le oroszra s olyan jegyzeteket fűzött hozzá, amelyekkel Marx szavai szerint a burzsoa-nemzetgazdaságtannak adta meg a halálos döfést. Két évig tartó vizsgálat után, hét évi kényszerszermunka és örökös szibériai száműzetés volt Csernisevszkij működésének eredménye. Ott írta «Mit tegyünk» című regényét is.

1883-ban kegyelem folytán megszabadult a száműzetésből s azután is sokat dolgozott. (Lefordította Weber világtörténetét oroszra.)

Csernisevszkij még (a maga módja szerint) nacionalista volt. A Gogoly koráról szóló tanulmányaiban ugyanis a tudomány és művészet céljául a nemzeti élet megismertetését tűzi ki, «miért is minden tudós és művész köteles működését minden más érdekkal szemben a haza javának rendelni alá». «Mit tegyünk?» című regénye Hercennek : «Ki a bűnös?» és Turgenyevnek : «Apák és fiak» című regényére felel, hogy az új világ új eszméivel is érdemes küzdeni s a jobb jövő nem álom. A regény maga, esztétikai értelemben nem értékes alkotás.

Csernisevszkijnél sokkal radikálisabb úton haladt N. A. Dobrolyubov (1836—1861). Szerinte az esztétikai kritika semmi más, mint érzelgős időtöltés fiatal nők számára. Az irodalom célja (még a költészeté is) : a propaganda s értéke attól függ, hogy miképpen és mily irányban fejt ki propagandát. Turgenyev és Goncsarov műveit ismertette így a maga módszerével. Ismertetései azonban nem kritikák, hanem, mint Vengerov mondja rólok : egy új világnézet lírai manifesztációi.

Ennek a szélsőséges kritikai irányzatnak betetőzője : D. J. Piszarev (1841—1868). Régi nemesi család sarja,

aki kitűnő nevelésben részesült, de az egyetemen a radikális eszmék egészen magukkal ragadták. Egyik írását, amelyet a cenzura eltiltott, egy titkos nyomdában kinyomatta, amiért négy évre a Péter-Pál erődbe zárták. Kiszabadulása után nemsokára (két évre) a tengerbe fúlt. Sokat írt a fogságban. Szerinte az esztétika minden értelmi haladásnak veszedelmes ellensége. Verset olvasni, vagy festményben gyönyörködni csak üdülés céljából lehet, de így is annak a veszélynek tesszük ki magunkat, hogy azok szépségétől elkábítva, saját alkotó erőnket raboljuk meg. Nem is csodálkozhatunk tehát, hogy szerinte Lermontov, Gogoly, Gribojedov csak «költő-embriók», Zsukovszkij és Puskin pedig paródiák. Goethet, az «ártatlan kanárit» a féregnél is kevesebbre becsüli, Heineről pedig azt mondja, hogy azért lett költő, mert erejének megfelelő más foglalkozást nem tudott találni. Maga Piszarev egyébként kitűnő stilisztá és dialektikus.

Piszarev irányának folytatója N. S. *Selgunov*. Tolsztoj Leóról (a «Háború és béke» megjelenésekor) írott kritikája jellemzi őt a legjobban. Azt mondja, hogy Tolsztoj «veszedelmesebb, mint Goncsarov és Piszemszkij, mert erősebben hat a gyöngé lelkekre. Szerencse azonban, hogy Tolsztoj gróf nem valami rendkívüli tehetség s csak háborús képeket és katona-jeleneteket tud rajzolni. Ha az ő gyöngé empirikus bölcsességéhez egy Shakespeare-nek, vagy legalább egy Byronnak a tehetsége járulna, nem lehetne a földön olyan rettenetes átok, mint amilyenek fejére kellene szállani».

Ez az erősen harcos kritika megfelelő irodalmi légkört is teremtett. Csernisevszkij: «Mit tegyünk?» című regénye, amint láttuk, az új embert próbálja megrajzolni, aki megváltja Oroszországot és a világot. A dúsgazdag Nachmetov mindenét feláldozza eszméiért. Az egész Oroszországot bejárja, földmunkás, ács stb. munkába áll és szigorúbb önmagához, mint egy aszkéta. Italt nem

szik, nőt nem érint, mert — «mi azt akarjuk, hogy mindenki így élje életét, azért kell ezt nekünk a mi életünkkel megmutatnunk». Ennek az irányzatnak követői még: a német származású *A. K. Scheller* (írói neve *A. Michajlov*), a «*Panem et circenses*», «*Régi fészek*», «*Rothadó mocsarak*» szerzője; *J. V. Fedorov* (írói neve *Omulevszkij*); *M. V. Avdejev* (1821—1876.), aki «*A kő a víz alatt*» című regényében a szabadszerelem problémáját tárgyalja.

A nőírók közül kiemelkedik *V. Kresztovszkij* (családi neve: *Zajancskovszkaja*), aki a «*Nagymedve csillag*» című regényében az ú. n. jó társaságot rajzolja meg, amelyben a nő a családi kényuralom és férje érzékiségének rabja.

Erősebb írói egyéniség: *D. V. Grigorovics* (1822—1899.), Dosztojevszkij diáktársa. Irányát a «*Szovremennik*»-ben megjelent: «*A falu*», a «*Nyomorult Antal*» (*Anton Goremyka*), «*A halászhajó*» és sok kiváló falusi történet mutatja. Színes természetfestő, aki rajongással csüng a népen és különösen a jobbágyok sorsának ábrázolásánál dolgozik benne a szeretet. «*A falu*» hősnője egy szegény árva leány, akit földesura, a legjobb szándékkal, egy gazdag legényhez ad férjhez s akit, mint nem kívánatos jövevényt, halálra üldöz a család. «*A nyomorult Antal*» egy elszegényedett paraszt. Nem tudja megfizetni dézmáját s ezért egyetlen rossz lovát kell eladnia a vásáron. Eredetileg a regény úgy végződött, hogy a nép a szívtelen földbirtokos házáat felgyújtotta s őt magát pedig a tűzbe vetette. A cenzura így nem engedte kinyomatni s akkor az író úgy alakította át a befejezést, hogy a szerencsétlen Antal kétségbeesésében a lótolvajok közé keveredik s később, bűnét megbánva, Szibériába kerül. Grigorovics («az orosz George Sand») műveit főképen humánus tendenciájuk tette kedves olvasmányokká.

Grigorovicsnál sokkal realisabb ábrázolói a paraszt-

sorsnak *N. V. Uszpenszkij* (1837—1889) és *V. A. Szlyepcov* (1836—1878.), akik már a mártírok glóriáját vonják a szenvedő parasztok feje köré.

Upszenszkij a létért való küzdelemnek annyira nyers ábrázolója, hogy kortársai «az orosz proletariátus Homerosának» nevezték («Egy csavargó megfigyelései»). A «Csernaja rabota» («Fekete munka») című műve a falusi nép vágyainak, törekvéseinek lélektani rajza, «A föld hatalmá»-ban pedig azt fejtegeti, hogy a faluból a városba tóduló parasztok az ipari és gyári munkában teljesen degenerálódnak, mert össze vannak nőve a földdel. Meg kell tehát valósítani a földközösség s a szociális együttműködés eszméit, hogy a paraszt a földdel megint egészséges kontaktusba kerüljön.

Szlyepcov, falusi történeteinek kívül egy nagyobb regényt is írt («Nehéz idő»), amelyben az új nőt rajzolja meg. Mária Nikolajevna, a kisvárosi nő kivágyik a szűk családi körből s férje helyett a szkeptikus, nihilista Rjazanovot követi, a női szabadságért vívott küzdelme azonban csak nevetségessé teszi.

Érdekes alakja e kornak *P. J. Jakuskin* (1820—1872). Nemesei család sarja, de már gyermekkorától fogva gyűlöli a társadalmi formákat. Már mint deák, bevándorolja a Volga-mentét, népdalokat gyűjt s úgy megkedveli a vándoréletet, hogy haláláig nem hagy fel vele. Faluról-falura jár s megfigyeléseit színes, jóízű rajzokban s kortársaival ellentétben, teljesen tárgyilagosan írja meg.

A parasztsorsnak tendenciózus rajzolója azonban *Mária Melinszkaja Markovics*, aki Marko Vovcsok néven írt s az ukrainai irodalomban sokkal nevezetesebb író, mint a nagyoroszban. Tendenciája a szociális ellentéteken kívül a nemzetiségieket is kiélezní.

A durvább naturalizmus képviselői e kor elbeszélői között *T. M. Recsnikov* (1841—1871.) és *N. G. Pomjalouszkij* (1835—1863). Az egyik egy subdiakonus, a

másik egy diakonus fia s mindketten az alkohol rabjai. Recsnikov szomorú ifjúságának minden keserősége rányomta bélyegét írásaira. A «Podlipovci» (A podlipovaiak) című regénye egy kamamelléki falucska képe, amelyben az emberek a művelődésnek hihetetlen alacsony fokán állanak. A legokosabb ember is csak ötig tud számolni s tűzhelyet rakni egy sem tud. Kenyerük korpa és fakéreg, inget csak egyszer váltanak évenként. Recsnikov előadásformája a valóságosság minden jelét magán viseli, könyve azonban esztétikai bírálat tárgya nem igen lehet. Főművén kívül még egy sereg novellát írt az éhezõ, szenvedõ parasztokról.

Pomjalovszkij nevét is egy műve: «A burza» (Szeminárium) című regénye tette ismeretessé, amely inkább önéletrajz, mint regény s a szemináriumi durva s szinte hihetetlenül nyers élete van benne megrajzolva. (Nyolc év alatt hivatalosan 400 ízben botozzák meg). «Molotov» című regénye Recsnikov írásaival rokon, õ azonban az intelligens proletárt rajzolja benne.

12. A konzervatív írók.

A radikalizmus felé hajló írók működése természetes ellenhatást váltott ki. Nem is lehetett másképp, mert a radikálisok elfogultsága akkora volt, hogy még a jogos kritikát is reakciónak bélyegezte. A velük szemben álló konzervatív-szlavofil íróknak is megvoltak a maguk külön sajtóorgánumai: a «Moszkovszkija Vjedomoszti» (Moszkvai hírek) és a «Russzkij Vjesznik» (Orosz híradó), amelyek köré előkelő írói gárda csoportosult. Kiváló helyet foglal el e gárda tagjai között A. F. Piszemszkij (1820—1881). Első írásaiban még a naturalizmus felé hajlik. Első nagy sikerét az «Ezer lélek» című regényével aratta. Főhőse, Kalinovics, némiképen Gogoly Csicsikovjának lelki rokona, de más zsánerű. Ő élelmességével

s ügyességével akar ezer «lelket» szerezni, de nem akar olyasmit elkövetni, ami a törvénybe ütközik. Célját úgy éri el, hogy gyöngédlelkű jegyesét elhagyja és egy gazdag nővel lép házasságra. Ez a regény, rendkívül szemléletes és megragadó képet rajzol kora társadalmi életéről. A radikális kritika «egy kipécézett szociális eszme kaptafájára húzott műnek», a konzervatív kritika ellenben «az újabb idők legjobb regényének» nevezte az «Ezer lelket».

Piszemszkij későbbi írásaival is igazolta, hogy az új idők radikális mozgolódását a mult szomorú örökségének tartja. Ellenfeleit élesen karakterizálja. A «Háborgó tenger»-ben ő maga írja, hogy «ha nem is szerepel benne az egész Oroszország, de minden hazugsága gondosan össze van gyűjtve itt». «Az örvény»-ben a nőemancipációval foglalkozik s Turgenyev Bazarov-jának női mását rajzolja meg Helénában, a «Kispolgár» Begusev-jében pedig «a burzsoázia halálos ellenségét». Több drámát is írt Piszemszkij, amelyek közül a «Keserű sors» a színpadon is sokáig szerepelt. A kritikusok Tolsztoj Leó: «A sötétség hatalma» című parasztdrámájának előképét látják benne. Valóságos sors-tragédia, melyben egy ingadozó jellemű földesúr egy rabszolga lelkű jobbágyával áll szemben és mind a ketten érzik, hogy egy náluk erősebb hatalom, a szociális helyzet uralkodik fölöttük. A darab bonyodalma azonban túlságosan nyersen állítja be a helyzetet, amikor a jobbágy felesége a földesúrtól született gyermekét megöli.

A konzervatív írók közé tartozik *V. P. Klyusnikov* (1841—1892.) is, akinek csak első műve, a «Fata Morgana» keltett nagyobb érdeklődést. A regény hőse egy nő (Ina), akit elragadnak a radikális eszmék, de az eszmék képviselőiből teljesen kiábrándul s végül «megtörve, életkedv és a jövőbe vetett hit nélkül» magára marad.

Sokkal jelentősebb tehetség *B. M. Markevics* (1822—

1884.), akinek írásain azonban a tendencia túlerősen kiütözik. Regénytrológiájában («Negyed századdal ez-előtt») a 40-es évek mozgalmaitól kezdve II. Sándor meggyilkolásáig rajzolja meg a nihilista mozgalmak képét. A trilogia első része a legsikerültebb; ebben a 40-es évek művelt, liberálisan gondolkodó nemeseinek és ideálista szlavofiljeinek képét mutatja be. A második részben a nihilistákat, «mint a lengyelek elvetemült és ostoba eszközeit» szerepelteti. Jelentős elbeszélő műve még Markevicsnek az «Egy elfeledett kérdés», amelyben a házasság sokat hánytorgatott kérdését tárgyalja. Megkapóan rajzolja benne, hogy a nő új szenvedélye folytán hogyan pusztul a családi élet. A civódó szülők között áll a gyöngédlelkű, kissé korán érett gyermek, akinek a csalódástól egész lelki világa összeomlik. Ez a «boldogtalan» házasságban legtöbbet szenvedő «fél» egyike az orosz irodalom legtökéletesebb gyermek-típusainak.

Még erősebb jellemző erővel megáldott író: V. V. *Kresztovszkij* (1840—1895.), aki «Pétervári barlangok» («Könyv a jólakottakról és éhezőkéről») című négykötetes regényével alapította meg írói nevét. A koldusok, zsebmetszők, uzsorások világának, Sue Eugen regényeire emlékeztető rajza ez a mű. «Panurg nyája» című regényével teljesen a konzervatív irányhoz csatlakozott Kresztovszkij. Regényének alapgondolata az, hogy az orosz társadalom a lelkiismeretlen lengyel agitáció birkanyjaként ugrik a radikalizmus örvényébe. A radikalizmusnak elkeseredett ellensége N. S. *Lyeszkov* (1831—1895). Az állami szolgálatból kilépve, mint egy nagy angol cég alkalmazottja sok nagy üzleti utazást tett s éles megfigyelőképességével roppant értékes anyagot gyűjtött. Már első írásait is élesen támadták a radikálisok. Később külföldön írta nagy regényét, a «Nincs menekvés»-t. Nem pusztán a radikálisok ellen érzett

gyűlölet vezette írásában, mert mindkét tábor hibáit meglátta, hanem a múlt hagyományait, nemzeti kincseit féltette s akarta védeni azokkal szemben, akik a történelmet elülről szeretnék volna kezdeni. A regénynek főhőse egy Rainer nevű svájci származású szocialista, aki nincs megelégedve a nyugateurópai helyzettel s Oroszországba megy, hogy ott «a szűz talajban» kísérelje meg eszméinek megvalósítását. Közvetlen közletről azonban az orosz szocialisták is más képet mutatnak, mint távolról, elhagyja tehát Oroszországot és a lengyel forradalmárokhöz csatlakozik, ott azonban fogságba kerül s főbelövik. A regény hősnője, Bachareva Liza is csatlódik a radikális mozgalmakban. Érti azonban, hogy a régi világ sem állhat fenn soká régi formájában. Amikor Rainert halva látja megtörik s ő sem akar tovább élni, mert «számára sincs kiút — nincs menekvés». Lyeszkov ebben a regényében egy csomó ismert radikális ellenfelének a képét rajzolta meg s így annak fogadtatása még elkeserítőbb volt ránézve s Oroszországban való tartózkodását örökre lehetetlenné tette. Ebben a lelki hangulatban írta meg «Késhegyig» című regényét, amely már valóságos gúnyirat, amelyben legfeljebb Gorkij Maximról és Szkokova Annáról, az ismert nihilista nőről ítélkezik szelidebben. Egészen mástermészetű és a maga nemében páratlan különlegesség a «Klérus»-ról írott regénye. A 60-as és 70-es évek radikális irodalma semmi megértést sem tanúsított a papság iránt, mert benne «a babona buta szolgálit s a reakció poroszlóit» látta. Lyeszkov ezekkel szemben, nagy tárgyi ismerettel és nem tulzott idealizálással rajzolja a papi életet. Lyeszkov nagyatyja, egy melegsívű s tevékeny pap volt. Regényének főhőse, Szavelij Tuberozov is ilyen, aki harcol az egyházi nihilizmus (képviselője Varnava néptanító), a vallási tekintetben közönyös intelligencia s végül saját felsőbbbsége ellen is, amelynek a lelkiismeretes, intakt

s őszinte pap nem igen tetszik. Ugyanily művésziiesen megrajzolt alakja a regénynek Achilla, a diakónus is. Költői szépségekben kevés orosz regény mérkőzhetik ezzel. Ljeszkov többi elbeszéléseiben is meglepő a művésziiesen megrajzolt alakok gazdagsága s nem egy közülök Turgenyevével vetekedik. Érdeme még a meseszövegben és az érdeklődés fokozásában való ügyessége is. Élete vége felé az ó-orosz vallásos irodalom felé fordult s abból emelt ki néhány szép legendát, amelyek megírásában is a művészi cél vezette. Nyelve finoman csiszolt, szinte cizellált, mintha sokszor csak a nyelv bája volna célja írásának. Ljeszkovval rokonirányban haladt *P. I. Melynikov* (1819—1883.), de írásai sem témagazdagság, sem művészi kifejező erő tekintetében nem érik el az ő színvonalát. Mint nyelvész azonban alig marad Ljeszkov mögött. Első irodalmi kísérlete a «Kraszilnikovék» című regénye. Témája Dosztojevszkij «Apák és fiak» című regényére emlékeztet. Az öreg Kraszilnikov, kisiparosból lett gazdag gyárossá, egyszerű életmódján azonban ekkor sem változtat. Fiát már az egyetemre küldi s ezt nemcsak azért teszi, hogy üzletében tudásának hasznát vehesse, hanem hiúságból is. Nemsokára azonban keserűen csalódik fiában, mert amikor szíve szerint akarja megházasítani, ellene szegül. Apja meg is veri a fiút, mert egy «német eretnek leányt» akar nőül venni. Később azt is megtudja, hogy már titokban egybe is keltek s a fiatalasszony mint nevelőnő él valahol. Az öreg haragja többé nem ismer határt, egyszer úgy összeveri a fiatalasszonyt, hogy az néhány hét múlva meg is hal. «Hála Istennek — mondja rá nyugodtan az apa — legalább szabad a fiú.» De megint csalódik, mert az most sem hajt szavára, sőt az ívásba merül s nyomorultan pusztul el. Az apa ebből is levonja a tanulságot: «Inkább kevesebbet tanulni, mint többet. A tudomány olyan, mint egy darab fa, amelyből szentképet is faraghatunk, de

lapátot is». Nemsokára újabb műve jelent meg Melnyikovnak «A régi időkből» címmel. Elbeszéléseinek külön kiadását a cenzura nem engedélyezte s ekkor jó ideig nem írt, majd egymásután két hatalmas művével lépett újból a nyilvánosság elé. «Az erdőkben» és «A hegyekben» szorosan véve már nem is regények, hanem az írónak művészi keretbe foglalt etnográfiai, művelődéstörténeti és pszichológiai vázlatai, amelyeket a Volgaparti erdőségekben meghúzódó különféle szektariusok között gyűjtött. A minden rangú és rendű emberekből összeverődött raszkolnyikok világa oly lebilincselően van bennük leírva s pompás természeti és vallási képekkel tarkítva, hogy Vengerov elragadó eposzejának nevezte e két művet.

A konzervatív szlavofilek között meg kell még említenünk *N. Sz. Szohanszkaja* (1825—1884.) írónőt is, aki a «szenvedés vallásának» híveként mutatkozik be írásai-ban, amelyekre súlyos életkörülményei nyomták rá bélyegüket. Elszegényedett nemesi család sarja, aki női penzionátusokban nevelődött s később az apai vagyon morzsáiból tengődött. Elbeszéléseiben («Egy délutáni látogatás», «Képsorozat a provinciából», «Petrovics Cyrill és Dimitrijevna Nasztya») élénken és hűen rajzolja az elhagyott vidéki városiak s a kisebb birtokos családok sok szenvedéssel és nélkülözéssel tele életét.

A konzervatív írók után a velük rokonlelkű kritikusokról is mondanunk kell egy-két jellemző szót. *P. V. Annenkov* (1813—1887.), *A. D. Druzsinin* (1813—1864), az említett író és *A. A. Grigorjev* (1822—1864.) a legkimagaslóbbak közülük. Annenkov, egyszersmind Puskin és Gogoly életrajzírója is, a tendenciózus irodalom ellen küzdött. Grigorjev szerint a művészet nem a természet pusztá utánzása, hanem szervesen összefügg az élettel. A nemzeti művészet híve s szerinte a kritika feladata az, hogy a művészi alkotás nemzeti elemeit és tipikus sajátságait kiemelje.

A konzervatív-szlavofil publicisztika is megérdemli, hogy megemlékezzünk róla. Két érdekes egyéniség válik ki e téren: *N. F. Danilevszkij* (1822—1885.) és *K. Leontyev* (1831—1891). Danilevszkij főműve: «Oroszország és Európa». Vezéreszméje (amely később Dosztojevszkij-nél, Szolovjevnél és másoknál is kifejezésre jut) az, hogy minden nagy nép egy határozott típust képvisel az emberiség fejlődésében és határozott kulturális feladat megoldására van hivatva. A szlávság hivatása szerinte az, hogy a más népek által termelt kultúrelemeket összefogja s az örök emberi ideált megvalósítsa.

Leontyevnek: «Kelet, Oroszország és a szlávság» című művében Oroszország mint «harmadik Róma» szerepel s szerinte arra van hivatva, hogy egy új, az egész világot magába foglaló teokráciát teremtsen. Leontyev mint novellaíró is több értékeset írt.

13. A dráma.

A színházi cenzura I. Miklós alatt teljes súlyával ránehezedett a komoly fajsúlyú drámára s a sok betiltás alig inspirálhatta a drámaírókat, úgy hogy inkább könnyű vígjátékokat és bohózatokat írtak, mint társadalmi színműveket. Így Gribojedov és Gogoly klasszikus társadalmi darabjai után a romantikus irányzat érvényesül az orosz drámában. Ennek egyik képviselője *N. V. Kukolnik* (1809—1868.), aki egy csomó orosz és idegen tárgyú darabot írt, amelyek azonban már feledésbe mentek. Francia minták után roppant ügyesen írta s az orosz viszonyokra alkalmazta darabjait *D. F. Lenszkij* (1805—1860). Ezek mellett a próbálkozások mellett szinte észrevétlenül fejlődött ki egy erős drámai tehetség, *A. N. Osztrovszkij* (1823—1886.), akinek egész írói működése a színpaddal forrott össze s mintegy 40 darabot írt. Egy nemes származású ügyvéd fia, aki egyetemi

tanulmányait egyik professzorával való összetűzése miatt hagyta félbe s a moszkvai kereskedelmi bíróságnál kapott alkalmazást. Már apja irodájában s később hivatalában figyelte meg azokat az orosz kereskedőtípusokat, amelyekkel darabjaiban olyan gyakran találkozunk. Első darabja, amely nevet szerzett neki, a Gogoly-hatásra emlékeztető: «Majd kiegyezünk». A kereskedővilág sértőnek találta a darab karakterisztikus rajzát s feljelentette a szerzőt, így darabja a színpadra nem is került. A «Suszter ne tovább a kaptafánál» s «A szegénység nem bűn» című darabjainak tárgyát még mindig a kereskedővilágból vette. «A szegénység nem bűn» című vígjátékában, amely színpadra is került, Gordej Torcov, külső megjelenésében «európai», de egyébként nevetlen kereskedőt mutatja be, aki leányát a maga esze szerint jól akarja férjhez adni a vén Korzunovhoz, bár tudja, hogy leánya segédjét, a fiatal Mityát szereti. Korzunov leleplezése után csakugyan övé is lesz a leány. Osztrovszkij valamennyi drámai műve közül kimagaslik a «Vihar» című társadalmi dráma, amelynek cselekménye egy volgamenti kisvárosban történik. Azt a korlátolt makacs tipust, amely jóformán minden darabjában megjelenik, itt is két szereplő képviseli, Dikoj (vad) kereskedő és az öreg Kabanovné, egy energikus, erőszakos asszony. Egész elűtő jellem a menyee, aki csak azért ment feleségül Kabanov Tichonhoz, mert szülei jónak látták. Nyugodtan él a fiatal pár mindaddig, amíg egy «másfajta ember» nem érkezik a kis városba, mint ők. Katarina lelkében nagy változás megy végbe az idegen férfiúval való ismeretsége folytán, de ezt a házban senki sem veszi észre. Egyszer nagy vihar tör ki s a fiatalasszony Isten büntetésétől remegve, vallo-másra szánja el magát. Ez a vallomás okozza a katasztrófát, mert az asszony látja, hogy megbocsátásra sohasem számíthat. Férje ugyan megbocsátana neki, de

anyja nem engedi, Katarina tehát nem tud más megoldást találni, mint a halált. Az öreg Kabanovné még a holtteste fölött siránkozó fiát is durván szidja: «Szégyeld magad, őt még siratni is bűn». Nevezetesebb vígjátékai még: «A bolondos pénz», «A szegény menyasszony», «Ne ülj a más szánkójába» stb. Osztrovszkij 1855-ben a moszkvai cári színház és színi iskola igazgatójává lett s mind a színház, mind a színészképzés nivójának emelése körül is nagy érdemeket szerzett. Reinholdt orosz irodalomtörténetében az orosz burgeoisie és kereskedővilág Shakespeare-jének nevezi Osztrovszkijt.

Dramáiró kortársai mind mögötte maradnak s inkább ügyes színpadi írók, mint művészek.

Ilyen A. A. *Potyechin* (1829—1908). «Az emberek ítélete nem Isten ítélete» című parasztdrámája, mint Piszemszkij és Tolsztoj parasztdrámáinak előfutára, irodalomtörténeti szempontból érdemel említést.

Ugyancsak egy darabja: «Kreccinszkij lakodalma» című vígjátéka által szerzett nevet A. V. *Szuchovo-Kobylin* (1820—1903.) is. Darabja nemcsak mint ügyesen felépített vígjáték, hanem mint erkölcsrajz is említést érdemel az orosz irodalomban. Tárgya egy zseniális csaló leleplezése, aki egy előkelő családba furakodik s már-már feleségül veszi a család egyetlen leányát, amikor leleplezik.

Ügyes színpadi írók még: A. I. *Palm* (1823—1885), «Az öreg úr» szerzője, amely a legújabb időkig műsordarab volt; N. I. *Szolovjev* («Bjelugin házassága») és N. A. *Potyechin* («Lelki szegények») Dumas-ra emlékeztető darabjaival. Legtermékenyebb színpadi írója e koraknak V. A. *Krylov-Alexandrov* (1838—1896.), aki 30 év alatt több mint száz darabot írt. Ezek közül azonban a legtöbb német és francia daraboknak orosz ruhába való öltöztetése.

A társadalmi dráma s a vígjáték majdnem teljesen

háttérbe szorítja a történelmi drámát is, mindazonáltal annak is vannak művelői. Ilyen *Alexej Konstantinovics Tolsztoj gróf* (1817—1875.), akiről, mint lírikusról külön lesz szó. Tolsztoj trilogiája: «Rettenetes Iván halála», «Ivanovics Fedor cár» és «Boris cár», az előkelő drámai stílus képviselője az orosz irodalomban. A trilogia tárgya Oroszország történetének legsötétebb lapjairól van véve. Rettenetes Iván minden eszközt jónak talál, amivel hatalmát megerősítheti s halálos ágyán mégis keserűen kell éreznie, hogy minden erőfeszítése hiábavaló volt, mert kívülről fenyegetett, belül civódó országa trónján az ő gyöngé, álmódzó fia, Fedor nem fogja megállani helyét. Fedor ideális lélek, de nem uralkodásra született. Békét akar teremteni, mégis megölik öccsét, Demetert s ekkor Fedor megtörve omlik felesége karjaiba s meg-rázó panaszban tör ki: «Én csak jót akartam, békét, kiengesztelődést akartam . . . Irgalmas Isten, miért tettél engem cárrá?» Magához térve, lemond a trónról s azt Borisnak adja át.

Történelmi drámaíró még *A. Mej* (1822—1862.) («A cár menyasszonya», «A pszkovi leány» szerzője). Mej kiváló műfordító is volt. (Theokritosból, Anakreonból, Miltonból és Schillerből fordított.)

Megemlítjük még *D. V. Averkijevet*, aki egyszersmind dramaturgiai író is. Lessing Hamburgi dramaturgiájára emlékeztető műve (A drámáról) kitűnő kézikönyv.

14. A lírai költészet.

A radikális mozgalmak idején a lírai költészet számára volt a talaj a legkedvezőtlenebb. Mindent átitatott a politikai és szociális előretörés láza, amelyben nehéz volt a szépségről, a természetről s a szerelemről dalolni. Így a líra is némi tekintetben tendenciózusan csendült meg.

A lírai költők közül, bár költészete nem szorosan az

orosz irodalomba tartozik, első helyen kell megemlítenünk *Tarasz Sevcsenko*-t (1814—1861). Ha az ukrainai (kisorosz) nyelv önállóságának alapjára helyezkedünk, akkor Sevcsenkót csak a kisorosz irodalom történetében lehet érdeme szerint méltatni. Élete azonban Oroszországban folyt le s nagyorosz nyelven is írt, azért itt is meg kell róla emlékeznünk.

Jobbágyorsorból emelkedett fel a világirodalom legerőteljesebb politikai költői közé. Földesura kénye Szentpétervárra vitte, ahol, amidőn jóakarói szabadságát megváltották, a festőművészeti akadémián tanult. Mint festő is kiváló tehetség volt. Szentpétervárról szülőföldjére, Ukrajnába ment vissza, ahol szűkebb hazájának sorsa mélyen megrendítette. Tagja lett egy titkos szövetségnek, amelynek célja Ukrajna szabadságának kivívása és a szláv testvériség megteremtése volt. («És én csendben imádkozom, hogy minden szláv testvérré legyen» verssorai ma is jelszó.) Szereplése miatt azonban elfogták s mint közkatonát az Ural vidékére száműzték.

II. Sándor cár neki is megkegyelmezett ugyan, de lelkileg és testileg annyira megtörve került vissza Szentpétervárra, hogy nemsokára meg is halt. Utolsó kívánsága, hogy Ukrajnát még egyszer láthassa — nem teljesülhetett.

«Kobzár» (Lantos) című kötetének lírai versei, balladái s epikai költeményei egyaránt azt mutatják, hogy igazi népies-nemzeti költő tehetség volt. Prózaí elbeszélései is mesteriek s bennük a föld, a természet, az ember együtt sírják el Ukrajna panaszát. «Utolsó üzenetében» is testvéreit buzdítja :

«Ukraiainak ! Hozzátok szól utolsó írásom.
Csendes búcsút kell intenem e rút földi kinnak,
Szívem nem fog zokogni többé bús lélek-sírásom . . .

Panaszkodtam, sírtam : fájt elhagyott, árva nemzetem ;
Ó, ha felemelhetném még egyszer elgyengült karom
És gyilkos átokba fúlna sötét-keserű dalom.
Ó, ha elhamvaszthatnám Szibéria förtelmeit
Szörnyű szenvedésem iszonyú emlékeivel . . . »

De halálos ágyán is hiszi :

«Eljön a nagy nap és föltámad majd a régi Kijev,
A mi dicső nagy királyságunk, amelyért annyi vért
És annyi szent, ártatlan könnyet adtunk,
Szibéria nem lesz úr többé rajtunk !»

A 60-as évek legnevezetesebb orosz lírikusa N. A. Nekraszov (1821—1877.), «a szegények és elnyomottak költője», aki Puskin és Lermontov után a legeredetibb tehetség és költői egyéniség. «Fájdalmaid dalosává lettem felkenve, ó népem» — mondja ő is magáról. Nekraszov egy jaroslávi birtokos család sarja. Kitűnő nevelésben részesült, de később, mint egyetemi hallgató, a család elszegényedése folytán maga volt kénytelen megkeresni kenyerét. Már ifjú korában is irogatott s korán lett ujságíróvá is. Versei a «Szovremennik»-ben és az «Otecseztvennya Zapiszki»-ben jelentek meg. Első kötetét 1840-ben «Mecstyj zvuki» (Ábrándok és hangok) címmel adta ki s ezt egymásután több kötet is követte («Pétervár fiziológiája», «Április elseje», «Utolsó versek»). Költeményei között sok a juvenalisi szatira is, bár Nekraszov elsősorban mélyen érző és mélyen gondolkodó lírikus volt, akinek nyelve rendkívül kifejező s formái is eredetiek. A kritika, fellépésétől kezdve máig is a legellentétesebben ítélkezett róla. A konzervatívok dicsérik, a 80-as évek kritikusai azonban reakcionáriusnak tartják. Újabban Gorkij Maxim bizonyította róla, hogy költészete agitatorius volt, legújában pedig a szimbolisták értékelik nagyra. Bizonyos azonban, hogy vérbeli lírikus volt, akinek fájt népének a sorsa. Amikor a dúsan termő hazai földet szemléli, öröme mindjárt elborul:

«Csak egy a baj : hogy szájam ízét
Mindig elvesztem itt,
Mert rabok által termelt
Kenyér nem jól esik. (»Otthon«.)

Fáj neki a szolgaságban felnövő gyermekek fénytelen
élete s élesen kérdi :

«Ti, kiknek a földi küzdelemben
Egykedvűen folyik éltetek,
Halljátok-e mikor panaszkodnak
És sírnak a szegény gyermekek?»

S a gyermekek panaszja igazán megrázó :

«Örömünk otthon sincs nekünk,
Csak nyomor, a bú, ami otthon ér.
Szegény anyánk keblére hajtjuk
Elkínzott, elfáradt fejünk
És szomorú vigaszunk, hogy
Ő is együtt sír, zokog velünk». (»Gyermekek sírása
a gyárban«.)

Nagyobb elbeszélő költeményeiben is túlnyomó a
lirai elem. «A fagy»-ban a halott férjét eltakarító orosz nő
rajza csupa lirai hangulat s a költő a szegény Dárját
«megtestesült félelemnek, a semmiség élő hordozójának»
nevezi. Az orosz nő sorsa különben is gyakran foglalkoz-
tatja s azt mondja róla :

«Nincs a sorsnak csak három csapása ;
Az egyik : rabhoz menni feleségül ;
A másik : rabot szülni a világra ;
Rabot temetni, a harmadik végül —
S mind e három csapását a sorsnak
Viselni kell az orosz asszonynak».

Mint igazi lírikust őt is meg-megszóltatja a természet:

Ó, Volga, annyi év után
Üdvözetem im elhozám.
Én nem vagyok a régi már
Hanem te meg nem változál,
Körülöttesd meg van egyre még
A csöndes, méla messzeség. (»A Volgánál«.)

Nekraszov versein kívül regényeket («Három világ-táj», «A holt tenger») és publicisztikai dolgozatokat is írt. Élete végén bélrákban gyötrődött s még halálos ágyán is írt s hálálkodott Zinájának az ápolásért :

«Már kétszáz éjjel
És kétszáz nappal
Vívódom nehéz fájdalommal
És sóhajom,
Ha éj, ha nap
A te szívedben visszhangzanak».

Szenvedéseitől 1877 december 27-én megváltotta a halál.

A szegények és elnyomottak másik költője J. Sz. *Nikitin* (1824—1861.), Kolycov földije. Családi körülményei is arra utalták, hogy meglássa a szenvedést. Apja gyertyagyáros volt s őt egy papi szemináriumban neveltette. Apja pazarlása miatt azonban teljesen elszegényedtek, gyárukat eladták s egy kis korcsmát vettek, amelyben az iskolából kimaradt fiatal Nikitinnek is éjjel-nappal teával, pálinkával kellett kiszolgálnia munkás, fuvaros, csavargó vendégeket. Tíz évig tartott ez a keserves sorsa. A krími háború kitörésekor írott két hazafias költeménye («Oroszország», «Küzdelem a hitért») reá irányították a figyelmet. Írásai révén anyagi helyzete is annyira megjavult, hogy Voronezsben egy könyvkereskedést vehetett. Egészségét azonban annyira aláásta az a tíz esztendő, hogy nemsokára sorvadásban pusztult el. Költeményeiben meghatóan festi a nyomort, a nedves odokban, pizokban fetregő jobbágyokat, de megbékül a sorssal, mert «egy koldus halála megtanítja Istenben bizni és tűrni».

A német nevű *M. P. Rosenheim* (1820—1887.) költői nevét «Az üres templom» című, minden anthológiába felvett költeménye őrzi ; *A. N. Plescssejev*-ét (1825—1893.) pedig az oroszoktól sokszor idézett : «Előre» című.

Plescsejev műfordító is volt, Lenau, Hebbel, Beer, Heine — s Petőfi verseiből fordított, az eredetiek sajátosságait azonban nem mindig tudta szerencsésen visszaadni.

Műfordításaival szerzett nevet *M. L. Michajlov* (1826—1865.), a Szibériába száműzött s ott elpusztult költő. Longfellov, Thomas Hood és Heine fordítója.

Érdekes műfordítói egyéniség *D. D. Minajev* (1835—1889.), aki mint improvizátor epigrammaival és humoros verseivel is nevet szerzett. Roppant sokat fordított Byron, Hugo V., Musset, Schiller, Goethe, Heine, Dante műveiből, mivel azonban a francián kívül más idegen nyelvet nem tudott, az eredetiek prózai fordítását másokkal készítette el.

Egészen szokatlan úton haladt *A. M. Zsemcsuzsnikov* (1821—1908.) költői pályája. Ifjú korában is irogatott, de mert sikert nem ért el, évtizedeken át hallgatott s csak 60 éves korában szólalt meg újra s a közönség akkor észrevette, hogy van mondani valója. Még 70 éves korán túl sem halványult el költői tehetsége. Népe jobb sorsáért harcolt, de más fegyverekkel, mint a körülötte tülekedő új nemzedék. Egyik költeményében egy elhagyott házban álló, kialudt tűzhelyhez hasonlítja magát, amelynek hamvából néha-néha még láng csap fel s ilyenkor magános árnyak suhannak végig a falon. Egy másikban fia halálán kesereg, majd hálát ad a sorsnak, hogy elragadta tőle, mert mi lett volna most belőle... Vagy a maga kezével vetett volna véget életének, vagy száműzetésben élne valahol. «Mennyit aggódtam volna egyetlen fiamért, ha a másokéért is annyit búsulok.» Legerősebb hangú költeménye a «Caligula lova» című (74 éves korában írta!), amelyben az esze-veszett császár ama tettét, hogy lovát konzullá tette, keserű gúnnyal így aposztrofálja: «Miért ne ülhetett volna a ló a szenátusban, amelynek előkelő tagjai joggal az istállóba valók voltak? A vidám állat talán ártalmasabb volt a birodal-

lomra nézve, mint a rabszolgák némasága, vagy a szenátorok hízelgő nyelve?» Zsemcsuzsnikov lírai költeményei — a politikaiaktól eltekintve, csupa hangulat. Az erősebb kitörések, a gúny, a szatíra nála is, mint minden írónál, érthető fegyver oly társadalomban, amelyben a végletek áramlatai ütköznek össze.

Kortörténeti szempontból emlékezünk meg itt *Kozma P. Prutkov*-ról (1804—1864). Magasrangú állami hivatalnok volt, aki föltette magában, hogy verseket is fog írni és írt lírai költeményeket, balladákat, fordított, utánzott, de oly szerencsés vagy szerencsétlen kézzel, hogy minden írása parodiaként hatott. Neve valóságos szállóigévé lett s ma is a sületlen-keletlen, szellemtelen költői termékek megjelölésére szolgál.

Sok szatírárt és paródiát írt *V. Sz. Kurocskin* (1831—1875.) az «Iszkra» (Szikra) című élcslap megalapítója is, nevét azonban inkább műfordításai tették ismertté. Főképen Beranger-től fordított, szinte az eredeti hatásával vetekedő poézissel.

A humor és gúny villog még *B. N. Almazov* (1827—1876.) verseiben is. Előre hirdette a krimi háborút. Az orosz világpolitikát illetőleg szokták idézni eme híressé vált két sorát:

«S lám! A világtörténet kormányrúdja
Az orosz cárok kezében van».

A történelem azonban kiütötte kezükből azt a kormányrudat, mert talán nagyot próbáltak lendíteni rajta.

15. A tiszta művészet költői.

A tendenciózus próza és költészet után csendes oázis-hoz értünk, amelyen bővizű források buzzognak s élet-erős pálmák kínálják csillogó gyümölcsüket. Néhány olyan költőről beszélünk itt, akiknél a költészet cél volt,

magáért a művészetért, lelki szükségletként írtak. Ezek között a kor, az irodalmi fellépés és művészet tekintetében is első helyen kell említenünk *F. J. Tyucsev-et* (1803—1873.), akit az orosz közönség széles rétegei sem igen ismertek, mert soha sem kereste a népszerűséget. Kritikusai azt mondják róla, hogy ő nem költött, hanem kifejezett s mint ilyen, ő a tiszta intuitív művészet mestere. Kortársai is nagyra értékelték. Tolsztoj Leó írta róla egy ismerősének: «Ne felejtse el megvenni Tyucsevet, nélküle nem lehet élni». Mereskovszkij, az orosz szimbolikus irodalom korifeusa pedig egész könyvet írt róla. Tulajdonképpen még Puskin-Gogoly iskolájához tartozik. Jómódú nemesi család sarja, amelynek körében előkelő nevelésben részesült. A szülői házban franciául beszélt, felesége német grófnő volt s mint követségi attasé 20 évet töltött Münchenben és Turinban s mégis orosz nyelv-művész maradt. Németországban gyakran érintkezett Goethével és Heinevel. Goethe «vallási hangulatai» meg is érezhetők egyik-másik költeményén. Elsősorban a természet költője, amelynek minden érverése visszhangot kelt lelkében. «A természet», «A szürkület», «A tavasz», «Őszi este» stb. mind a művészi lélek rezonanciái. Igazoláskul «A fűz»-et fordításban próbálom bemutatni :

«Fűz, a vízbe miért hajtod
Ágad? S minden kis leveled,
Mint remegő szomjas ajkók,
Miért csókolja a vizet?
Hiába gyötrődik, remeg
Levélkéd a habok felett,
A hab csak fut s játszva cseveg,
Nappal enyeleg és kinevet.»

A szerelmi és bölcséleti lira húrjait is megpendíti, de filozófiai elmélázásai sem zavarják a költői forma tökéletességét. Tyucsev erősen szlavofil volt, de költészetében pusztán hazafias buzdulásként szólalnak meg a nagyszláv

álmok. Ő is a «harmadik Róma» híve. «Razszvjet» (Virradat) című költeményében arra buzdítja az oroszországot, hogy keljen fel s húzza meg Konstantinápolyban a hangot, amelynek szavára az egész Kelet felfigyel. Orosz nacionalizmusának legmarkánsabb kifejezése ez az epigrammája :

«Oroszországot ésszel föl nem éred,
Köznapi mértékkel föl nem méred ;
Alkata egészen különös :
Oroszországban csak hinni lehet !»

Más népek és országok gyengéit azonban nemcsak meglátta, de élesen gúnyolta is. Ausztiria szerint Achilles, de mindenütt sarka van. A franciákról mondotta, hogy azok a tíz parancs közül a másodikat tartják meg a legjobban : «Isten nevét hiába ne vegyed», mert hogy biztosak legyenek, egyáltalán nem veszik ajkukra.

A tiszta művészet másik kiemelkedő s népszerű poétája volt *Tolsztoj Elek gróf* (1807—1875.), akiről mint drámaíróról már megemlékeztünk. Költeményei közül sok van megzenésítve is. Írásaiban mindig csak a szépet kereste. Szülőit korán elvesztette s anyai nagybátyjánál, *Perovszkij*-nál (romantikus novellaíró) nevelkedett Kisoroszországban. Ez a költői környezet is erős ösztönzés volt ébredező tehetségének. Az egyetem elvégzése után a frankfurti követséghez osztották be. Beutazta Német-, Francia- és Olaszországot, majd nemsokára, mint a trónörökös udvarmesterével, Szentpétervárott találkoztunk vele. Részt vett a krími háborúban is s utána élete végéig mint a cár vadászmestere udvari ember volt. Irodalmi munkássága sokoldalú s minden irányban értékes. Lirai költeményei, katonadalai, történelmi tárgyú balladái egyaránt erős költői tehetségre vallanak. Minden alkotása magán viseli az orosz karaktert ; nyelve is a tárgyhoz simuló s ahol kell, népies. Humora jóízű, egészséges, de ha kell, a szatíra nyílát is kiröpi. Törté-

nelmi tárgyú költészetén valósággal az ősi népköltészet lehellete érzik. Regényt is írt, amelynek tárgyát ugyan-csak Rettenetes Iván korából merítette, mint drámáit. Regényét, a «Szerebrjanyj hercege»-et egy újabb író, Barancevics, dramatizálta is.

Lirai költészetének jellemzéseül a «Hej ha . . .» című versét iktatjuk ide :

«Hej hogyha a Volga visszafelé folyna,
Hej ha életünket elkezdhetnők újra !
Hej ha virítnának a virágok télett,
Hej ha a szerelem sose érne véget,
Tengert, ha fenéig ki lehetne merni,
Hinni lány szavának úgy, ahogy igéri !
Hej ha a bort vízzel sohasem kevernék
S maradnának mindig ifjak a menyecskék,
Ha poharunk volna mindig teletöltött —
S minden perzekutort elvinne az ördög !
Hej hogyha a zsebünk mindig tele volna
Hej ha ujjasunknak sose kéne foltja !
Ha egy falat minden éhezőnek jutna,
Hej ha mindent tudna a jó cár atyuska !»

Balladái hangulatban, erőben Arany Jánosra emlékeztetnek. Ilyen pl. a «Repnyin Mihály knyáz» (kenéz) című :
«Moszkva-matuska (anyácska) alatt ül Rettentő Iván . . .
és vígan lakmározik :
«Guszlárok dalolják a sok dicső csatát,
Melyekkel megvévék Kazánt és Asztrahánt».

Megunja azonban a lakomát s álarcos komédiát rendeztet, amelyért Repnyin Mihály megfeddi. Iván megharagszik és rászól :

«Elment tán az eszed?
Szó nélkül rögtön öltsd fel te is a maskarát,
Vagy, esküszöm : utószor szállott az éj ma rád».

Repnyin Mihály feláll, köszönti a cárt, de összetapossa az álarcot, amire a hízogó szolgahad ráront és össze-szurkálja. A cár kijózanodik s többé senki sem tudja megvizsgasztalni s elaltatni lelke mardosását :

«Megöltem semmiért leghívebb emberem !
A vígasságot én már többé nem ismerem.
A szőnyegre a bor immár hiába foly,
A guszlárok kara is már hiába dalol —
Mindhiába regélik a sok dicső csatát,
Melyekkel megvevék volt Kazánt és Asztrahánt !»

Tyucsev és Tolsztoj mellett is jelentékeny költői tehetség *A. A. Fet* (atyja neve : Szenzin ; 1820—1892). Atyja Németországban nősült s miután házassága az orthodox egyház szabályai szerint (mint orthodox férfinak nem orthodox pap előtt kötött házassága) érvénytelen volt, fiának anyja nevét kellett viselnie s csak később, mint ismert költő kapott engedélyt arra, hogy apja nevét felvehesse. A moszkvai egyetemen tanult, majd részt vett a krími háborúban is. Tisztán lírai tehetség, szentimentalizmusa azonban sokszor oly fokú s oly sajátos, hogy az elismerő kritika mellett is sibaritának nevezték. Forma-érzéke s nyelvének zenéje szinte páratlan. Sokszor a nyelv zenéje nála a költészet s ezért versei idegen nyelvre majdnem lefordíthatatlanok. Fet mint műfordító is nevezetes. Horatius és Juvenális fordításai époly értékesek, mint Goethe («Hermann und Dorothea»), Shakespeare («Julius Caesar», «Antonius és Kleopatra») fordításai. Goethe «Faust»-ját is ő fordította oroszra. Turgenyev Heine fölébe helyezte, eleinte Tolsztoj Leó is értékelte, később azonban haszontalannak nevezte költészetét.

Az ismertetett három költőnél kisebb jelentőségű *A. N. Majkov* (1821—1897). Egy neves orosz festő fia, aki maga is művészi pályára készült, de rövidlátása megakadályozta. Már egyetemi hallgató korában jelent meg első verses kötete. Majd olaszországi benyomásainak emlékeképpen a «Vázlatok Rómából» című műve. Külföldi tartózkodása alatt előadásokat hallgatott a Sorbonne-on, majd a párizsi Collège de France-n. Később

pedig Prágába ment, ahol a szláv testvériség vezérével, Safarikkal és társaival keresett összeköttetést. Majkov versei közül a Horatiusra és Anakreonra emlékeztetők a legértékesebbek. Lelkesedik a császári Rómáért. Költészetében ennek visszhangja a «Három halál» című lírai dráma is, amelyben a Néró által halálraítélt Seneca, Lucanus és Lucius (epikur) beszélgetnek. Decius korából «Két világ» címmel tragédiát írt, amelyben azonban a keresztény eszmét nem sikerült neki teljesen kidomborítania. Majkov jeles műfordító is volt, Aischylos «Oresteia»-ján kívül sokat fordított Petrarca, Goethe, Heine, Longfellow és Mickievic műveiből.

Még egy lírikusról kell itt megemlékeznünk, aki, ha nem is elsőrangú, de akit Turgenyev is annyira becsült, hogy öreg korában egy eltört edény két cserépdarabjának nevezte magát vele, ez *I. P. Polonszkij* (1820—1898). Már deákkorában is irogatott s egyik költeményeért egy aranyórát kapott a trónörökösötől. Fejlődése azonban korán megállott. Költeményei egy nemesen érző lélek hullámrezgései, amelyek között néhány szociális tárgyú is van. Legerősebb oldala a színes természetfestés. Könnyebb, melodikus költeményei közül több meg is van zenésítve. Több kötet verse jelent meg egymásután (Kévék, Nyugaton). Kisebb költeményei közül talán a legbájosabb egy idillje, amelyik egy szegény fiúcskáról szól, aki karácsonyfáért megy az erdőbe s ott a hóban elfáradva megfagy. A gyermek álma mesterien van leírva benne.

16. Dosztojevszkij.

Egészen különálló s kimagasló egyéniség az orosz realizmus korában, sőt az egész orosz irodalomban is *F. M. Dosztojevszkij* (1821—1881.), aki egyszersmind a naturalista iskolának is legjelentősebb képviselője. Az ő

naturalizmusát azonban nem szabad Zoláéhoz mérnünk. Dosztojevszkij nemcsak rideg szemlélő és megfigyelő, mert minden művében az emberek iránt érzett meleg szeretete vezeti tollát. Realista és naturalista azonban annyiban, amennyiben megrázó elevenséggel, de minden szentimentális színezés nélkül állítja elénk a nagy város képét s szinte Dante erejével fogja meg kezünket, hogy a bűnök városán, az erkölcsi nyomor barlangjain s az emberi süllyedés feneketlen mélységein keresztül kalauzolon bennünket. Az orosz irodalomnak nincs több hozzámérhető egyénisége e téren, akinek hatása, ha nem is volt olyan széleskörű, mint Tolsztoj Leóé, de mélyebb. Nietzsche Frigyes mint tanítómesterére hivatkozik rá s szerinte a szenvedő Dosztojevszkij egy második Krisztus s világnézete pedig egy második evangélium. Bocsánat az összehasonlításért, de szükség volt rá, mert Dosztojevszkijt mint a legolvasottabb regényírók egyikét (megfigyeltem a budapesti kölcsönkönyvtárak forgalmában is), nemcsak mint az orosz szellem legmarkánsabb képviselőjét és kifejezőjét, hanem mint egy új világnézet apostolát is ismertetnünk kell. Dosztojevszkij életének fontosabb eseményei és sorsa fordulatainak egyes állomásai szoros összefüggésben vannak alkotásaival, így jórészt azokhoz kell kapcsolnunk mondanivalónkat.

Dosztojevszkij egy szegény birtokos, törzsorvos fia volt. Moszkvában született, iskoláit is ott végezte, majd a szentpétervári katonai mérnöki iskolába lépett, amelynek elvégzése után tiszt lett. 1844-ben otthagyta a katonai pályát, hogy egészen az irodalomnak éljen. Már mint katona is sokat küzdött az anyagi bajokkal, mert a pénzzel bánni sohasem tudott. Később a játékszenvedély páratlan ábrázolásában «A játékos»-ban jellemének ezt az oldalát is megrajzolta. Ebben az időben jelent meg első novellája, a «Szegény emberek», amelyet igen melegen fogadott a kritika s egy új Gogolyt látott szerző-

jében. Ez az összehasonlítás csak részben állja meg a helyét, mert Gogoly («A köpenyben», amellyel rokon-tárgyú a «Szegény emberek») a gonoszság, a korlátoltság s az igazságtalanság fölött való felháborodását akarta Akakij Akakijevics szomorú sorsa kapcsán kiönteni, Dosztojevszkij ellenben az önfeláldozó szeretetet s a zúgolódás nélkül való szenvedést rajzolja Djevuskinban. Ez is egy kis ember, mint Akakij, de neki egyetlen vágya jót tenni. Sok mindent megvon magától, csakhogy Varenjának, az ő szegény rokonának segítségére lehes-sen, de félre áll, mihielyt Varenka jövőjét biztosítva látja. A «Szegény emberek» után, amely Vogüé szerint már Dosztojevszkij többi regényeinek csiráját is magá-ban hordozza, egymásután jelentek meg hasonló karak-terű novellái (Regény kilenc levélben, Fehér éjszakák, Polyzunkov, Gyöngé szív stb.). Ilyen intenzív munkál-kodás közben jött el az 1849-ik esztendő, amely az orosz forradalmak újabb állomásához vezetett. Dosztojevszkij is a Petrasevszkij-féle szociális összeesküvőkhöz csat-lakozott, akikkel együtt őt is elfogták és halálra ítélték. Nyolchavi vizsgálati fogság előzte meg ezt az ítéletet. Végre már csak 21-en voltak a börtönben, amikor a vesztő-helyre kísérték őket. Már az élettől való búcsúzásul a keresztet is megcsókolták, amikor az utolsó pillanatban, mielőtt a fegyverek eldörrentek volna, közölték velük, hogy a cár a halálos ítéletet száműzetésre változtatta s hogy őket azonnal Szibériába viszik. Kegyetlen volt ez a téli utazás. A halálvárás gyötrő pillanatainak megrázó hatása Dosztojevszkij minden művében megjelenik vala-mely formában: vagy misztikus rémületben, vagy a halálról való elmélkedésben, vagy a szörzszálhasogatásig menő lélekrajzban. Dosztojevszkij omszki száműzetésé-nek négy esztendeje alatt az érző ember s a lélekbúvár szemével látta a deportáltak életének rettenetes örvé-nyeit, de viszont a szeretetnek hősi fokát is a deportáltak

feleségeinek önkényt vállalt testi-lelki nyomorúságában. A deportáltak egyetlen vigaszát, az evangéliumot, ő is megkapta s gyötrődésének hosszú éjszakáin abból merített erőt s abban keresett lelke és kora feltoluló problémáira megoldást. Mindaz, ami Szibériában az ő lelkén végig zajlott, «Visszaemlékezések a halottak házából» című művében megrázó erővel van megörökítve. Később azonban, mintha érezte volna, hogy mint író mit köszönhet Szibériának, kiengesztelődve beszélt a cárról is, aki őt száműzetésbe küldte. A «Visszaemlékezések...» a száműzetés borzalmainak s a gyors reformok szükségességének sikoltása volt. Négy évi száműzetés után Dosztojevszkij (a «Visszaemlékezések» Gorjancsikovja) végre elmehetett a kovácsműhelybe, hogy bilincseit leverjék. Nem teljes szabadság várt rá még, mert egy szibériai ezredbe helyezték át közlegénynek, ahol csak I. Miklós halála után léptették elő tisztté. 1859-ben engedélyt kapott arra, hogy európai Oroszországba térhessen vissza s ekkor végleg elhagyta a hadsereget. Ettől kezdve lázas írói tevékenységet fejtett ki Dosztojevszkij s a «Visszaemlékezések» után mihamar megjelent a «Megalázottak és megsértettek» című regénye, majd 1866-ban a «Bűn és bűnhődés». Felesége halála után, akivel Szibériában kelt egybe, másodszor is megnősült s Németországba, majd Firenzébe ment, hogy hitelezőitől szabadulva, nyugodtan dolgozhassék és anyagi ügyeit rendbeszedhesse. Eleinte Németországban is igen nehéz napokat élt, írói tevékenysége azonban ekkor is bámulatos volt. Megírta a «Hülye» s az «Ördögösök» című nagyobb regényeit. 1871-ben újra visszatért Oroszországba, ahol «Egy író naplójá»-ban politikai írói tevékenységét is megkezdte. Ebben az időben írta a «Karamazov testvérek» című hatalmas regényét és több kisebb művét is. 1880-ban a Puskin-ünnepen mondott beszédéért az egész ország ünnepelte, utána azonban nemsokára, 1881 január

28-án, elragadta a halál. Temetése mutatta meg, hogy Oroszországnak milyen nagy fia száll vele sírba s hogy micsoda nagy utat tett meg a nemzeti dicsőség útján az egykori halálraitélt fegyenc, akinek temetésén a cári udvar is képviseltette magát, hogy együtt gyászoljon az orosz társadalom minden rétegével, amelyek mind a magukénak vallották a nagy halottat. Életrajzának vázolója után vizsgáljuk közelebbről még nem ismertett műveit is és azok alapján sajátos világnézetét.

A «Megalázottak és megsértettek» még nem a teljesen kiforrott képe Dosztojevszkij művészetének, de már egyik-másik alakja, mint a kis Natasa, oly tökéletes, hogy a világirodalom legkedvesebb leányalakjai között van a helye. Szeretettel csüng beteg, elhagyott édesanyján, segíteni szeretne rajta, de bűnnel nem tud, nem akar pénzt keresni, inkább koldulni megy. «El fogok menni alamizsnát kérni az utcán — határozza el magát — alamizsnát kérni nem szégyen ; nem egy embertől kérem, hanem mindenkitől és mindenki az senki. Ezt egy vén koldusasszony mondta nekem. Kicsi vagyok, semmim sincs, elmegyek alamizsnát kérni mindenkitől.»

A «Bűn és bűnhődés», amint Vogüé megállapítja, «Dosztojevszkij tehetségének csúcspontját jelöli» s amelyről a kritika is azt mondja, hogy Dosztojevszkij főműve s a többiek jóformán ennek kommentárjai. Vogüé tovább így elmélkedik róla : «Regényt általában azért szoktunk olvasni, hogy gyönyörködtessen, nem pedig azért, hogy beteggé tegyen ; a «Bűn és bűnhődés» olvasása pedig betegség, melyet az ember szándékosan szerez magának, erkölcsi undor marad fenn utána». Mégis ez a mű szerzett Dosztojevszkijnek világirodalmi nevet. Tárnya látszólag nagyon egyszerű. Raszkolnyikov (egy tanult nihilista ifjú) nyomorában ékszert zálogosít el egy uzorás nőnél s akkor villan meg agyában a gondolat, hogy mennyi hasznos célt lehetne elérni annak a nőnek

a vagyonával, csak el kellene őt tenni láb alól. A gondolat addig rágódik agyán, amíg a bűntényt végre is hajtja. Ekkor azonban a lelkiismeretfurdalása egészen más képet fest előtte a világról s az ő bűnéről. Hosszas gyötrődés után elszánja magát a bűnhődésre. Amíg viaskodik magával és félrevezeti a rendőrséget, megismerkedik egy szegény utcai leánnyal, Szónyával, akit megszeret. Szónya igazán szerencsétlen teremtés, jóformán tudatában sincs erkölcsi helyzetének, csak pénzt akar keresni, hogy családján segítsen. Szónya látja, hogy valami bántja Raszkolnyikovot, majd amikor megtudja a valót s kábultságából felocsúdik, így szól hozzá: «Szenvedni kell, szenvedni együtt és imádkozni, menjünk a börtönbe». Raszkolnyikov csakugyan bevallja bűnét. Száműzetésre ítélik és Szónya elkíséri őt Szibériába. Itt a gyilkos és a bukott nő lelkileg fölemelkednek a közös bűnhődés által. Ezt a vázat a legélesebb helyzetek nyújtása, a lelkiismeret tépelődéseinek aprólékos rajza s az alakoknak pszichológiai tanulmányba illő kidolgozása csakugyan oly nehéz olvasmánnyá teszi, amelynek hatása alól alig tud az olvasó felszabadulni. A «Hülyé»-ben, az «Ördögösök»-ben és főképen a «Karamazov testvérek»-ben még jobban meggyötri az olvasót ez a hosszadalmasság.

A «Hülye», Mjiskin herceg családjának utolsó sarja, akit egyik rokona gondoz és gyógyintézetben kezeltet. Nagy vagyont örököl s akkor Svájcból Oroszországba megy, ahol beszélgetései, filozófiai kalandozásai arról győzik meg a családot, hogy valójában inkább okos ember, mint — hülye. Megszeretik, egy különös szentpétervári társaság középpontjává lesz s élete ahhoz kapcsolódik, amíg egy gyilkossággal végződő szerelmi történet véget nem vet sajátos életmódjuknak. Rogozsint, a gyilkost Szibériába száműzik, a herceget pedig visszaszállítják a gyógyintézetbe.

Az «Ördögösök» az orosz nihilizmus regénye, amelyben Istent, hazát, családot tagadó, zavaros fejű forradalmárok beszélnek és cselekszenek, de a régi társadalmi rend helyébe jobbat állítani még elvben sem tudnak. Ezeket akarta megbélyegezni Dosztojevszkij, viszont azonban alakjai alkalmat nyújtanak neki, hogy Istenről, az orosz egyházzal, az ő vallásáról alkotott felfogását s az orosz forradalmak megérzését elmondhassa általuk.

A «Karamazov testvérek» laza, szétfolyó cselekményében az öreg Karamazovnak és fiainak tragédiáját rajzolja. A duhaj, kicsapongó apa szembekerül fiaival és mikor Szmerdjakov, az inas megöli az öreg Karamazovot, mindenki természetesnek találja, hogy fiai ölték meg. A gyanu Dimitrijre irányul s kényszermunkára ítélik.

Karamazov és fiai a «jövő ember»-nek erkölcsileg oly degenerált típusai, hogy első találkozásra megborzad tőlük az ember. Isten, lelkiismeret, kötelesség, erény csupa nem létező fogalmak szemükben. Van a regényben azonban egy rész, amelyet az érem másik oldalának nevezhetnénk, amelyben az orosz szerzetesekről és a néphez való viszonyukról ír. Ennek a résznek a beállítása arra való, hogy Dosztojevszkij szociológiai, vallási és erkölcsi nézetei megfelelő szöszlőt nyerjenek. A nagy emberi szenvedélyeket és tragédiákat tárgyaló regényein kívül vannak könnyebb témájú írásai is Dosztojevszkijnek. Ilyenek : az «Örök férj», «A nagybácsi álma», «Sztepancsikovo falu» stb.

Dosztojevszkij műveinek vázlatos felsorolása után összefoglalólag is el kell mondanunk róluk azt, amit az ő teljes megvilágításához és az ú. n. dosztojevszkijanizmus (mert ilyen is van) értékelése szempontjából szükségesnek tartunk. Dosztojevszkij testileg beteg (epileptikus) ember. Regényeinek főbb alakjai is beteg «testi és lelki egyensúlyukban végkép kibillent» emberek, akiket külö-

nös szeretettel és híven rajzol. Többi alakjai is hűek, mert Dosztojevszkij életének nehéz, de tanulságokban gazdag útjain találkozott velük. Valamennyien az orosz tarpusztát járva keresték a mesébeli csodás virágot, amelyet Dosztojevszkij kétségtelenül megtalált s annak illatától lett oly mélyen látóvá, de örökké nyugtalanná. Végtelenül szomorú élményei azonban nem a gyűlöletet, hanem a mindent átfogó szeretetet váltották ki lelkéből szenvedő embertársai iránt, akiket nem mint bűnösöket, hanem mint szerencsétleneket emel magához. A «Hülyé»-ben, mondja Mjiskin herceg, hogy a számalom a legfontosabb s talán egyedüli törvénye az emberi létnek. A szenvedés megbecsülése, türelmes elviselése, amelyet népénél tapasztalt, megérleli benne a gondolatot, hogy a szenvedésben tisztul, felemelkedik a lélek, szenvedni kell tehát, hogy ezáltal magunkat és a világot is megváltssuk. Valósággal hitvallássá lett nála a szenvedés, ami kora materialista felfogása mellett, viszonylagosan nagy érték, valójában azonban negatívum, mert a pozitív hitet s az egyház kereszténységének elvesztését nem tudja pótolni benne, sem a legmelegebb orosz szív, mert az is nyugtalan, sem a fix pont híján ingadozó vallás-filozófia. Dosztojevszkij két irányban keresi a megnyugtató megoldást, mint ember s mint ízig-vérig nacionalista orosz. Mint ember az istenkeresés útján, a filozófia ingoványaiban tévelyeg, mint orosz pedig az elfogultság bántó egyoldalúságával lep meg. Ezzel a tulzásnak látszó megállapításunkkal szemben áll a Dosztojevszkij-kritikák legnagyobb része, amely Dosztojevszkijben Nietzschevel együtt új prófétát szeretne találni, aki visszaadná az emberiségnek elvesztett hitét s új világfelfogásával meghozná a szív nyugalalmát.

Egy magyar író a «Bűn és bűnhődés» előszavában így ír róla: «Minden regényírónak ő a Krisztusa, bejárta az összes kálváriákat, mégis mosolyogva hordta tövis-

koszorúját és míg arcán folyt le a vér, a mások vérért törülgette, a magáét hagyta». Sok ilyen kritikát idézhetnénk még s önkénytelenül is felvetődik a kérdés, vajjon mi lehet ezeknek az alapja? Hesse Hermann (*Die Brüder Karamasoff oder der Untergang Europas*) fejti megtalálón: Dosztojevszkij a «minden szilárdul megalapozott etikától és moráltól való eltérés, a mindent megértés és mindent érvényesülni engedés» prófétája s megéjtő benne az evangéliumi aláfestés s a szeretet a szerencsétlenek iránt. Nála a szenvedők szeretete s a szenvedés nem pusztá cél (mint Tolsztojnál), de valósággal az élettel azonos. Ebből fakadnak Dosztojevszkij nyugtalan lelkének magasztos megnyilvánulásai is, amikor az evangélium hatásának engedi át magát. Ilyen például a «Bűn és bűnhődésben», amikor Szonya Raszkolnyikovnak felolvassa a Lázár feltámasztásáról szóló evangéliumot, vagy Zozima atya elmélkedéseinek egyes részei a «Karamazov testvérek»-ben. A «Hülyében» az örökéletben és a gondviselésben való hitének ad kifejezést Dosztojevszkij, az «Ördögösök»-ben pedig a szocializmust is atheizmusnak bélyegzi, mert tisztán a tudomány és észszerűség alapján áll, holott «a népeket egészen más erők hozzák össze és mozgatják».

Ezek a világos képek azonban igen gyakran elhomályosodnak lelkében s kételkedésében az ember-isten sötét típusáig eljut. A halál kérdése is szüntelenül zavarja. Hippolitja szájával mondja: «Az Isten a haláltól való félelem, aki legyőzi a fájdalmat és félelmet, az maga lesz istenné». A filozófus Karamazov Iván meg így okoskodik: «Isten, sőt maga a sátán is nincs előttem bebizonyítva, nem vagyok bizonyos benne, hogy létezik-e önmagában vagy csak az én emanációm». Igaz, hogy erre még a sátán is megadja a cáfolatot, de az ő feleletében is — lényegéhez híven — ott van az emberi lélek gögje: «Jelen voltam, amikor a kereszthalált szenvedett Ige felszállt az égbe . . .

Hallottam a kerubok hozsannáját... én is csatlakozni akartam a kórushoz, de a józan ész, ő és az én természetem legszerencsétlenebb sajátága, visszatartott». Dosztojevszkij — amint műveiből is látjuk — nem találta meg a lelki béke olajágát. Innen magyarázható, hogy majdnem minden alakja kettős ember. Több jeles Dosztojevszkij-kutatónál kerestem erre nézve a mi álláspontunkat is igazoló magyarázatot. Ezek között a legplasztikusabb az orosz *Bulgakové*, aki maga is ismert író és kritikus.

«Az a hely — mondja Bulgakov — amelyet az atheizmus Dosztojevszkij lelkivilágában elfoglal, teljesen érthető, ha a szenvedélyesen hívő ember nézőpontjára helyezkedünk, aki látja, hogy az európai s vele az orosz civilizáció egyre istentelenebb jelleget ölt. Az a rettenetes kulturális veszedelem és mérhetetlen sülyedés, mely elkerülhetetlenül fenyegeti az emberiséget, ha ez a betegség gyógyíthatatlanná lesz, — igazolják Dosztojevszkijt, aki az atheizmusnak oly nagy jelentőséget tulajdonított. Hozzátehetjük még, hogy Dosztojevszkij maga sem volt süket az atheizmus argumentumai iránt, az ő hite nem volt vak, amely makacsul és ösztönös önvédelemmel fordul el a tagadástól. Ellenkezőleg. Dosztojevszkij szívébe fogadta kora atheizmusának legmérgeesebb fulánkjait, de volt ellenálló ereje, hogy azok meg ne mérgezzék. Az ő hite győzelem a hitetlenség fölött, mely azonban még egyre küzd és jogait védi.» Ez a győzelem azonban nem az egyház (nem is az orthodox egyház) győzelme. Dosztojevszkij nem historikus, neki nincs érzéke a történeti igazság kutatása iránt. Őt néhány mondat ragadja meg az evangéliumból s azokból alakítja hitét és Krisztusát. Természetes tehát, hogy ez a Krisztuskép nem az egyház dogmatikai felfogását tükrözi vissza. Nála a szenvedő Krisztus csak mintakép, akinek szenvedésétől megtermékenyül az emberiség, amely megválthatja magát és a világot. (Szeretettel idézi Doszto-

jevskij Ján. 12, 24. részét: «Bizony, bizony mondom nektek, ha csak a gabonaszem a földbe nem esik és meg nem hal, maga marad ; ha pedig meghal, sok gyümölcsöt hoz».)

Ezért beszél ő mindig az «orosz Krisztus»-ról, akit a kor embereiben kell keresnünk. Így jut el a «Hülyében» Mjiskin herceg s a «Karamazov testvérekben» Zozima atya alakjához s így jutnak el Dosztojevskij követői ahhoz a gondolathoz, hogy benne egy új prófétát keresenek. Dosztojevskij valóban jelentős egyéniség az orosz vallásos élet s az orosz nép pszichológiájának feltárásában. Megingathatlan, szinte misztikus volt hite az orosz nép «istenviselő» hivatásában. Természetes tehát, hogy a katolikus egyházzal csak gyűlölettel beszélnek Dosztojevskij alakjai, akik épen a Nyugat ellen való védekezésnek bástyájaként akarják a világ elé állítani az «orosz Krisztust». A benne való egyesülésben akarta ő a világnak bemutatni a testvériséget, «az orosz szocializmust». Ha Dosztojevskij ideáljai felfogásunktól és néha a gyakorlati élettől is távol járnak, becsülnünk kell benne a sajátos vallási entuziazmust. A szláv fajiságot is félti a katolicizmustól, szerinte az egyetlen «istenviselő» nép az orosz nép s «miután az igazság csak egy, következésképpen csak egy népnek lehet igaz Istene». A «Hülyé»-ben írott vallás-filozófiai elmélkedéseket azért is különösen Dosztojevskij lelkéből fakadóknak kell tekintenünk, mert abban minden kritikus megegyezik, hogy Mjiskin herceg alakjában önmagát rajzolta meg s «a szent betegség» is tiszteletreméltó az orosznál.

Befejezésül nyugodtan kimondhatjuk véleményünket, hogy Dosztojevskij szellemi nagysága mellett is az ő műveivel való foglalkozás mindig veszélyes lesz azokra nézve, akik kellő szellemi vértettség nélkül nyulnak hozzájuk, mert ha a nagy, de kora filozófiai iránytalanságával bolygó lélekbúvárral elindulnak s vele együtt «kihajolnak a korlátan», kérdés, vajjon lesz-e erejük,

hogy lelki egyensúlyukat megtartsák. Dosztojevszkij, De Vogüé szerint is csak kétféle könyveket írt: fájdalmas és borzasztó könyveket, mert csak egyik felét látta Oroszországnak s azt hitte, hogy a világ csupán sötétségből és könnyekből áll. Szellemesen hasonlítja őt egy olyan utazóhoz, aki az egész világot beutazta és bámulatosan írt meg mindent, amit látott, de aki sohasem utazott máskor, mint éjjel. Egyik akadémikus honfitársa (Koni), a költészet aranyporával behintve, majdnem ugyanezt mondotta róla akadémiai beszédében:

«Dosztojevszkij művei olyanok előttem, mint egy mély akna, amely egészen az emberi lélek legmélyéig le van ásva s földalatti alagutakkal van összekötve, amelyeknek a végén ott csillog a nemes indulatok aránya, az engesztelődés könnye s az emberi fájdalomban való részvét». Dosztojevszkij korának és az ő szellemi gazdagságának kellő történelmi és vallás-filozófiai keretben való tanulmányozása azonban a boldogságot kereső emberi lélek küzdelmének egyik legérdekesebb fejezete, ha önmagáról mondott ezen kritikájával kezeljük műveit: «Én mindig és mindenütt a végletekig megyek s egész életemen át mindig átléptem a határt».

17. Tolsztoj Leó gróf.

Dosztojevszkij után nem lepődünk meg Tolsztoj Leó (1828—1910.) művein. Az orosz nemzeti szellem legjellegzetesebb rajzához már keveset adhatott hozzá. Leitpold így jellemzi egymáshoz való viszonyukat: «Ami Dosztojevszkijnél mint forrásvíz a földből bugyog fel, az Tolsztojnál már üvegekben van lehúzva . . .» Volt idő, amikor a tolsztojanizmus egy új világnézet, egy új evangélium erejével vonzotta a pozitív hit nélkül szűkölködőket s amikor alig volt a szocializmussal foglalkozó ember, akinek Tolsztoj egy-két műve ne lett volna könyvei

között, sőt még a világháború első szakaszában az orosz fogoly tisztek egy része is tolsztojanusnak vallotta magát, amire a német hadvezetőség az orosz lazarettekben eltiltotta műveinek olvasását. Mivel magyarázható ez a kétségtelen hatás és népszerűség? Legelsősorban azzal, hogy a fennálló viszonyok ostromozása s a jobb jövő ígérete mindig vonzotta az emberek jó részét s a tételekbe foglalt kívánságok mindig hamarabb mentek át a tudatba, mint egy új, jobb meggyőződés szükségessége. További magyarázata az is, hogy Tolsztoj tanítása is megfelel az orosz lélek alaphangulatának, mert annak jellemző vonása is, épúgy mint Dosztojevszkijének, a felebaráti szeretet s a szenvedésben való türelem. Különbség a két nagy orosz tehetség között az, hogy Tolsztoj kevésbé nemzeti, mint Dosztojevszkij, mert ő az orosz államot és annak intézményeit az idegen szemlélő ridegségével támadja.

Tolsztoj Leó régi nemes (eredetileg német) család sarja, grófi címüket még Nagy Pétertől kapták. Jasznaja-Polyanán, ősei birtokán a tulai kormányzóságban született 1828 szeptember 9-én. Szüleit korán elvesztette s négy testvérével együtt egyik rokonuk gondozására maradt. Így költöztek a Tolsztoj-árvák Kazánba, ahol Leónak az egyetem a magasabb tudományos képzettséget, az előkelő társaság pedig az arisztokratikus nevelés külsőségeit volt hivatva megadni. Tolsztoj Leónak, különösen eleinte, nem igen volt inyére a város, ahol «a földet kikövezik, hogy valami ki ne nőjjön belőle; minden fűszálat, ami mégis kimerészkedik, kiirtanak; köszénnel és naftával füstölnek; megnyesik a fákat és elüldöznék minden állatot és madarat». A társasélet s a család kívánsága azonban mégis annyira lefoglalta, hogy egyetemi felvételi vizsgája is csak másodsorra sikerült s majd ott is a keleti tudományokról jogi szakra lépett át s azt is csak később fejezte be. Egyre jobban

érezte, hogy a nagyvilág, amelynek hiúságait családi tradícióként reá erőszakolják, minden komoly életfeladattól elvonja, elhatározta tehát, hogy visszamegy birtokára, Jasznaja-Polyánára.

Gyermekkorának és ifjúságának képe megragadó színekkel van ecsetelve a «Gyermekkor» s a «Serdülőkor» című műveiben; ifjúságának sötétebb oldalairól pedig később a «Gyónás»-ban emlékezik meg s fájdalommal írja le azt a léha erkölcsi világot, amelyben élt s amelyben mindig magára maradt — «ha jót akart». Tavasz volt, amikor birtokára megérkezett s akkori benyomásait «A földesúr reggele» című novellájában rajzolta meg híven. Nechlyudov herceg, a főhős az ő képmása — ő mondja : «Szent, elvitázhatatlan kötelességem, hogy gondoskodjam annak a 700 embernek a boldogságáról, akikért Isten előtt felelős vagyok».

Mindenesetre különös nyilatkozat a XIX. század negyvenes éveiben egy orosz főúrtól. Tolsztoj Rousseau hatása alatt írt így, akinek műveit más filozófusokéval együtt már korán olvassatta. A kazáni élet is hozzájárult ahhoz, hogy a felszínes kultúrát meggyűlölje. Nechlyudovnak azonban azt is kellett látnia, hogy a jobbágság legjobb szándékaival szemben is bizalmatlan, aminek oka az, hogy a paraszt született ellenségét látja a földesúrbán. Nechlyudov lelke ezért nem idegenedett el a néptől, inkább arra a következtetésre jutott, hogy a bizalom legnagyobb gátját, a jobbágságot kell lerombolni. Tolsztoj falusi magányában jogi vizsgálataira is elkészült és sikerrel letette azokat. Közben sokat veszített a kártyán s elhatározta, hogy Nikoláj bátyjához megy a Kaukázusba, hogy ott pihenjen és takarékoskodjék. Érzékeny kedélyét mélyen érintette a Kaukázus csodás világa, ahol egy faluban telepedett le s vadászgatott, esténként pedig a balalajkát hallgatta. Ennek az időnek képe a «Kozákok»-ban van megrajzolva.

Tolsztoj, rokonsága kívánságára maga is a hadseregbe lépett a Kaukázusban s részt vett a cserkeszek ellen vezetett büntető expedícióban, de egyébként mint katona majdnem tétlenül élt. Ekkor írta az említett «Gyermekek»-t (1852), amely nagy sikert aratott. A sikeren felbuzdulva, aztán kiadta a «Földesúr reggelé»-t, majd «A támadás, egy önkényes elbeszélése» című novelláját. Ez utóbbiban már megvan a háború iszonyatai ellen való küzdelmének csirája. «Hát igazán szűk a hely az embereknek ezen a szép földön?» — kiált fel a költő, aki a kaukázusi apró csatározásokból nemsokára a krimi háború borzalmai közé került. Írói tevékenysége a háborús időben sem szünetelt, ekkor írta a «Serdülőkor»-t s elbeszéléseivel, rögtönzött verseivel valósággal lelke lett ütegének. Szebasztopol hősi ellenállását is megírta a «Favágás»-ban, amelyet a cárné is megkönnyezett s amelynek hatása alatt a cár parancsot adott, hogy vigyázzanak az ifjú költő életére. «Hosszú ideig nyomai fognak maradni a szebasztopoli hőskölteménynek, amelynek hőse az orosz nép volt» — írta akkor. A szebasztopoli elbeszélések előkészülete is voltak a «Háború és béke» megírásához. Szentpétervárott mind az írói körök, mind a közönség is lelkesen fogadták a harctérről hazatérő hős költőt. Erről az időről is a «Gyónás»-ban van szó. Irodalmi tevékenysége ezután is lázas volt, megírta az «Ifjúkor»-t, a «Két huszár»-t, a «Hóvihar»-t stb., amelyek nevét még jobban szárnyra kapták. Ekkor írta neki Turgenyev Párizsból, hogyha le nem tér útjáról, még sokra viheti. 1857-ben Tolsztoj Németországba és Párizsba ment, ahol találkozott Turgenyevvel és Nekraszovval is. A legcivilizáltabb országokban is meglepték a társadalmi ellentétek, de azért még hazájába visszatérve gyakran elmerült az előkelő világ örömeiben. Otthon buzgalommal gazdálkodott és irogatott; ebben az időben (1859) készültek el a «Családi boldogság» és a

«Három halál» című művei. A «Családi boldogság» Tolsztoj legpoetikusabb művei közé tartozik. Egy boldog fiatalasszony kivágyik csendes fészkéből a nagyvárosba, amellyel aztán nem bír szakítani. Családi élete elborul. Egyszer azonban egy tolakodó idegen merész ajánlatot tesz a nőnek s az attól annyira meborzad, hogy visszavágyik a faluba, ahol gyermekeinek boldogságában fölleli a magáét is. A «Három halál»-ban az élethez való ragaszkodás van színesen rajzolva. Tolsztoj családjában több haláleset fordult elő s ez adta pennája alá ezt a kérdést: «Mire való minden, ha a halál kínja már holnap megkezdődhetik?» 1861-ben megjelent Tolsztojnak művészi elbeszélése, a «Polikuska», amelyben az orosz ember páratlan becsületérzését örököltette meg. Őrnője pénzt bíz Polikuskára, aki büszke erre a bizalomra s ellenáll a kísértésnek. A pénzt azonban valahogy elveszti s akkor a gyanu elől a halálba menekül. Később ártatlansága kiderül. Ebben az időben jelent meg a «Kozákok» című, említett elbeszélése is, amelyről Turgenyev már azt írta, hogy az orosz elbeszélőirodalom legjobb alkotása. Az intenzív munka megviselte Tolsztoj egészségét s elment pihenni a baskirok közé. Hazatérve (1862) feleségül vette egy moszkvai német orvosnak, Behrsnek a leányát, Szónyát, akivel igazán boldog házasságban élt, akiben a gazdálkodás terén is hűséges segítőtársat talált s akivel csak élete vége felé, lelki változása miatt szakadt meg az idillikus családi közösség. A házaseletben írói tevékenysége egy rövid ideig szünetelt, majd 1864—1869 között megírta a «Háború és béké»-t, 1873—76 között pedig a «Karenin Annát». Közben Goethe, Shakespeare, Molière, Gogoly, Puskin, Schoppenhauer műveit tanulmányozta. Ez utóbbit nagyon megkedvelte. A munkában kimerülve, megint kúrát tartott a Szamara kormányzó-ságban. Második külföldi útja (1859. telén) alkalmával a német, francia és angol népiskolákat tekintette meg

s írói működésével párhuzamosan pedagógiai tevékenységet is kifejtett. «Jasznaja-Polyana» címen folyóiratot indított, amelyben «A népművelésről», «Az olvasás-tanítás módszeréről» stb. értekezett. Pedagógiai elveit a jasznaja-polyanai iskolájában gyakorolta. Pedagógiai felfogása s új iskolája erős ellenhatást váltottak ki, viszont ő az orosz tanítási módszert gúnyosan így aposztrofálta: «Ne féljete, a ti iskoláitok még évszázadokon keresztül fenn fognak állni annak a betegnek logikája szerint, aki azt mondotta: az orvosságot megvettem, most már meg is kell innom». Tolsztoj pedagógiájában sok a Rousseaura visszavezethető paradoxon. Ilyenek: a kultúra elvetése vagy az az állítása, hogy a társadalomnak nincs joga a maga nevelését rákényszeríteni az egyesekre.

Tolsztoj életének vázolója során eljutottunk az ő nagy regényeihez. A «Háború és béke» első része 1865-ben jelent meg, 1869-ben pedig a hatodik és utolsó kötete. A «Háború és béke» szószerint véve nem történeti regény, hanem egy hatalmas korkép, amelynek sem cselekményegysége, sem főhőse nincs. Három, a XIX. század elején élő s egymástól nagyon elütő jellemű orosz nemes családnak: a Rosztov, Bolkonszkij és Kuragin (Bezuchov) családnak összefogozódó történetét mondja el háború és béke idején. Megragadó képekben vonul el szemünk előtt a hadsereg élete, a brannai hadiszemle, az auszterlici és a borodinói ütközet, Moszkva feladása és égése, a visszavonuló franciák stb. Hatalmasan emelkedik ki a háttérből Kutuszov generális alakja. Ő az igazi orosz, aki mindig a néppel érez. Rosztopcsint és Napoleont csak komédiásoknak nevezi a regény. A «Háború és béke» 3—4. kötetében, majd az egész mű végén összefoglalva vannak Tolsztoj történetfilozófiai eszméi. Szerinte nem lehet egységes okuk a történelmi eseményeknek. Millió oka van közülök mindegyiknek, de egyik ok sem

kizárólagos. Az eseménynek meg kell történnie, mert meg kell történnie. Így aztán nagy embert sem ismer, mert a «nagy emberek a történelmi eseményeknél csak jelzőcédulák, melyek az eseményeket csak megnevezik, de époly kevés közülük van hozzájuk, mint a jelzőcéduláknak a tartalomhoz».

Két lazán összefüggő szerelmi történet van megírva a «Karenin Anná»-ban. A regény célja kimutatni azt a tényt, hogy a nagyvilági emberekből hiányzik az a tudat, hogy van magasabbrendű élet és törvény is, mint az ő hiú életük és törvényeik. Mihelyt érzik, hogy helyzetük komoly válságba jutott, a bennük tomboló, féktelen erő megfosztja őket a megadás, a szenvedés elviselésének lehetőségétől is. Ez Karenin Anna bukásának az oka is. Nem szereti jóval idősebb férjét, akivel szerelem nélkül adták össze. Mikor Vronszkij gróf iránt szenvedélyes szerelemre lobban, sem a hűség, sem az anyai szeretet nem tudja visszatartani a bukástól. A rövid szerelmi mámor azonban elmúlik s örökké a féltékenység gyötri, vajjon le tudja-e kötni egy életre szerelmesét. Kis fia után való vágyódása is egyre nő, majd azt is látni kénytelen, hogy az a társadalmi kör, amelyben eddig élt, elfordult tőle, nem tud hol keresni vigasztalást, míg végre a vonat kerekei alatt véli feltalálni a megnyugvást. A «Karenin Anna» megírása után fordulat állott be Tolsztoj belső világában. Sokat betegeskedett, elővette a halálfélelem. A «Gyónás»-ban már láthatjuk azokat a lelki harcokat, amelyeken keresztül ment. Sokat gondolkodott, elolvasta Pascal gondolatait, majd Schopenhauer és Buddha tanításain kívül a Prédikátor könyvéből próbált vigasztalódni s ott is azt találta, hogy minden hiúság. Gondolkodott s tudatára ébred annak, hogy millió és millió ember él a földön, akikben sohasem támad az a gondolat, hogy az életnek nincs értelme. Vajjon honnan veszik ezek az erőt, amely az élethez

szükséges? Töprengett és rájött, hogy a hit az a bizonyosság, mely által az ember él s amely az élet értelmét biztosítja. Ekkor kezdődik az ő istenkeresése. «Csak akkor élek, mikor hiszek Istenben.» Mikor azonban a hit világosságáig emelkedik, csodálatosan elvakul, az emberi ész gögje őt is lerántja a magasból. Még rendesen végzi vallásos kötelességeit, de már kritizálja egyházát: mire való a sok ünnep, a böjt, a szentek tisztelete? Nem-sokára csalódottnak érzi magát egyházában, belemerül az evangéliumba s tanulmányai eredményeit több munkában fejti ki. Arra is rájön, hogy a dolgozó nép élete az igazi élet. Ahhoz akar közeledni, felveszi a parasztruhát, szükségleteit korlátozza, haszontalannak mond minden művészetet. Első műve, amelyben a kereszténységgel foglalkozott: «Mi az én hitem?» 1884-ben külföldön jelent meg, mert az orosz cenzura otthon eltiltotta. A keresztény tanítás foglalatja szerinte a hegyibeszéd, amelyből ő öt parancsolatot állít fel. Ezen bevezető irat után két teológiai műve jelent meg: «A dogmatikus teológia bírálata» és «A négy evangélium egyesítése és fordítása». Az elsőben élesen bírálja a görög egyház dogmáit és azt akarja bizonyítani, hogy azok messze eltérnek Krisztus igaz tanításától. Az evangéliumot is mindenütt bő magyarázatokkal kíséri. Betetőzésül 1890-ben Genfben megjelent «Az evangélium rövid magyarázata» című műve, amelyben tizenkét részben adja elő Krisztus tanítását az ő értelmezése szerint s minden fejezet után következnek azok az evangéliumi szakaszok, amelyekre támaszkodik. Ezen művében csak azt adta elő, «amit érthetőnek talált», így még Jézus csodáit is megrostálta. A 38 évig betegen fekvő ember meggyógyulását például így magyarázza: «Jézus oda lépett hozzá és így szólította meg: ne várjad csodától a gyógyulást, élj a magad erejéből, ahogy tudsz». Egyháza kereszténységének lerombolása után a társadalom kriti-

kája következett írói tevékenységében. Megjelenik a «Mit tegyünk tehát?» című műve, amely a szegénységet szeretné megszüntetni. De hogyan? Azt mondja, hogy ki kell a szegénység alól húzni a talajt. Ez azonban egész társadalmi berendezkedésünk. Mondjunk le arról, hogy magasabbrendű lények vagyunk, mindenki tanuljon meg fizikai munkát végezni. Ha majd mindenki saját munkájával szerzi meg azt, amire szüksége van és nem akar ennél többet s ha nem kényszerít másra, hogy helyette dolgozzék, akkor nem lesz többé szegénység.

Közben Tolsztoj vallási iratai sok kritikát váltottak ki mindenfelé. Feleletül ő erre tovább folytatta: «Mi az én hitem» című művét «Isten országa tibennetek vagyon. Vagyis a kereszténység nem mint misztikus tanítás, hanem mint új életfelfogás» című művében. Ebben már nyíltan hirdeti, hogy nem szabad az egyház kereszténységéhez ragaszkodnunk, hanem az igaz kereszténységre kell törekednünk. Szerinte minden rossz a hatalomból származik, de a hatalom magát bomlasztja fel s majd eljön az idő, amikor az emberek nemzeti elkülönülés nélkül testvérekként élnek s akkor nem lesz birtok-egyenlőtlenség, hatalom és háború, eljön Isten országa. Tolsztoj, amidőn műveiben az írói művészet útjáról a vallásfilozófia talajára tévedt, csak félmunkát végzett. További műveiben: «Mi élteni az embereket?» «A három öreg» még folytatta a lelki kalandozásokat, végül pedig a «Kreutzer sonátá»-ban teljesen a lelki forradalom útjára lépett. Máté evangéliumára (5., 28. és 19., 11–12.) hivatkozva, azt tanítja benne, hogy a keresztény ideál, amely felé mindenkinek törekednie kell, a házasság nélkül való élet s ha így ki is halna az emberiség, mégis csak az ideál az irányadó. Az 1895-ben megjelent: «Úr és szolga» s a «Feltámadás» (1899) is a vallási tendenciák hatása alatt állanak. Az elsőben egy úr életét adja szolgájáért, a másodikban pedig Nechlyudov támad fel lelkileg. Nechlyu-

dov rútul megcsal egy szegény leányt, aki emiatt elzúllik s egy gyilkosság gyanúja miatt száműzetésre ítélik. A leány ebben ártatlan. Nechlyudov értesül a dologról s jóvá akarja tenni hibáját, követni akarja a leányt Szibériába, hogy ott feleségül vegye. Útközben azonban egy politikai fogoly szeret bele Kátyuskába s ő ahhoz megy feleségül, mert nem tudja elhinni, hogy Nechlyudov önzetlenül követi őt. A szibériai út s az evangéliumolvasás hatása alatt lelkileg feltámad Nechlyudov s otthon új életet kezd. Az orosz intelligens osztály hibái Tolsztoj ezen műveiben is élesen kirivóak, míg parasztjai, sőt a rabok is csupa tökéletes emberek. Tolsztoj a prózán kívül drámai formában is illusztrálni akarta tanítását. Két színdarabot írt: «A sötétség hatalma» és «A művelődés gyümölcsei», amelyekben megint szemben áll a műveletlen és a tanult orosz. A kritika tekintélyes része minden tévedése mellett is az igazi nagyságoknak járó hódolattal kezeli Tolsztojt és műveit, mert a meggyőződés embere. Leitpold ezzel szemben ügyes színésznek minősíti s főképen az «új életbe való térését» nevezi színészi póznak, «mert ha valóban kemencét rak is, ha az eke szarva után ballag is, otthonában mégis csak kényelmes életet él». Ha túlerősnek is látszik ez a jelző, de nem alaptalan s föltétlenül igaz azonban Leitpoldnak az a megjegyzése (1915-ben írta róla), hogyha valamikor eljönne az az idő, hogy Tolsztoj hívei, mesterük ellenére karddal valósítanak meg országát, az az idő Tolsztojt hazudtolná meg. «Akkor megbosszúlja magát az, hogy ő épúgy, mint Dosztojevszkij, az orosz lélek egyik felét úgyszólván az orvos késével eltávolította. Vajjon a megmaradt rész hogyan működhetnék Tolsztoj «jövő államában?» Tolsztoj iratai között maradt egy drámai vázlat is, amelyben életének utolsó, tépelődő éveit kiméletlen őszinteséggel tárja fel. Naplói is mutatják, hogy éveken át foglalkozott azzal a gondolattal, hogy környezetét

elhagyja, már 1897-ben halála esetére levelet írt feleségének. 1910 október 28-án éjnek idején csakugyan el is hagyta Jasznaja-Polyanát. De nem mehetett messzire, a 82 éves öregember nem bírhatta az őszi utazást. Már harmadnapra megbetegedett s Astapovóban meg kellett állania. Ott az állomásfőnök lakását ajánlotta fel a betegnek, ahol 1910 november 7-én meg is halt. Nem volt tehát életének az a nyugodt harmónikus vége, mint a meggyőződés prófétájának. Hívei szerint az orosz nép «élő lelkiismerete szállott vele sírba». Egy akadémikus honfitársa (Koni) a következőképpen világította meg ennek az «élő lelkiismeretnek» szerepét: «Tolsztoj művei nyomán elém rajzolódik a Szahara, melyet az utazók úgy írnak le, mint izzó pusztaságot, ahol meghal az élet s ahol a leereszkedő szürkületben a halál csendjéhez csatlakozik a sötétség is. Akkor megy a forráshoz az oroszlan s ordításával betölti a pusztaságot. Hangjára a vadak panaszos vonítása, az éjjeli madarak lármája s a távoli visszhang felel . . . Így ez a Leó is, ha téved is az igazság keresésében, de gondolkodásra kényszeríti az elmét, felébreszti az alvókat s nem hagyja őket szenderegni a mocsár nyugalmában». Az orosz egyház nem így ítélkezett róla, miután művei miatt még 1901-ben exkommunikálta, halálában megtagadta tőle az egyházi temetést s Tolsztoj volt az első orosz, akit polgári temetéssel helyeztek sírba.

Mereskovszkij Dosztojevszkijt és Tolsztojt az orosz kultúra két oly hatalmas csúcsának nevezte, amelyekre az a «rettenetes Nap» vetette fényét, amely a nyugat-európai kultúra egyetlen csúcsára sem világított még. Ez a rettenetes Nap: *a világtörténelem végének gondolata*. Oroszországot illetőleg szemünk előtt mennek teljese-
désbe ezek a megrázó szavak.

18. A 70-es évek irodalma.

A forradalmak és a szociális eszmék hatása meghozta Oroszországban a jobbágyszabadsádgátást. A nép-jogokért küzdők («narodniki») mihamar láthatták azonban, hogy a gazdaságilag meg nem alapozott reformok nem hozhatnak biztató eredményt. A néplélek sajátos-ságaival sem számoltak a reformok. A földesúr jobbágy nélkül gazdálkodni képtelen volt, a muzsik meg nem tudta, hogy mitevő legyen szabadságával. Résen állott azonban a fürge kapitalizmus, hogy új bilincseket rakjon az orosz népre. Egy új folyamat indult meg ekkor az orosz nép életében, a szántó-vető jobbágy a városok felé tódult, ahol indusztriálódott s részben proletárrá lett. Ezzel új társadalmi kérdések és mozgalmak születtek, míg a mult évtizedben újabb össze-omlás következett be, amely után most a marxizmus próbálja megoldani az új Oroszország problémáját.

Az új kérdések, az új helyzet megszólal az irodalom-ban is. A Tolsztoj után vagy az ő hatása alatt fellépő írók között meg kell említenünk néhányat, akik az új szociális helyzet újabb oldalait mutatják be műveikben.

Ilyen A. I. *Levitov* (1835—1878). Nyugtalan lelkű író, aki végre is az alkoholban keresett vigasztalást. «Vázlatok a pusztáról» című művében megrázó képek-ben festi le a parasztnyomort és durvaságot, majd «A falvak és városok szenvedése» és «A moszkvai zug-utcák élete» című elbeszélésköteteiben az intelligens proletárok és a hónapos szobák világát festi. Írásaiban Gorkij Maxim sötét alakjainak árnyékát vetíti előre az orosz irodalomban.

A felszabadult jobbágyság sorsának írói még N. N. *Zlatovratszkij* (1845—1912.) és G. I. *Uszpenszkij* (1840—1902.) is. Zlatovratszkij szerint («Alapok, egy falu története» című regényében) a parasztság életberendez-

kedésének erkölcsi és gazdasági szempontból egyedül lehetséges alapja az ősi patriarchális községi szervezet. Fájdalommal látja a régi alapok pusztulását, amelyekről letérve, a paraszt is deszpotává lesz. Uszpenszkij sokáig tartózkodott külföldön s amikor hazatérve a reformok hatását látta, minden illúziója szétfoszlott. Egyébként is érzékeny kedély volt, az étellel is sokat küzdött, végre lelkiileg el is borult. Mint egy falusi takarékpénztár vezetője közvetlen érintkezésben állott a néppel. Írói elve volt: mindenáron igazat írni. Így a «Fekete munka», «A rög hatalma», «A mai falu és népének erkölcsi», «A különös úr» stb. vázлатаiban, elbeszéléseiben a falu népének anyagi és lelki szükségleteit tárja fel. Teljes realitással állítja elénk jól megrajzolt alakjaiban, hogy a földdel és a földmunkával egybeforrott parasztság, amelyet a városi élet, az ipari foglalkozás degenerál és tönkre tesz, sohasem fog oly bensően ragaszkodni a földhöz s nem lesz soha többé olyan egészséges erkölcsi viszonylatban, ha el is jön a birtokközösség ideje.

Egy egész sereg író foglalkozott még a nemesség és a parasztság új helyzetével. *I. L. Markov* (1835—1903.) főképen a jobbágyfelszabadítás által a rögtől elszakított földesurak helyzetét rajzolja, amint más gazdasági körülmények között igyekeznek elhelyezkedni.

S. N. Terpigorjev (1841—1897.) «Az elszegényedés» című művében pedig azokat az erőfeszítéseket írja le, amelyeket a földesurak régi uralmuk visszaállítása érdekében kifejtettek s közben még jobban tönkre mentek.

A. O. Novodvorszkij (1853—1882.) az új nemesi generáció képét festi meg, amely őseitől csak adósságot örökölt s dolgozni még nem tud, a családi gőg azonban tovább is él benne. A társadalmi regénynek jellegzetes képviselője *P. D. Boborykin* (1836—1921). Nagy műveltségű, sokoldalú és termékeny író. Külföldi egye-

temeken tanult s ő maga is tartott francia és angol nyelvű előadásokat. Sok regényt, novellát és drámát is írt. Az orosz forradalom kitörése után Lenin és Trockij miatt menekülnie kellett hazájából. Svájcban telepedett le, ahol (Luganoban) 1921-ben a legnagyobb nyomorúságban meg is halt. Boborykin eleven, nyugtalan szellemét minden új politikai és szellemi mozgalom érdekelte. Emellett kitűnő megfigyelő és előadó volt s így époly meglepő hűséggel festette meg a fokozatosan pusztuló nemesség szomorú sorsát, mint az előre törő új orosz kereskedő típusát. «Dr. Cibulka» című regényében pedig azokat a cseh professzorokat karakterizálta, akik az új orosz érában a szláv testvériség nevében boldogították az orosz iskolákat. «Tyorkin Vaszily»-ban a kispolgárból lett milliomos alakját, a «Kitaj Gorod»-ban (Moszkva kereskedő negyede) pedig a börtönré, bankokba, kereskedelmi vállalatokba való tódulást, a naturalista író őszinteségével és kiméretlenségével rajzolta meg. Brückner szerint regényeiben «az idők és emberek változásait kitűnően örököltette meg».

Nem tendencia, hanem a szórakoztatás célja V. I. *Nemirovics-Dancsenko* (szül. 1848.) írásainak. Sokat tapasztalt író, aki a félvilágot beutazta s mint haditudósító Törökországból, majd Keletázsiából s 1914-ben a kárpáti harcokból írta színes haditudósításait, megfigyeléseit és élményeit. «A börzekirályok», «Kulisszák» stb. című műveiben nem annyira a lélekrajz, mint inkább az érdekfeszítő cselekmény köti le az olvasót.

Élményeit a «Tengerész történetek»-ben ugyanolyan színesen írta meg K. M. *Sztanyukovics* (1844—1913.) is. Előbb tengerésztiszt, majd a radikális «Djelo» kiadója volt. Tendenciózus írásai mihamar feledésbe mentek.

Jó ízű humor jellemzi N. A. *Lejkin* (1841—1906.) írásait, különösen pedig «A kaputosok», hosszú kabátban járó, de régi, faragatlan modorú kereskedő alakjait.

«A mi honfitársaink külföldön» című művében azonban szánakozó humorral s szinte kortörténeti kép gyanánt örökíti meg azon honfitársait, akik minden lelki szükséglet nélkül a külföldre mennek, mert pénzük van. Ott aztán minden külsőséget megbámulnak, mert a lényeghez nem értenek. Az étel sem ízlik nekik, mindenkitől félnek, gyámoltalanok, mint a gyermekek s végül mégis minden pénzüket elhányják.

Még elevenebb humorú író volt *I. F. Gorbunov* (1831—1895.), a híres szentpétervári színész az ő paraszt- és kereskedőhistóriáiban. Nyelvművészete (különösen a XVI—XVIII. század nyelvének ismeretében és használatában) bámulatosan tökéletes. A 70-es évek írói a történeti regénnyel is kísérleteztek. Említettük már Tolsztoj Elek gróf «Szerebrjannyj herceg»-ét. Ugyancsak Rettenetes Iván korából veszi tárgyát az ismert történetírónak, *N. I. Kosztomarov*-nak (1817—1885.) fantasztikusan romantikus regénye, a «Kudejar» is.

G. P. Danilevszkij (1829—1890.) «Mirovics» című regénye a II. Katalin idejében Schlüsselburgban bebörtönözött trónkövetelő VI. Iván történetét dolgozza fel; «A fekete esztendő» pedig a Pugacsev-összeesküvés történetét. «A leégett Moszkva» című regénye már csak gyöngye Tolsztoj-utánnak.

Sokkal értékesebb történeti regényíró *I. A. Szalias de Tournemir* gróf (1840—1908.) «Pugacsev és népe» című regénye komoly tanulmányokon nyugvó kor- és kultúrtörténet.

Kevésbé alapos tanulmányok eredményei: *D. L. Mordovcev* (1836—1905.) «Idealisták és realisták», «Al Demeter» című történeti regényei, valamint *V. Sz. Szolovjev* (a híres történetíró fia) kalandos történetei («Szergej Gorbátov», «Az utolsó rózsakeresztes» stb.).

19. A reakció kora.

A politikai merényletek végre is felidézték Oroszországban a visszahatást. A politikai reformok, a nihilisták üldözése, a nihilistapörök izgalma erősen ránehezedtek a lelkekre. Amikor II. Sándor 1881-ben, aznap, midőn az alkotmánytervezetet aláírta, bombamerénylet áldozata lett, az összeesküvők csalódottan látták, hogy sem az általános forradalom nem tört ki, sem az új alkotmányt szerkesztő nemzetgyűlés nem ülhetett össze. Végre is annyira magukra maradtak az összeesküvők, hogy nem volt olyan összetartó társadalmi erő, amely legalább életüket megmentette volna. 1881 május 11-én a trónra lépett III. Sándor cár, akinek a régi, az Uvarov-féle hármasszónak: az autokráciának, az orthodoxiának és a nacionalizmusnak a legszigorúbb egységben való ápolása volt a politikai hitvallása. A visszahatás folytán lassacskán a pesszimizmus szállta meg a lelkeket s ennek visszhangja kelt az irodalomban is.

V. M. Garsin (1855—1888.) beteges lelkülete, sötét melancholiája még erősebb vonásokkal adta vissza kora lelki hangulatát. Garsin keveset írt s elbeszélései sem túlhosszúak, mégis erős hatással voltak a kedélyekre. Minden művéből az a néma kérdés szól hozzánk: miért van a világon az a sok rossz, miért kell szenvedniök a jóknak s miért diadalmaskodik a jók felett a gonosz? Összes alakjai gyöngéd lelkű, törékeny emberek. Első elbeszélése a «Négy nap» is ilyen. Egy súlyosan sebesült négy napig fekszik elfeledve a csatatéren s ott tör ki lelkéből a keserűség. Megrázó elbeszélése a «Piros virág», amelynek cselekménye egy elmeegógyintézetben történik. Rendkívül bájos és lélektanilag is megépített kisebb regénye Garsinnak a «Nadezsda Nikolajevna» című. Egy előkelő család megtévedt leányáról ír benne, akit egy író láncol magához, de feleségül nem veszi.

Majd az író egyik barátja, egy festő ismerkedik meg vele, felismeri benne a fertőben gyötrődő nemes lelket s egyre jobban vonzódik hozzá. A nő is szakít életmódjával s a legnehezebb körülmények között is hű marad elhatározásához. Mikor érzi, hogy a festő iránt szerelem ébredt benne, még az elől is elrejtőzik. Az író azonban nem akar lemondani zsákmányáról, szenvedélye szinte az örületbe kergeti s mikor a leányt megtalálja, mindent ígér neki, de az elfordul tőle. Végre is a festő műtermében megtörténik a katasztrófa. Az író lelövi a leányt s a golyó a festőt is éri, de annak még van ereje, hogy a sarokból felkapjon egy modelldárdát s azzal úgy sújtja fejbe az író, hogy összerogy. A festő életben marad s halálos sebével elmélkedve várja azt a pillanatot, amikor az ő lelke is elszáll oda, «ahol nincs gyűlölet s ahol az örök szeretet fényében újra mind a hárman együtt lesznek». Az ártatlan szenvedés problémáját a legmeghatóbban a «Medvék» című novellájában írta meg. Tárgya a medvétáncoltató cigányok életéből van véve. Rendeletet adott ki a hatóság, hogy medvékkel faluzni tilos s hogy egy éven belül minden ilyen állatot el kell pusztítani. Az öreg cigány utolsó percig együtt marad medvéjével s amikor a hatóság elviszi tőle, hogy elpusztítsa, az öreg cigány a medve elé borul, hálálkodik neki, hogy annyi éven át kenyeret szerzett neki. Csupa ilyen téma van Garsin írásaiban feldolgozva. *Kotlyarevskij*, az irodalomtörténetíró azt mondta róluk, hogy azok olyanok, mint az édes méreg, ugyanabba a hangulatba ringatják az olvasót s úgy jár velük, mint a tanácsot kérő ember, aki barátjától vigasztaló szót, segítséget remél s ahelyett még az is sírásra fakad. Garsin maga sem sokáig bírta a testi-lelki szenvedést, végzetes búskomorságában szentpétervári lakásának erkélyéről ugrott le s úgy pusztult el.

Sokkal derüesebb V. G. *Korolenko* (1853—1921.) lelki

világa. Kotlyarevszkij szerint az az író, aki úgy tudott közönségéhez szólni, amint a pillanat kívánta. Nála az emberi szenvedések nem végzetesek. Ha nem is volt rendkívüli tehetség, de sok szép és megnyerő frás került ki pennája alól. Első nagyobb novellája: «Makár álma», majdnem minden nyelven megjelent. A züllött, iszákos szibériai Makár, a karácsonyi itóka mámorában, álmában az égi trón előtt áll s az ellene elhangzó vádakra olyan megható védőbeszédet mond, hogy az Urat is könnyekre fakasztja. Elmondja, hogy egész életén át hányta-vetette a sorsa: az adószedő, a csendőr, az éhség, a fagy, a forróság, az erdő, az eső, a mocsár mind-mind csak üldözte s végre sem lehetett mássá, mint ami. «Makár álma» mellett a legismertebb novellája Korolenkonak «A vak muzsikus». Egy vakon született, de lelkiileg páratlanul gazdag művész jóságát, emberszeretetét rajzolja meg benne. Ő maga is együtt érzett az elnyomottakkal és a szegényekkel, amiért Szibériába száműzték (1879—1885). «Kortársaim története» című memoárjaiban, amelyek valósággal Akszakov és Tolsztoj társadalmi rajzait egészítik ki, élénken írja le gyermek- és ifjúkorát s a korabeli vidéki intelligens embernek siralmas életét. «Egy szibériai túrista vázlatai»-ban pedig Szibéria egész világáról fellebbenti a fátyolt: a félpogány jakutok, a fanatikus raszkolnyikok, csavargók, politikai összeesküvők vonulnak fel benne. Szibériából hazatérve, miután a két fővárosban nem volt szabad tartózkodnia, Nizsnyj-Novgorodban telepedett le s azután is fölemelte szavát az elnyomottak érdekében. Honfitársai úgy figyeltek szavára, mint Tolsztojára. Mikor a bolsevizmus kitört, Korolenko teljesen elhallgatott. A vörös uralom terrorja sem merte bántani őt, bár tekintélyének súlyával még ekkor is sok-sok honfitársa sorsán enyhített mindaddig, amíg Poltavában, 1921 december 25-én el nem ragadta a halál.

Ennek a pesszimizmusban ernyedő kornak legkedveltebb költője Sz. I. Nadszon (1862—1887). A kritika örömrivallgással fogadta fellépését, az újabb idők esztétikusai azonban már erőtlen álmodozónak nevezik. Az igazság a két vélemény között van. Nadszon vérbeli költő volt, de oly fiatalon halt meg, hogy tehetsége igazában még ki sem bontakozhatott. Kétségtelen dolog az is, hogy azokban a nehéz időkben legalább a vigasztalás szelid mécsesét tudta lobogtatni a sötétségben, akkor is bizakodóan írt hazájáról:

«Ne mondjátok: meghalt! Hisz él;
Feldúlt oltár tüze lángol,
Tépett rózsza is virul még,
S dallam sír fel tört hárfából».

Legismertebb költeményében (Barátom, testvérem . . .) is a jobb jövő reményével akarta felrázni honfitársait:

«Barátom, testvérem, fáradt, szenvedő testvér,
Bárki vagy is, kétségbe ne ess!

— — — — —
Ha le is van rombolva s meg is van gyalázva a régi
Ha ártatlan vér hömpölyög is még, [ideál,
Hidd el — eljön az idő, pusztul majd Baál!]

Hiszi, hogy visszatér a földre a szeretet, mert a világ végre is elgyötrődik a kínban, megfúl a vérben s akkor bűnbánó, esdeklő tekintetét felemeli az örök szeretethez. A vér még ma is folyik az orosz földön s mégis sokan hiszik a költővel, hogy «mem ábránd ez a fényes eljövétel, nem hiú remény». Szinte természetes, hogy ez a lelkileg meddő időszak új, eredeti tehetségeket nem igen termelt az orosz irodalomban, mégis fel kell sorolnunk ebből a korból még néhány (műveik fordításai révén részben nálunk is ismert) nevet. Ilyenek: N. I. Petro-pavlouvszkij (1857—1892.), az új idők hajótörött intelligenciájának írója («A borszki kolónia»); A. I. Oertel (1853—1908.), az urak, parasztok, cselédek s azok egy-

máshoz való viszonyának rajzolója; *D. N. Mamin-Szibirják* (1852—1912.) ismertebb belletrisztikai író. Főbb művei: «Ázsia határán», «Az első diákok» stb.

Nálunk is ismertebb *K. S. Barancevics* (sz. 1851), aki a proletárrá züllött intelligencia s a proletáriatusból képződő új intelligencia éles megfigyelő ábrázolója. Dosztojevszkij hatása alatt áll s a «Leszámolás» című regényében is Dosztojevszkij alakjai rajzanak elő a szentpétervári külvárosokból. Még ismertebb nálunk *I. N. Potapenko* (sz. 1856) neve. Ő is a középosztály írója. A pétervári oduk helyett azonban barátságos lakásokba vezet s jóleső optimizmusával elringat. Mint papi család sarja a papi életből is kedves témákat dolgozott fel. Regényei «Öexcellenciája titkárja», «Hivatalban», «A szent művészet», «Átkozott dicsőség».

Korának krónikása akart lenni regényeiben és elbeszéléseiben *A. V. Amfiteatrov* (sz. 1862). Az «Obmanovok» (Csalók) című regényében mindenki a Romanovokra ismert. Művéért száműzetésbe került, később azonban kegyelmet kapott. Az 1905—6. évi orosz forradalom idején Párizsban «Vörös lobogó» címmel adott ki lapot. A háború alatt visszatért Oroszországba, a bolsevizmus kitörése után azonban, miután a vörös uralom nem méltányolta őt, 1920-ban újból elhagyta Oroszországot.

A nagy ősök züllött ivadékait ábrázolja műveiben *D. P. Galicin* herceg («A tenor», «A szerelemért»), aki egyébként a győzedelmes nacionalizmus harcosa («A babiloniaiak») is.

Sok író is versenyre kél a férfiakkal e korban. A «Niva» (Virágos mező) előkelő című szépirodalmi folyóirat egész gárdát nevelt férfiakból és nőkől egyaránt. Ismertebb írók: *V. I. Dimitrijeva* (sz. 1859), aki előbb falusi tanítónő, majd orvostanhallgató volt. Az egyszerű emberek erőteljes ábrázolója («Achmetas asszony», «Csendes víz», «A börtön»). Vidám, pajkos-

történeteket írt *L. I. Veszelskaja* («Mimoza mint menyasszony», «Mimóza fürdőzése», «Mimóza megmérgezi magát»).

A lírikusok közül is fellépett néhány erőteljesebb epigón. Érdekes egyéniség közöttük *N. A. Morozov*, a kiváló természetbúvár, aki verseiért 25 évig szenvedett a schlüsselburgi börtönben s ahonnan teljes szellemi épségben szabadult ki az 1905. évi forradalom idején.

Több évi kényszersmunka volt az eredménye *P. F. Jakubovics* (1860—1920.) költői működésének is. «Házámhoz» című versében minden szenvedést felsorol, amellyel az orosz «Matuska», mint valami kegyetlen mostoha sujtja fiait. «A kitaszítottak világában» című gyűjteményéről azt mondja a kritika, hogy Dosztojevszkij «Visszaemlékezések a halottak házából» című művének méltó társa.

Ebben az időben lépett fel Oroszországban az első zsidóköltő, *S. G. Frug* is (1860—1916.), aki orosz költeményekben ecsetelte a zsidónép szenvedéseit.

Szlovjev a nirvana orosz dalosának nevezi *A. A. Golenicsev-Kutuzov* grófot (1848—1913.), aki «Napfény nélkül» és «Haláltáncok» című köteteivel szolgált rá erre a jelzőre.

Színes, csapongó fantázia szülöttei *K. K. Szlucsevszkij* (1837—1904.) költeményei, amelyek között az orosz lírának nem egy igazgyöngye is csillog.

A szalonok s az előkelő világ költője *A. N. Apuchtin* (1841—1890.), akit Turgenyev fedezett fel («Egy év a kolostorban»). «Egy elfecsérelt élet panaszai» s «a szerelem, mely oly sokat ígér s oly keveset ad» — szólalnak meg verseiben.

Érdekes és határozott egyéniség a kor költői között *Konstantin Konstantinovics nagyherceg* (1858—1915). Hangelatos vallási, elmélkedő és szerelmi költeményei emelik

öt költőtársai fölé. «Juda királya» címmel egy terjedelmes vallásos drámát is írt. (Szereplői: Arimathiai József, Nikodemus, Pilátus stb.) A cenzura mélyen vallásos hangulata mellett sem engedte meg előadását, mindössze a Carszkoje Szelo válogatott közönsége előtt mutatták be egynehányszor, amikor Arimathiai József szerepét maga az író játszotta.

A 70—80-as évek drámai irodalmából már megemlítettük Tolsztoj Leó két darabját. Nem sokat sorolhatunk fel utánuk. Úgyes színpadi író *Juzsin* (sz. 1857.); a színész és színigazgató. Termékeny színpadi író: *A. I. Szumbatov* herceg («Naplemente», «Egy gentleman», «Régi mód» stb.), akinek darabjait úgyes szerkezetük, hálás szerepeik s a többnyire helytálló jellemzés tették kedveltekké.

Poetikai értelemben is drámaíró *Vladimir I. Nemirovics-Dancsenko* (sz. 1858.), az említett író öccse. Kimagasló darabja: «Az élet értéke» című. Egy házaspár történetét viszi színpadra benne, amelyben a férj és a feleség soha meg nem értik egymást, de nem is akarják.

A cselekmény felépítésében mesteri keze van *M. I. Csajkovszkij*-nak, a nálunk is jól ismert, zseniális zeneszerző öccsének. (Bátyja «Pique dame» című operájához is ő írta a szöveget.) «Symphonia» című drámájában egy fiatal muzsikuszomorú sorsát viszi a színpadra.

Sok sikert aratott társadalmi vígjátékíró *P. P. Gnyedics* (sz. 1855.) is.

20. Csehov.

Az orosz lélek pesszimizmusa Csehov íásaiban tükröződik vissza a legélesebben. Mikor 1886-ban a «Tarka elbeszélések», majd utána a «Szürkületkor» és az «Ártatlan beszédek» című kötetei megjelentek, a kritika és a közönség egy csapásra elismerte, hogy egy érdekes, új író

lépett fel benne. Akkor még sem a kritika, sem a közönség nem tudta, hogy a fiatal orvos már hat év óta, az orosz élclapok legnehezebb napjaiban, szorgalmas munkatársa volt a «Tücsök», a «Szálka» s az «Ébresztő» című lapoknak s ott már sok megjelent, az ő «szunyogoknak és legyeknek» nevezett apróságaiból.

A. P. Csehov (1860—1904.) egykori jobbágyöskötől származott (nagyatyja még az volt, apja pedig kiskereskedő). Középiskoláit szülővárosában, Taganrogbán, az egyetemet pedig Moszkvában végezte. Nem volt gazdag, de a nyomort sem ismerte, szüleit is segíthette s amint Majkov írja (nagyszerű Csehov-tanulmányában), meg tudta nekik szerezni a vasárnapi orosz pástétomot. Mindamellett Csehov elbeszéléseinek (mert regényt egyet sem írt) melancholikus az alaphangja s a szkeptikus lélek humorával mosolyog bennük az élet apró és nagyobb botlásain. Humoreszkjei közül nem egynek a világirodalom legszebbjei között van a helye. Talán az összes orosz írók között Csehov a leggazdagabb az alakok megrajzolásában. Az orvos, a gyáros, a hivatalnok, a kereskedő, a katonatiszt, a diák mind kitűnő ábrázolóra talál benne; a gyermekek és nők rajzában pedig különösen kiválik. «A nő és a kutya» a világirodalom legszebb s legszomorúbb szerelmi novelláinak egyike. Egyik kritikus azt mondja róla, hogyha valaki fáradságot venne magának s Csehov összes alakjait tanulmányozva, megfigyeléseit könyvbe foglalná, a könyv címéül bátran oda írhatná: «Oroszország». Miután nagyobb elbeszélőműveket nem írt, igen nehéz a témák és színek gazdagságából idézni, de ebben bizonyára segítségünkre lesz az olvasó, mert Csehov írásai magyar fordításban is elég sűrűn látnak napvilágot. Témái jellemzéseül mégis megnevezünk egyet-kettőt. «Az ismerős úr» címűben egy énekesnőről ír, aki a kórházból egyetlen rubellel megy ki. Nem tud kihez fordulni. Akkor eszébe jut, hogy van

neki egy fogorvos ismerőse s ahhoz megy. A rendelőbe lépve, az orvos nem ismeri meg őt s az énekesnő zavarában egy fogát huzatja ki vele s orvosi honoráriumképen odaadja neki az utolsó rubelt. «Ványká»-nak, a falusi paraszt fiúból lett iparosinasnak szomorú sorsát is sokan olvasták már. A szegényke végre is levelet ír nagyapjának, amelyet így címez: Nagyapámnak, Konstantin Makarovicsnak — a falun. Utána boldogan alszik el, mert biztosan hiszi, hogy nagyapja a levelet megkapja, érte jön s minden szenvedésének egyszerre vége lesz. A Puskin, Lermontov, Turgenyev-féle «fölösleges ember» típusa Csehovnál is sokoldalú prizmával van megvilágítva. A gyermekek és állatok világa különös világossággal tárul fel előtte. «Az esemény» című rajza is mutatja, hogy mennyire otthonos volt benne. Egy macskáról ír benne, amelyiknek kicsinyei lettek. A gyerekek nagy örömmel játszottak az apró jószágokkal, hol az apa íróasztalára, hol a mama munkakosarába tették azokat. A szülők végre is megtiltották ezt a játékot s a kis macskák a konyhába kerültek. Délután látogatóba jött a családhoz a nagybácsi s magával hozta vadászkutyáját, a Nerót is. Mikor a vacsorához ültek, az inas nevetve jelentette, hogy a Nero felfalta a kis macskákat. A gyerekeket valósággal megrázta az esemény s Neróra akartak rontani, a nagyok azonban nyugodtan ültek s a kutya jó étvágyáról beszélgettek, az anyamacska meg mérgesen kémlelte az embereket és keservesen nyávogott.

Csehov írói hírneve rohamosan nőtt, ő azonban tovább is elvonulva élt Moszkvában. Közben több nagyobb utazást is tett. A drámaírás mesterségével is korán megpróbálkozott, de első kísérletei («A medve», «Házassági ajánlat», «A menyekző») nem hoztak neki sikert. Első igazi és nagy drámaírói sikerét a «Sirály»-lyal érte el, amelyet szentpétervári kudarca után a moszkvai művész színpad mutatott be. A moszkvai előadás után, mint új

drámaírói tehetségről beszélt Csehovról a közönség. Ez buzdítólag hatott rá s a «Sirály» után nemsokára a «Vanya bácsi», «A három nővér» és a «Cseresznyéskert» jelentek meg egymásután. A «Sirály» előadása után «Csehovháznak» nevezték el a moszkvai művész-színházat, amelyet tulajdonképpen egy zseniális dilettáns, K. Sz. Alexejev nagyiparos alapított. Csehov drámai művei ugyanolyan típusúak, mint elbeszélései, cselekményük alig van. A «Sirály»-ban agyonlövi magát egy fiatal költő, de Arkadina, a színésznő hamar vigasztalódik fia halálán s egész lelkével azon van, hogy a színpadon lehető fiatalnak lássák. A «sirály», a szegény Nina pedig csak bolyong egyik kis városból a másikba s kénytelen egy «művelt kereskedő kedveskedéseit fogadni». A «Cseresznyéskert»-ben a szélhámos Jermolaj Lopachin, aki egy nemesi birtokot vett meg, szeszfőzőt állít kertjébe, hogy újabb milliókat keressen. Tüzifának vágja ki a neki alkalmatlan, pompás cseresznyefákat. «Vanya bácsi»-ban keserű iróniával fest egy munkásszobát, amelyben Afrika térképe lóg, de senki sem tudja, hogy miért és senkinek sem jut eszébe, hogy levegye s hogy egy szép képet tegyen helyébe. Meg van ott halva minden életkedv és élni akarás. Csehov pesszimizmusa azonban nem az élet tagadása. Szereti az életet, csak azt sajnálja, hogy az a kevés jó is, ami benne van, oly hamar elmulik s az élet olyan egyhangúvá lesz, mint egy mocsár, amelyet mihamar bevon a békanyál s csak akkor mozdul meg, amikor valaki követ dob bele s utána megint elcsendesül s megint csak összehúzódik a békanyál. A 90-es évek közepén tüdőbaj támadta meg Csehovot s akkor Dél-oroszországban, Jaltában villát vásárolt és odaköltözött. A «Sirály» moszkvai sikere után a művész-színház alkalmat akart nyújtani a beteg írónak, hogy darabjának előadását lássa s Jaltában is rendezett belőle egy vendégjátékot. Ekkor ismerkedett meg Csehov *Knipper Olga*

színésznővel, akit feleségül is vett s így utolsó nagy harcában nem volt egyedül. Alattomos betegsége azonban nemsokára rosszabbra fordult s akkor Csehov, mint orvos már tudta, hogy menthetetlen s hogy halála sincs messze már. 1904 január 17-én, Csehov születése napján a moszkvai művészszínpad a «Cseresznyéskert»-et adta elő s az előadásra Csehov is Moszkvába utazott. Sápadtan, fáradt mosollyal fogadta a kitörő lelkesedést s ünnepelést, amelyben a színészek s a közönség részesítették. Moszkvából, orvosai tanácsára, Schwarzwaldba utazott, ahol július 14-én csendesen elhunyt.

Csehov írásaira nem nyomta rá lelki világának bélyegét. Mindenütt a puszta szemlélő beszél belőlük s azért az ma is mint egy szfinx áll a kritikusok előtt. A régi realista iskola hívei, kortársaival összehasonlítva, ezt mondják: Goncsarov, Piszemszkij és Osztrovszkij látták az életet és elmondták, amit láttak. Gogoly látta az életet és nevetett s kevesen hallották meg nevetésében a remegést. Szaltykov haragra lobbant s átokra emelte kezét. Turgenyev megsiratta az utolsó nemesi fészkek elhunyo szépségeit. Csehov meglátta az orosz életet s könnyekre fakadt s azt siratta meg, ami a legtöbb részvétet érdemelt: a megtiport és széjjeltépett női álmokat, az italba fult tehetségeket, az utólérhetetlen ideálokat s az életöröm korai sorvadását. Az újak egészen ellentétesen fogják fel Csehovot s benne látják az orosz dekadencia első képviselőjét. Bjelij írta róla halála után, hogy hiába élnek, esznek, alszanak hősei a négy fal között s vándorolnak az élet szürke ösvényein, érezzük, hogy azok az örök élet ösvényei s ha tovább, tovább megyünk azokon az ösvényeken, biztosan odaérünk, ahol az alkonyipír, mint a «földöntúli s örök» visszaverődő fénye világít.

Igy áll Csehov Turgenyev és Tolsztoj órealizmusának s a dekadens vagy szimbolista irodalomnak határán s

leleményes írói vénája s az erotikus témák iránt való hajlandósága miatt nem egészen alaptalanul kapta az «orosz Maupassant» nevet. Csehov zsenialitásának érdekes vonása az is, hogy a legtökéletesebb meglátással tudta parodizálni a vele egyáltalán nem rokonlelkű világ-irodalmi nagyságokat, akik között Jókai Mór stílusát, előadásmódját is meglepő hűséggel utánozta «Felesleges győzelem» című humoreszkjében.

21. Szologub.

Csehov írásaiban még mindenütt megcsillan a gondolat, hogy «lehetne élnie az embernek», *F. K. Szologub* (F. K. Teternikov írói neve, sz. 1863.) elbeszéléseiben, regényeiben, verseiben azonban Csehov társadalmi pesszimizmusát, a beteges pesszimista világfelfogás váltja fel. A világ szerinte csak látszat s csalódik az, aki e szemfényvesztő látszatnak hisz. Szinte gyűlöli az életet, szerinte a nap gonosz sárkány, aki tüzes nyilaival csak szenvedést okoz. Még a gyermekek világa is sötét nála. «A halál fulánkja» című elbeszélésében a jó Kolya, akit anyja úgy szeret, gonosz szomszédja befolyása alatt életunttá lesz s így beszél: «A földön egy barát sem olyan hű és gyöngéd, mint a halál... Semmi sem valóság itt, csak szerte folyó árnyék». Megrázó sötét «A halál az ujság útján» című elbeszélése hősnőjének, egy «művelt, fiatal, kedves», de anyagilag megszorult leánynak a sorsa is. Ujsághirdetés útján egy haláltvágyó férfival ismerkedik meg s vele együtt dobja el magától az életet. Még sötétebb a «Menyasszony gyászban» című, amelyben a halál szuggesztív erejének hatását rajzolja. Több fiatal leány egy társaságot alakít, amelynek célja, hogy a menyasszony nélkül elhalt fiatal embereket meggyászolja s egy tag az ilyen temetésen gyászban jelenik meg, hogy a menyasszonyt helyettesítse. A novella hősnőjének, Niná-

nak egy öngyilkos fiatalember temetésére kell mennie s mivel az egy ismeretlen leány címére is hagyott egy levelet, azt a család jóhiszeműleg, a gyászba öltözött idegen leánynak adja át. Nina, szerepét játszva, elfogadja a levelet, amelyből megtudja, hogy a fiatalember egy titkos szervezet tagja volt s egy merénylet végrehajtására volt kijelölve, de nem volt ereje hozzá s inkább ő maga ment a halálba. Ez a levél annyira kísérti Ninát, hogy forradalmárrá lesz, hogy a fiatalember helyét betöltse s ezzel ő is a halál útjára lép.

Szologub regényei is kivétel nélkül sötétek. «A kis démon»-ban, amelyet Dosztojevszkij «Karamazov»-jával együtt szoktak emlegetni, a vidéki város pletykás, alkoholos és erkölcsi mocsarak levegőjében mutatja be hőseit, Peredonovot, egy gimnáziumi tanárt s kegyetlen szatirával rajzolja meg ennek az alkoholista, szadista, kép-mutató árulónak a képét. Peredonov alakja épúgy közmondásossá vált az orosz társas életben, mint Gogoly Csicsikov-ja, Puskin Anyegin-je vagy Goncsarov Oblov-mov-ja. Szologub többi regényei («Édesebb, mint a méreg», «A kígyóbüvölő» stb.) már nem mérkőzhetnek a «Kis démon»-nal. Szologub drámái kivétel nélkül Maeterlinck hatását mutatják. Mese- és mondatárgyakat dolgoz fel bennük. «A halál diadalá»-ban az ifjú Nagy Károlyról és a szép rabszolgaleányról, Algisztáról szóló ófrank mondát dolgozza fel. A szép Algiszta az igazi menyasszony helyett szerepel. Sok jót tesz, a nép is szereti, de amikor az igazi menyasszony megérkezik s Algisztát leleplezik, a «király csak úgy tesz, mint ősei tettek», a szép Algisztát a nép-ítéletnek adja át s a nép valósággal széjjeltépi jóltevő-jét — a csalót. A meggyilkolt leány egyszer éjféli időben megjelenik a hűtlen királynak s titokzatos országába hívja: «Te még mindig engem szeretsz, hagyd Berta királynét s a kis Károlyt. Add nekik koronádat és jer velem... Boldog, szabad hazába vezetlek». A király

azonban nem követi, mert ő király s akkor Algiszta varázsszava egész udvarával együtt kővé változtatja. Az «Éjjeli táncok»-ban Grimm «Széjjel taposott cipőit»-t dramatizálta, «Az okos méhek ajándéká»-ban pedig a Lao-damiáról szóló mondát, aki Trója alatt elesett férjét varázsolta vissza a holtak országából. Szologub drámai alakjai mind az ő lelkéből beszélnek. A világháború alatt azonban Szologub is nagy változáson ment keresztül. Újabban megjelent verseiben már az élet dalosává szegődik. Az orosz nép legtragikusabb napjaiban mint öregember ő is megízlelte az éhséget, hideget, betegséget s a csapást. Felesége (*Anasztazia Cserbotarevszkaja* költőnő) a nélkülözésektől megtörve, a Névába ugrott. Ezekben a nehéz időkben Szologub lelke megújódott s már hittel ír a kéklő égről, a derűs napról. Most már a sátán helyett, akit valamikor atyjának nevezett, a «szeretet Istenéhez» fordul, hogy még egy kis időt adjon neki arra, hogy a teremtet világ szépségéről dalolhasson. Eliasberg szerint Szologub, ha nem lett volna regény- és novellairó, csupán mint lírikus is nevezetes egyéniség lenne, mert a lírában is époly erős tehetség, mint a prózairásban, aki új ritmus és formaszépségekkel is gazdagította az orosz költészetet.

22. Gorkij.

A szenvedés vallása, amelyet Dosztojevszkij oly meg-rázó erővel hirdetett s Tolsztoj új evangéliumában szinte dogmatikailag kidolgozott, csak az orosz lélek nyugtalan isten- és boldogságkeresése volt, amelytől a radikálisok nem sok eredményt várhattak a maguk politikai és társadalmi céljai javára. Már az 1891—92. évi éhínség is világosan megmutatta, hogy az orosz nép tud szenvedni s nyugodtan meghalni, de forradalmat csinálni nem. A nép nélkül pedig — amint az előző forradalmak tanulságai is mutatták — Oroszországban sem lehetett oly

radikális irányváltozást keresztül vinni, mint amilyenről ők ábrándoztak. Így jutottak el Bakunin és társai a marxizmushoz, amelyet alkalmasnak találtak arra, hogy vele az orosz nép jórészét forradalmasítsák s oly politikai cselekményekre ragadtassák, amelyek a kapitalizmus végleges megerősödésének útját vágják. Segítségére volt a radikalizmusnak II. Miklós cár ingadozó bel- és külpolitikája, majd a szerencsétlen végű orosz-japán háború. Az irodalomban is visszhangja támadt az erőlyesebb cselekvési váagnak s Maxim Gorkij, valamint Leonid Andrejev új csapásra terelték az orosz irodalmat.

Maxim Gorkij eleinte még Tolsztoj hűséges tanítványa volt, 1901-ben még nagy mesteréhez zárandokolt s hódolatát fejezte ki előtte, később azonban egyre eltávolodott tőle s az erfurti program hívévé lett. Találón írja róla Leitpold, hogy Tolsztoj szövegéhez Gorkij írta a széljegyzeteket s mint rendesen, a veszedelmesebb dolgok nem a szövegben, hanem a jegyzetekben vannak. Gorkij alkalmas is volt az ilyen feladatra, mert amit az arisztokrata Tolsztoj át nem élt s amit ő csak tanulmány s a filozófiai elmélkedés útján ismert, mind annak Gorkij nemcsak származása, de folytonos pályaváltoztatásai révén is állandóan részese volt.

Maxim Gorkij (keserű), családi nevén *A. M. Peszkov*, 1868 március 14-én született Nizsnyj-Novgorodban, ahol atyja kárpitosmester volt. Atyja korán elhalt, anyja pedig mihamar másodszor is férjhezment s így a kis Peszkov nagyatyja házához került. Ott csak nagyatyja durvaságai s nagyanyja végtelen türelme voltak első benyomásai. Kilencéves korában egy cipőüzletbe adták inasnak a kis Maximot, aki anyját is nemsokára elvesztette. Nagyatyja üzlete is hanyatlani kezdett s a kis fiút az is végleg le szeretne volna rázni. Maxim a cipőüzletből egy szentképfestőhöz ment, majd egy volgai hajó konyhájában lett inas. Lelke később sem nyugodott, bekalán-

dozta az egész Oroszországot, volt Odesszában hordár, Nizsnyj-Novgorodban irnok, Kazánban péksegéd, Tiflisben vasúti munkás. Maxim Gorkij már gyermekkorában is nagyon szeretett olvasni. Nagyanyja meséi s a ponyvaregények már korán foglalkoztatták fantáziáját. Később Dumas, Balzac könyvei elégítették ki leki szomjúságát.

Első elbeszélését, a «Makar Csudra»-t még mint tifliszi vasúti munkás írta. Nizsnyj-Novgorodban Korolenkóval ismerkedett meg, aki felkarolta őt s lapjában közölte «Cselkasz» (a parti rabló és csempész története) című novelláját. Ettől kezdve nyitva állottak Gorkij előtt az irodalmi lapok szerkesztőségei. 1899-ben a marxista irányú «Zsizny»-ben (Élet) jelent meg «Toma Gordejev», majd utána «A három» című regénye. A lapot aztán éppen Gorkij egyik versének («A viharhadár dala») közlése miatt tiltotta be a cenzura. 1901-ben a moszkvai művészszínpadon adták elő a «Kispolgár», majd a következő évben a «Na dne» (A fenéken, a mélységben) című darabját, amely nálunk is a német fordítás címe után: «Éjjeli menedékhely» címen ismeretes. Ekkor már a külföldön is mindenütt ismerték Gorkij nevét, akinek valami romantikus hangulattal kevert, tulzó realizmusa s képeinek vonzó eleveisége az ujság erejével hatott. Ezekben a műveiben Gorkij a csavargó-proletárvilág költőjévé lett. Már nem Dosztojevszkij és Tolsztoj tanítványa, nem az a célja, hogy a szenvedők iránt részvétet keltsen, hanem az új csapásra tért szociális író, aki úgy rajzolja iszákos, dologtalan, mezitlábás csavargóit, mint a szociális helyzet ártatlan áldozatait, akiktől inkább félnünk kell. Ezek a forradalom előőrsei. Igazságtalanok volnánk azonban, ha el nem ismernők, hogy Gorkij irodalmi működésének ezen a szakaszán itt-ott még felcsillan a felebaráti szeretet fénye is. «Az éjjeli menedékhely»-ben, amely A. Luther szerint Gorkij addig megjelent művei eszméinek foglalata, szinte főszemély Lu-

kács, a zarándok, aki egy halálos ágyán levő asszonynak az Isten országában való boldog nyugalomról beszél. Az ilyen helyek azonban ritkák s végső eredmény tekintetében nem billentik Gorkij javára a mérleget. Találóa írja De Vogüé Gorkij elbeszéléseinek indifferenzizmusáról ezeket : «Egyetlen lapot sem találtam bennük, amely erkölcsi és vallási hajlamokra vagy legalább is ilyenfajta eszmék iránt való érdeklődésre vallana. Hajdan minden orosz könyv, már mint ilyen orthodox könyv volt ; fel-tétlen hitről tanuskodott . . . és ez a hit volt a nemzeti kötelék e roppant embertömeg között».

Gorkij irodalmi működésének második szakasza a marxizmussal van szoros kapcsolatban, ebben ő politikai, sőt forradalmi íróvá lett. A szociáldemokrácia diadala, politikai hitvallása. Már «A viharmadár dalá»-ban mindenki megérezte annak, a forradalomra utaló célzatát : «Mi van ebben a sikoltásban ? — írja Gorkij. — A vihar szomja, a harag ereje, a szenvedély lángja, a győzelembe vetett bizalom : ez az, amit a fölkelők ebben a sikoltásban hallanak». «A vihar ! A vihar nemsokára zúgni fog ! Ezt hirdeti a sirály hangja ; ő maga büszkén lebeg a villámok között, a dühében ordítózó tenger fölött és a győzelem prófétájaként sikolt : «Ah, hadd zúgjon még erősebb vihar !»

Az 1905. évi orosz forradalom idején a Novaja Zsizny (Új élet) című pártlap szerkesztője lett Gorkij. A forradalom összeomlása után Amerikába ment, ahol azonban oly hüvösen fogadták, hogy mihamar látnia kellett, hogy Amerikában nem a Gorkij-féle szabadságért lelkesednek az emberek. «A sárga ördög városa» című vázlatai amerikai keserűségének fotografái. A világháború idején megint hazatért Gorkij és felújította lapját. 1917-ben örömmel üdvözölte a bolsevizmust, amely azonban még az ő számára is csalódást hozott. Mikor látta, hogy a várt szabadság és jóllét helyébe a terror és a nyo-

mor lépett, a bolsevista párton belül a kultúra nevében próbált harcolni, amiért viszont a «proletárok árulója» címmel tisztelték meg radikálisabb társai. Majd kibékült Leninnel s akkor fáradozásával sok orosz író és tudós sorsán könnyített és sok kultúrértéket megmentett. Később (1921-ben) részben a szovjetkormány hangulatváltozása miatt, részben pedig egészségi okokból másodszor is elhagyta Oroszországot s az egykori mezítalásas költő s az önérzetes proletárok jogainak harcosa, jelenleg fejedelmi kényelemben él Capri szigetén, Sorrentóban, a Bourbonok egykori fehér villájában, vagy Taorminában, Sziciliában titkárja s néhány közelebbi híve környezetében. Külföldön is dolgozik, 1923-ban megjelent önéletrajzának harmadik része (az első a «Gyermekévek» 1913-ban, a második «Idegen emberek között» 1917-ben jelent meg). Ezt a három kötetet és az «Éjjeli menedékhelyet» emeli ki A. Luther, mint olyanokat, amelyek az idő kritikáját is kiállják.

Gorkij életének és munkásságának vázolása után össze kellene foglalnunk a róla mondottakat és értékelnünk őt. Meglehetősen nehéz feladat, mert a róla szóló s általam is egybevetett német, angol, orosz, magyar Gorkij-kritikák a lehető legellentétesebbek. E. I. Dillon (*The Art and Ethics Of Maxim Gorki. Contemporary Review* 1902.) alaposan ismertette Gorkij alakjait, pathológiai típusoknak nevezi azokat. Nemcsak a tárgyilagosság hiányát kárhoztatja Gorkijban, hanem tanításait összefoglalva így jellemzi: «Majdnem minden művében két erkölcsi rendszer áll szemben egymással: a kereszténység s annak tagadása s műveinek hősei, akiknek számára az író rokonszenvünket akarja megnyerni, lábbal tiporják a Galileai erkölcstanát». A német kritikák általában szelidebbek. J. Norden azt mondja, hogy Gorkij a bűn, az erkölcstelenség vastag rétege alatt s a rongyok között is fel tudja fedezni az örök emberi szívnek egy zugocs-

káját. Az orosz kritika bizonyos faji szeretettel néz Gorkijra. Csukovszkij azonban igyekszik alakjait tárgyilagosan jellemezni s ezt mondja róluk: «Gorkij írásaiból igen könnyen meg lehet állapítani, hogy a legdrágább anyag, az élő, viruló életet szomjazó lény, ha a tudományos materializmus átformáló kohójába kerül, csak sinylődik, majd szétmállik, illetőleg formátlaná, élettelené válik». A francia De Vogüé azt mondja, hogy Gorkij szándékos pesszimizmusa elhomályosította benne azt a képet, melyet Oroszországról és népéről lelkében őrzött. «Gorkij el akarná velünk hitetni — írja tovább — hogy ő maga, eszméi, az emberek, akikről beszél és azok is, akik hallgatják, nem egyebek légbuborékoknál, amelyek az orosz erdőkben poshadó mocsarak felszínére ezrével felszállnak és ott szétpukkannak; a rothadásnak indult vizeknek megannyi kigőzölgései, amelyeket a tőzeg lenyomott és az élet felbomlása a mélységekben századok óta rothasztott.»

Gorkijnak «Konovalov» című elbeszélésében van egy rész, amikor egy szünetnapon Konovalov és társa (Gorkij) a mezőre mentek olvasni. Alighogy leheveredtek a fűre s belefogtak az olvasásba, Konovalov máris így szól hozzá: «Maxim, hagyd az eget nézmem!»

Nagyon sok olvasója kiáltott már így fel, ha az orosz kritika méltatlannak találja is a francia De Vogüé márkinak ezen megállapítását. Az orosz közönség is, amely eleinte hosszannával fogadta Gorkij műveit, mihamar megdöbbenve látta, hogy Gorkij törvény nélküli meztlábasai hogyan alakulnak át szervezett proletárokká s öntudatos marxistákká s ekkor józanabb része elfordult Gorkijtól.

Gorkij hatásának titkát valamikor úgy magyarázta a kritika, hogy Turgenyev, Goncsarov, Dosztojevszkij és Csehov passzivalakjai után ő alkotta meg a cselekvő orosz típusát. Most, amikor az egész világ láthatja, hogy mivé tette hazáját «az új cselekvő orosz típus», Gorkij

írói egyéniségének és működésének értékeléséhez új perspektíva nyílik. Brückner szerint erős ember, de nem nagy művész. Viharmadara egy eljövendő nemzedéknek. Az orosz élet szempontjából nagyobb a jelentősége, mint az orosz művészetéből és Európa számára nincs semmi mondani valója.

23. *Leonid Andrejev.*

Gorkij még hisz a marxizmus, illetve a forradalom jobb jövőt hozó diadalában, Andrejev ellenben már nemcsak pesszimista, de teljesen szkeptikus és anarchista lélek is, amint azt «Szavva» (Szabbás) című drámájában nyíltan is kifejezte: «A világ ura a Chaos, az ember pedig nyomorult teremtmény, amely pusztulását teljesen megérdemli».

Az a hatás, amelyet Leonid Andrejev művei elértek, büszkévé tehetette az író, de egyszersmind beteg társadalmi tünet is. *L. N. Andrejev* (1871—1919.) Szentpétervárott és Moszkvában jogot tanult, de mihamar újságíró lett s már 1902-ben kötetben is kiadta elbeszéléseit. Az 1905. évi forradalom idején a bolsevista párt-hoz szított, 1917-ben azonban szakított vele. A forradalom után több évig Németországban tartózkodott, majd Finnországban, Mustamäggiben lakott, ahol villája volt. Ide menekült a bolsevizmus chaosából is s itt halt meg szívszélhűdésben, 1919 szeptemberében. L. Andrejev minden művében az emberi lélekkel foglalkozik, de a környező világ, amelyben a lélek él és működik, nem érdekli őt. Így aztán a realizmusból, amelyben eleinte Dosztojevszkij tanítványának mutatkozott be («A hét akasztott»-ban), mihamar a szimbolizmusba csapott át. Szimbolizmusát azonban Ivanov-Razumnik orosz irodalomtörténész is csak a közönség számára («ad usum Delphini») valónak mondja, A. Luther pedig szimbolikus

drámáit («Az éhségkirály», «Az oceán», az «Anathema», amelyet a magyar Nemzeti Színház is be akart mutatni, de később elállott tőle, «A fekete álarcok») egyenesen élvezhetetleneknek tartja. A kommunizmus idején nálunk is előadták «Az ember élete» című szimbolikus darabját, amelynek tartalmát részeinek címe is jelzik: «A születés», «A szerelem és szegénység», «A lakoma», «A szerencsétlenség», «A halál». Az első rész kidolgozása a legjobb, de még az is groteszk kép. Prológusa is van a darabnak, amely szerint mindenekfölött egy titokzatos hatalom uralkodik, amelyet az ember soha föl nem foghat, de mert azt hiszi, hogy felfogta, elnevezte sorsnak, Istennek, természettörvénynek.

«Szavva» című darabjának főhőse Dosztojevszkij istentelen Kirillovjának lelki rokona, aki nemcsak az állam rendje, de a világrend ellen is harcra kél. Legfontosabbnak tartja, hogy a népet hitétől rabolják meg, hogy így «a meztelen ember a meztelen földön» álljon szemben sorsával. Szabbás szülővárosának kolostorában egy csodatevő Krisztus-képet őriznek. Ezt a képet akarja pokolgéppel felrobbantani, hogy a nép lássa, hogy «Istene darabokban repül a levegőbe». Egy «ostoba» barát azonban, akit Szabbás a merénylet végrehajtására felbérelt, az utolsó percben a főnöknek megvallja bűnét. «A gonosz pap a maga módja szerint használja ki az alkalmat», a képet a robbanás előtt eltávolítja helyéről s a robbanás után újra visszahelyezteti. Megtörtént a «csoda» s a nép széjjeltépi a merénylet, de Szabbás diadalérzettel hal meg, «mert meglátta a pusztá igazságát». L. Andrejev termékeny író volt; írt verseket, elbeszéléseket is, de azok is mind a realizmus és a szimbolizmus határán mozognak. Tűrhetőbbek közülök «Petrovics Szergej története», a «Gondolat». P. Szergej elolvassa Nietzschet s öngyilkos lesz, mert irtózik az «Übermensch» borzalmas magánosságától. A «Gondolat»-ban egy orvos örültséget szimulál,

hogy egy büntettet elkövethessen, amelybe végre is tényleg beleőrül. Andrejevnek két könyvéről kell még külön megemlékeznünk, az egyik a «Vörös kacaj», a másik pedig «A háború igája». A «Vörös kacaj»-ban az orosz-japán háború idején foglalkozott a háború kérdésével Andrejev. Hőse, egy fiatal író, rokkantan kerül haza s otthon háborús emlékeinek s a békére és a világboldogításra vonatkozó eszméinek megírásába beleőrül. Fivére rendezi tovább a kéziratot, de azt is hasonló sors éri. «A háború igája»-ban egy otthon maradt hivatalnokról, Ilya Petrovicsról ír, aki semmit sem akar tudni a háborúról, mert «ő azt nem akarta». Boldog, hogy már 45 éves és nem hívják be katonának. De nap-nap után mindenki jobban érzi a «háború igáját» s lassacskán Petrovics is megtörik lelkiileg. Amikor azonban állásából is elbocsátják s a Névába akar ugrani, megvillan lelkében a gondolat, hogy ő «ember» s felülkerekedik benne az elpusztíthatatlan nyárspolgár, aki fél a haláltól s mindenáron élni akar. Mikor haza megy, boldogan hallja, hogy felesége valamelyik hadilevéltárban egy új állást járt ki neki. A világháború mindenütt megtermette a hasonló nyárspolgárokat, Oroszországban azonban ez a felfogás társadalmi betegséggé lett a háborúval szemben s annak az orosz-ságra nézve végzetes befejezését siettette. Andrejev felléptekor az európai közönség azt hitte, hogy Andrejev írásainak elrettentő kulturátlansága valami orosz különlegesség, ez azonban nagy tévedés, mert Andrejev az új orosz irodalomnak nem jellegzetes reprezentánsa. Eliasberg megállapítása szerint is csak a művészileg éretlenek, a diákok s mindazok írója volt, akik Szologub vagy Csehov művészetét is túl súlyosnak találták. Ha mindezekhez hozzávesszük még Andrejevnek a nemi felvilágosítással (Ködben) és a szabadszerelemmel való kacérkodását (Anfisz), akkor minden magasztalás ellenére is Eliasberg kritikáját kell reálisnak tartanunk.

24. Gorkij többi kortársai.

Egészen Gorkij hatása alatt, de kevesebb művészettel írt *Szkitalec* (bolyongó), családi néven Sz. G. Petrov.

Csehovra emlékeztet az orosz papi családi származó *J. N. Csirikov* (sz. 1864.) novella- és drámaíró. Legjobb vígjátéka «Ivan Mironyics», amelyben egy pedáns tanár képét festi meg. Annak idején nagy port vert fel «A zsidók» című pogromdrámája, úgy hogy szerzőjét is zsidónak tartották. Vérbeli zsidó író *J. S. Juskevics* (sz. 1868.), aki írói feladatául a zsidók életének és szenvedésének ábrázolását tűzte ki. Így témái és miliője is mind onnan valók. Ő állítja szemben (amint az Oroszországban fel is merülhetett) a zsidó kapitalizmust a zsidó proletariátussal.

Speciális témakörben dolgoztak *S. J. Guzev-Orenburszkij* (sz. 1867) a papi életből és *Sz. Kondoruskín* a szíriai és az arab életből vett történeteikben.

Egészen a marxizmus híve volt *N. Garin* (családi nevén *N. G. Mihajlouszkij* (1852—1906.) a koraérett orosz ifjúság életéből vett történeteiben. Tudatos marxistaíró *V. Vereszajev* (*V. V. Szmidovics*, sz. 1866.) is. Hivatásos orvos. Parasztnovelláiban nagy lelkesedéssel rajzolgatja a parasztságnak a proletariátusba való átvedlését s a falvak industrialódását. Regényeiben («Út nélkül», «Az élet felé») szívesen ábrázolta az intelligens elemnek új világnézet alakítására irányuló küzdelmét a 90-es években, amikor a régi alapok már széjjelhulltak, újak még nem épültek, az élet pedig ezalatt rohant s felállította a maga követelményeit. A legkönnyebben élvezhető írása Vereszajevnek «Egy orvos jegyzetei» című műve, amelyben az orvos lelki harcait s hivatásának nemességét színezi.

Az újabb írói nemzedék legerősebb talentumai közé tartozik *A. I. Kuprin*. (Sz. 1870.) Katonatiszt volt s most mint a szovjetállam elkeseredett ellensége él Párisban.

Éles szeme mindenütt meglátja a felületességet, kicsinyességet, rendkívüliséget s mesteri kézzel rajzolja meg alakjait. Legjelentősebb regénye «A párbaj», amely jóformán minden nyelven megjelent s amelyben egy katonai garnizon összes típusai élethűen vonulnak fel. Durva naturalizmus nyilvánul azonban «A verem» című regényében, amely — a kritika szerint — Else Jerusalem Skarabeusát is felülmulja. Kitűnő elbeszélő, érdekfeszítő meseszövvő, de nem tudja fékezni tulzásait.

25. *Az orosz modernek.*

A szociális helyzet s a marxizmus eszmevilága érezhető hatással volt az orosz szellemi életre. A tendenciózus irodalom egyoldalúsága azonban nem elégítette ki a nyugateurópai szellemi közösségbe való bekapcsolódás híveit. A napi eseményektől és a tömegtől független művészet s az örök eszmék képviselői is megjelennek tehát az irodalomban, bár azok tartalmát illetőleg eltérések vannak közöttük. Új folyóiratok jelennek meg («Mir Iszkusztva» A művészet világa, «Szjeverynje Cvjety» Északi virágok, «Veszy» A mérleg stb.), amelyek révén az orosz irodalom is a francia decadence útjára lép s P. Verlaine, St. Mallarmé, majd O. Wilde, Strindberg és Maeterlinck hatása lengi át. Az orosz modernek működése is elsősorban a naturalizmus ellen irányult, innen magyarázható szimbolizmusuk; másodsorban pedig a materializmus s bizonyos tekintetben a nacionalizmus ellen is, sőt ez az új művészet a metafizikai, a vallási s misztikus világba is átnyulik.

Az orosz modernek előfutárai *K. D. Fofanov* (1862—1911.) és *M. A. Lochvickaja* (1869—1905.), a tehetséges költőnő, akinek csak egy témája van, a boldog szerelem, de azért nem egyhangú, mert érzelmei tiszták és igazak.

Vengerov szerint az orosz dekadencia atyja *N. M.*

Minszkij (sz. 1885.), családi nevén Vilenkin, a zsidó származású orosz költő. A korlátlan individualizmus hirdetője, aki valósággal isteníti az «én»-t. Csak néhány filozófiai tárgyú költeménye mondható igazán sikerültnek («A holtak városa»), «Alma» című drámája Ibsen-utánpótlás. Minszkij az 1905. évi forradalom idején Gorkij szerkesztőtársa volt s a visszahatás idején Párizsba menekült. Mikor a második orosz forradalom kitört, akkor már a külföldön «az izmoknak az agyvelő felett való uralma» ellen harcolt s akkor írta, hogyha a proletariátus még egyszer hatalomra jut és kitart, akkor az európai kultúra csak egy szép álmommá lesz. Legnagyobb érdeme a már említett «Ilias» fordítása. A szorosabban vett dekadensek között első helyen áll *K. D. Balmont* (sz. 1867.). Nyugtalan, de igazi költői vénájú lélek. Lelke hullámmzásához nyelve és verselése is teljesen hozzásimul, sőt helyenként valósággal mesterkéltté lesz, amiért versei idegen nyelvre nehezen fordíthatók. Első kötete «Az északi ég alatt» címmel jelent meg, ezt követte «A végtelenségben» s «A csend», amelyekben tehetsége már teljesen kibontakozott. Goethe volt rá a legnagyobb hatással, őt mondja ifjúsága fény-sugarának s eme két sorát vallja költői programjának :

«Immer höher muss ich steigen,
Immer weiter muss ich schaun».

Az «Égő ház»-ban előző köteteinek túl finomult hangja már keményebbé válik. Maga magyarázza meg ennek az okát : «Ha barátaim megunták a messze kékségben úszó felhőket nézni, ha ellenségeim megunták lantom pengetését hallgatni, most láthatják, hogy vasat is tudok kovácsolni s acélt is verni». «Legyünk olyanok, mint a nap» című kötete csillogó színeivel Balmont poézisének tetőpontja. Az orosz-japán háború idején lelkes, hazafias költeményeket is írt, agitációs tárgyú versei azonban nincsenek, mert «érezte, hogy az agitátor vörös inge nem

illik rá». «Tündérmesék» címen kiváló gyermekverskötetet is adott ki, majd 1907-ben megjelent a «Tűzmadár», «A szláv furulya», amelyben az ó-orosz mese- és mondavilágot akarta feltámasztani (I. Muromec, Szvjatogor, Szadko), de mint erős lírai tehetség a hősi énekek tónusát nem tudta eltalálni. A következő évben megjelent «A zöld szőlőhegy» című kötete, amelyben a fanatikus raszkolnyikok énekeit szólaltatja meg. A bolsevizmus alatt Balmont is önkéntes száműzetésbe ment Párizsba s ott jelent meg legújabb kötete, a «Déliab», amelyben pusztuló hazáját siratja s honvágyát szólaltatja meg. Balmont, mint műfordító is ismeretes; Shelley, Poe, Lenau és Goethe költeményeiből s G. Hauptmann drámáiból fordított, fordításai azonban nem érik el eredeti költészetének nivóját.

Határozottan az orosz modernnek közé tartozik V. J. Brjusov is (sz. 1873.), akit költői pedantériájáért «iskolamesternek» is gúnyoltak. Nem elsőrangú lírai tehetség, inkább gondolkodó fő. Brjusov verseskötetei, a «Tertia vigilia», a «Stephanos» s az «Urbi et orbi» végre is elhallgattatták a gúnyolódókat. Brjusov több ifjú társával (I. Konevszkij, A. Dobrolyubov) az «Orosz szimbolisták» című füzetes gyűjteményben harcolt a modern orosz költészet diadaláért. Lírai költeményeinek ünnepélyes hangja, klasszikus formája s csengő nyelve sokszor különösebb, sőt még erotikus témákat is takar. A multból vett témáinak feldolgozásában is hatalmas festőereje nyilvánul. «Az utolsó lakoma» című költeményében egy római párt rajzol meg, amely akkor veszi kezébe a gyilkos tört, amikor részeg vendégeik, «mint egy kentaur-nyáj hever a széjjeltaposott rózsakoszorúkon». Egy másik költeményében pedig az Apokalipsis lovasát (6., 8. a halált) látja feltűnni a nagyváros forgatagában, akit a pokol erői kísérek s akinek hatalom adatott, hogy a világ négy táján öldökölhessen. Brjusov költészete soha egy párt

szolgáltatába sém szegődött, de ostorozza a felületes kultúrát a maga vasútvonalával, telefonjával, repülőgépeivel, amelyek révén majd eljön az idő, amikor az egész föld egy nagy város, egy óriási palota lesz milliónyi termékkel, amelyben már sem állat, sem növény nem lesz s amelyben az ember a nap, az ég s az általa megölt természet után fog vágyakozni. A bolsevizmus alatt nagy változáson ment keresztül Brjusov is. Az öregebb költők s írók közül alig egynéhány állott a szovjet szolgáltatába, ezek között volt ő is, de alig írt néhány forradalmi verset. Az 1909—12. között írott költeményeinek gyűjteménye («Árnyak tükre») már nem mutat haladást költői fejlődésében, utolsó kötete (1919.) pedig már inkább vers-technikájának túlfejlettsége (a sor elején, közepén és végén rímelő sorok, 3—4 tagú rímek, visszafelé olvasva is értelmes sorok) miatt érdekes. Brjusov újabban erősen a próza felé hajlott, novellái, regényei azonban szenzációtkereső, sokszor vérlázító írások. A «Tüzes angyal» a német boszorkánypörök világából, a «Győzelem oltára» pedig a Gratián alatti Rómából veszi tárgyát.

Mint lírai költő a modernnek iskolájához tartozott V. Sz. Szolovjev (1853—1900.), legnagyobb orosz filozófusok és szociáلهikusok egyike is. (Apja híres történetíró, bátyja regényíró, nővére, Polyxena pedig lírikus.) Filozófiája nem az irodalomtörténet keretébe tartozik ugyan, de jellemzésül és költészetével való összefüggése miatt egy-két vonással azt is körvonaloznunk kell. Szerinte a világfejlődés útja «a bukott embernek visszatérése Istenhez». A theológiát oly kapcsolatba akarja hozni a filozófiával s a többi tudományokkal, hogy az szabad és tudományos theozófiává váljék. Szerinte meg kell menteni az emberiséget a cselekvő kereszténység által, amely nem pusztá kapituláció a valóság előtt s nem a kvietizmus menedéke. Három történelmi világot, három kultúrát ismer, amelyek jelentősége van: a keleti (muzulmán) kultúrát, a

nyugati civilizációt és a szláv világot. Az egyéniséget elnyomó keleti s az egyéniséget istenítő s az utópisztikus szocializmusban tévelygő nyugati kultúrával szemben a szláv világot emeli ki, amelynek hivatása, hogy egységet adjon a széjjeltépett és félholt emberiségnek. Vagyis — szerinte — Oroszországnak magasabbrendű hivatása az, hogy az élet minden vonatkozásában megtestesítse a kereszténységet. Lirai költészetének ihlete is ezen hitéből fakad. «Minden földi dolog csak tükörképe az örökkévalóságnak», — ezt hirdeti költészete. Ideálja a tiszta nő. «Ex Oriente lux» című költeményében a perzsáknak Görögországba való betörését párhuzamba állítja a kereszténység békés hódításával s aggódva kérdi hazájától : vajjon Oroszország mi akar lenni Nyugattal szemben, Xerxes vagy Krisztus keletje-e ?» «Három beszélgetés» című filozófiai iratában elmélkedik a háborúról, a gonosz uralmáról, a világtörténelem tanulságairól s költői profeciával állítja bele az Antikrisztus legendáját. Végül pedig megragadó képből festi a három keresztény egyház egyesülését, amelynek képviselőiként II. Péter pápa, János, az orosz pap és dr. Pauli evangélikus theológiai professzor találkoznak.

Szolvjevvel szöges ellentétben áll *V. V. Rozanov*. (1856—1918.) Hivatására nézve középiskolai tanár volt, a kritikusok egy része szerint pedig Dosztojevszkij «Démonja». Ismeretelmélete, történetfilozófiája szlavofil aláfestésű ugyan, de romboló és paradox. A tisztasággal szemben az Asztarte-kultusz hirdetője. Gyűlöli a kereszténységet, mert a testet elnyomja ahelyett, hogy segítené. Az ószövetséget az új fölé helyezi, cinizmusa szinte határtalan. 1917-ben épűgy átkozta a meghamisított cárizmust, mint a forradalmat. Berdajev, a filozófus mondja róla, hogy valósággal hipnotizálta olvasóit e dilemmával : Krisztus-e vagy a világ ? A józan filozófia ilyen dilemmát fel sem állíthat s az orosz irodalomnak egy kimagasló

egénisége, az orosz szimbolizmusnak legmarkánsabb képviselője, D. Sz. *Meresskovszkij* (szül. 1865.) is megadta rá a feleletet műveiben. Meresskovszkij sokoldalú író. Irt regényeket, teológiai, esztetikai tanulmányokat (pl. az orosz irodalom új irányáról és hanyatlásának okairól), drámákat, figyelemreméltó lírai költeményeket s végül a görög klasszikusok műveiből is fordított. A. Luther Ibsen szavait vonatkoztatja rá, hogy ő a «harmadik országért» harcol, amely «a tudás fáján s egyszersmind a kereszten is alapul». Meresskovszkij szerint ez a lélek országa. A kereszténységet abban hibáztatja, hogy a kultúrától eltávolodott.

Meresskovszkij néhány gondolata, amelyek bizonyos kilengéseket is mutató fejlődése során alakultak ki benne, könnyebbé fogja tenni nekünk műveinek megértését: A kultúra és vallás nem ellentétesek, sőt csak az a kultúra termékeny, amely vallási talajon épül s csak az a vallás életképes, amelyik a kultúrát meg nem veti. A kultúra a vallás legszebb virága, de ha a vallás helyébe lép vagy vallással akar átalakulni, akkor a halál papnőjévé lesz. A történelmi kereszténység az Üdvözítőt megfosztotta emberi voltától s benne csak az Istent látta, aki nem emeli magához a világot, de tagadja azt. A világ tehát magára maradt. Miután az embernek Istenre szüksége van, magamagát tette istenné. Ennek a ténynek legkirívóbb megnyilatkozását az orosz caesaropapizmusban látja, amely az orthodoxiával és az autokráciával van egybekötve. Isten — a szabadság. Az autokráciából a demokrácián át — a theokráciához: ez — Meresskovszkij szerint — az orosz forradalom útja. Az 1917-es forradalom azonban, szerinte is, végzetes eltévelyedés ettől az úttól: az Antikrisztus országa. A legnagyobb szabadság a legnagyobb szeretet. Az állam széttobbantása még nem jelenti a theokrácia megteremtését. A szabadság nevében felidézett anarchia szeretet nélkül nem az

isteni világrendhez, de a sátáni chaoshoz vezet. Ezekből a gondolatokból szinte önkényt adódik Mereskovszkij híres regénytrilógiájának alapproblémája: Krisztus és az Antikrisztus. A trilógia első része: «Az istenek halála» főhőse — Julianus apostata — császár, a második «Leonardo da Vinci», a harmadik «Péter és Elek». Az említett «harmadik (szövetségnek) országnak» el kell jönnie, állítja fel a tételt Mereskovszkij, de Julián még nem volt érett annak megteremtésére. Unja az ariánizmussal megfertőzött kereszténységet s a vidám Olympost szeretné új életre kelteni. A régi istenek azonban már meghaltak. Julián elkésett, az új idők keresztül száguldottak rajta, csak keserű gúnnyal és szomorú diadallal kiálthatta: «Győztél, Galileai!»

Leonardo da Vinci viszont korán jött. Az ő kora még éretlen volt megértésére. Senkitől meg nem értve, mint egy élő titok vándorolt tehát keresztül a világon. Nagy Péternek már megvolt az ereje és akarata is, ami Leonardo da Vinciből hiányzott. Egy személyben vad, kegyetlen óriás, majd gyermekded, finom, gyöngéd lélek. Környezetének is époly talány, mint Leonardo volt. Még fia, Elek is azt hiszi, hogy apja az Antikrisztus, aki ellen Isten, az Üdvözítő s a megbántott nép nevében is küzdeni kell. Nagy Péter «a tettek Leonardója», de viszont hiányzik belőle a bölcs művész nyugalma. A küzdelem Krisztus és az Antikrisztus között még századokon át fog tartani s ezalatt csak kevesek fogják magukat a harmadik ország polgárainak érezni. Egy másik trilógiájában: «I. Pál» (dráma) «I. Sándor» (regény) és «December 14» (regény) (1920.) Oroszország jövődő sorsát akarta megrajzolni. I. Pál, a caesaropapizmus megteremtője, mint ilyen, a kereszténység ellensége. A decemberisták viszont, mint az új idők úttörői, korán jöttek s azért kellett pusztulniok.

Mereskovszkij történelmi regényei tulajdonképen filo-

zófiai művek, bár történeti háttérük gondos tanulmányokra vall. Kivétel nélkül irányregények s amint láttuk, a kereszténység és a pogányság (a modern pogányság) világnézeti küzdelmének rajzolása révén erősen a vallás területére nyulnak. Ezért még a kereszténységhez való viszonyukról is mondanunk kell egy-két magyarázó szót. Mereskovszkij vallásfilozófiája sem a katolikus, sem az orthodox, sem a többi keresztény egyházak felfogásával nem egyezik. Nála még kérdéses az, vajjon a kereszténység beteljesedett-e s vajjon bármelyik egyház is magában foglalja-e azt? Ha a kereszténység az égből leszállott igazság és a világ megvetése, akkor a történelmi egyházzal azonos, de ehhez nem kellett Krisztusnak testben feltámadnia. Ha pedig Krisztus testben is feltámadt, akkor lehetséges az égi és földi igazságnak oly synthezise, amely alapköve volna egy új világegyháznak, amely Isten országa volna a földön. Ezt a synthezist, a *harmadik szövetséget*, a harmadik országot egyik egyház, sőt az egyházak egyesülése sem tudja megvalósítani.

Mereskovszkij vallási elveinek felállítása után az egyházhoz is közeledni akart, ami azonban az orthodox egyház dogmatikai felfogása mellett sem vezethetett eredményre, viszont a marxista és materialista irány hívei is kigunyolták. Eszméinek terjesztésére egy vallásfilozófiai társulatot is alapított s azokért az «Új út» című folyóiratában harcolt.

Mereskovszkij 1899-ben nőül vette *Zinaida Nikolajevna Hippus* (szül. 1870.) írónőt, aki említett folyóiratának kiadója volt. Zinaida Hippus eredeti költői tehetség, aki férjére is nagy hatással volt. Mély gondolatai és fejlett formaérzéke teszik becsessé költészetét. A vallási eszmék nála is előkelő helyet foglalnak el. Szerinte az embernek legtermészetesebb szükséglete az imádság. Elbeszélései és regényei (bár sikerült alkotások), nem érik el költészetének magaslatát.

Mereskovszkijével ellentétes világban mozog V. I. *Ivanov* (szül. 1868.) költészete. A legképzettebb orosz modernisták egyike, aki versein kívül érdekes történet-filozófiai dolgozatokat is írt (sőt latinul és németül is verselt). A pogányság és kereszténység történelmi kapcsolatát úgy véli megoldani, hogy az igazi őszövetséget nem a zsidóknál, hanem a görögöknél keresi. A görög mysteriumokról, (főképen a Dionysos-kultuszról) írott tanulmányában azt mondja, hogy Dionysos — Krisztus-előkép; Krisztus pedig — beteljesedett Dionysos. Első verses köteteit («Vezércsillag», «Erosz») a görög formák merevségén kívül az egyházi szláv kifejezések is nehézkessé teszik, későbbi köteteiben («Cor ardens», «Gyöngéd titok», «Gyermekkor») azonban már sokkal természetesebb s Petrarca hatását mutatja. Két tragédiát is írt («Tantalos» és «Prometheus»), amelyeknek nemcsak tárgyuk, de formájuk is — a legkisebb karénekig — görög. *Ivanov* az orosz irodalomtörténetben, egyéni értékén kívül, azért is említést érdemel, mert szentpétervári háza mindig nyitva volt az öregebb és ifjabb költők számára. Ő és felesége, *Lidia Zinovjeva Annibal*, az ismert író († 1907.) minden szerdán fogadták az írókat és művészeket s ezeken az estéken a filozófiai s metafizikai kérdéseken kívül mindig szóhoz jutott a költészet és a zene is.

Ezeknek a szerdai estéknek két kimagasló költőalakja volt A. Bjelij és A. Block is, akikről az újabb forradalmak költészeténél lesz szó. Ugyancsak ott szerepelt J. F. *Annenszkij* (1858—1909.) főiskolai tanácsos is, aki szenvedélyesen szerette az antik költészetet s élete feladatául tűzte ki Euripides verses fordítását. A francia írók közül Baudelaire és Verlaine voltak kedveltjei s ezeket fordította oroszra. Eredeti verseket és görög mintára szabott tragédiákat is írt.

Inkább a realistákhoz, mint a modernekhez sorolható

Iván Bunin (szül. 1870.), akinek első írásai azonban a modernnek organumaiban jelentek meg. (Első kötete «Levélhullás», 1904.) Verseinek alaphangja melancholikus, még szerelmi lírája is az, úgy annyira, hogy az ősz költőjének is nevezhetnők. Nemsokára a prózáírára tért át. Első novelláiban s rajzaiban még túlnyomó a lirizmus, amely később megható természet- és emberszereteten olvad fel. «Az érc» című novellájában megkapó realitással érzékelteti azt a folyamatot, amellyel Oroszország agrárállamból iparivá alakult. Egy régi fakeresztről beszél benne, amelyen az Istenanya képe volt felfüggesztve. Körülötte kalásztenger ringott s egy nyirfa borította rá lombjait. Egyszer csak emberek mentek oda, nem úgy, mint éveken át a parasztok, szántogatni, hanem barakkokat építeni, gépeket állítani, hogy a kincsert a föld mélyébe hatoljanak. Az új élet kereteibe már nem illett a roskadozó fakereszt s fekete képe, — egyszerűen tűzfának vágták fel a munkások. «A falu» című regénye (1910) egyike az orosz parasztság gazdasági és erkölcsi nyomorát tárgyaló legértékesebb szépirodalmi műveknek. Újabb novelláiban különösen azok lélektani felépítése bámulatos. «Kasimir Sztaniszlavovics»-ban egy szélhámos képét rajzolja meg, aki ismeretlenül jelenik meg leánya esküvőjén. A kis szállóban aztán meg akar válni az élettől, de nincs hozzá bátorsága s újra eltűnik anélkül azonban, hogy legalább számláját kifizetné. «A sanfranciskói úr»-ban egy dúsgazdag amerikait rajzol, aki hiúságból feleségével és leányával európai útra indul, Capriba érve azonban hirtelen meghal. Megkapó hűséggel festi aztán a szállótulajdonos igyekezetét, hogy a holttestet mielőbb eltávolítsa, nehogy az vendégeit zavarja. Nemsokára ugyanaz a hajó viszi vissza Amerikába a sanfranciskói urat, amelyiken olyan büszkén elindult. Bunin művei tiszta oázis az újabb tobzódó orosz irodalomban. Költői lelke már a háború előtt is meg-

érezte az «istenviselő» orosz nép pusztulását. Jelenleg ő is száműzöttként él Párizsban.

Különleges egyéniség a modernek között *M. A. Kuzmin* (szül. 1876.), a muzsikus (Rimszkij-Korzakov tanítványa). Verseket, zeneműveket, novellákat s regényeket írt, amelyek közül a költőiek is valósággal muzikális darabok. Regényeiben szereti a mult kalandos történeteit s a miszticizmus felé is hajlik. Ilyen «Nagy Sándor cselekedetei» című regénye. «A gyöngéd József»-ben pedig a sötét szenvedélyek, a vallási rajongás s a vér lázongása chaotikusan vegyülnek. Egyik elbeszélésében a homoszualis szerelmet tárgyalja. Ez, valamint a világháború s a forradalom alatt írott néhány elbeszélése méltán s erősen megtépdeste költői s írói nevét. A «Gyöngéd József» című regényét így jellemzi Eliasberg: Frivol és vallásos, nyers és kimondhatatlanul gyöngéd, gúnyolódó s mélyen komoly, felületes és mély, mint az orosz élet.

A modernek közé tartozik a pantheista költő, *I. R. Baltrusajtis*, aki egyébként mélyérzésű lírikus; valamint *M. Volosin* (szül. 1876.), a kitűnő verselő is. Költeményeinek alaptémája, hogy a bűn és örület tengeréből egyszer mégis csak feltámad a «szent Oroszország». Végül ide soroljuk még a német származású *V. V. Hoffmann*t. (Szül. 1883., öngyilkos lett Párisban 1911-ben.) Két kötet vers s egy kötet mese és novella egész költői termése. Minden írása egy gyöngéd lélek muzsikája azonban, amelyet minden fűszál, virág megszólaltat. Női alakjai már inkább az álmvilág tündérei, mint élő emberek.

26. Az utolsó forradalmak kora.

Az orosz-japán háború sikertelensége lesújtó hatással volt az orosz lelkekre. II. Miklós cár említett tétovázó politikája egyáltalán nem váltotta valóra a reményeket, sőt az 1905. évi forradalom, a duma összehívása és fel-

osztatása csak jobban izgatta a kedélyeket. A pánszláv mozgalom vezérei épúgy, mint a szocialista pártoké, a demokratikus világhatalmakkal való együttműködést akarták Oroszország javára kiaknázni. Ez sem sikerült azonban, mert kitört a világháború, amelynek óriásiakká növekedő arányairól s megrendítő eredményeiről egyik félnek sem volt tiszta képe. Ezen idők orosz irodalmára is rányomta bélyegét a politikai helyzet. Az írók szabadon hirdethették eszméiket, bár az 1905. évi forradalom összeomlása után egy időre a marxista táborban is felmerült a kétség, vajjon a «boldogító eszmék» diadala elkövetkezik-e még Oroszországban? Struve Péter, Berdajev, Bulgakov és társaik bizonyos vallási színezetű idealizmus felé hajoltak s ennek az idealista publicisztikai iránynak körébe kerültek egyes írók s költők is. Így *A. A. Block* is, akit a külföld inkább későbbi forradalmi költészetéből ismer. Első írásai: «Versek a szép asszonyról» s a «Váratlan öröm» című kötetei azonban egészen más költői egyéniséget mutatnak. A «szép asszony» egy Oroszországban ismert kegykép. Ehhez szólnak Block versei, de mindjárt hozzátéhetjük, hogy nem a történelmi Madonnát érti rajta, hanem az absztrakt, «az örök nőiségben kifejezésre jutott világlelket». Ezen verseiben is megszólalnak azonban földi érzelmek is. Későbbi kötetei («Havas föld» stb.) is még az első érzelem- és gondolatvilágában mozognak. Nyelvének keresetlen bája, népies erőteljessége és változatossága, verselési technikájának tökéletessége azonban még jobban értékesébbé teszi költészetét. (Versei éppen ezekért idegen nyelvre szinte fordíthatatlanok.) A «Rózsa és kereszt» című drámájában már majdnem érthetetlenül fokozza a nőtiszteletet. Bertrand lovag hódolója ura feleségének, a szép Izorának. Izora azonban könnyelmű asszony, aki férjét is megcsalja. Bertrand mégis annyira hű hozzá, hogy egyszer, amint az ütközetből súlyos sebbel jön haza s ura

felmenti a szolgálat alól, önkényt segítségére van aszszonyának abban, hogy szerelmét fogadhassa. Őrt áll ablaka alatt, reggel felé azonban a kimerültségtől összeesik. A zajra a grófnőhöz rohan ura is, de már senkit sem talál ott, mert a szerelmes elmenekült. Block itt a fenntartás nélküli szerelmet akarta szimbolizálni, erkölcsi motiválásával azonban nem érthetünk egyet. Későbbi költeményei elárulják (»Havas föld«, »Éjjeli órák«), hogy a »szép asszony« testet ölt — s ez Oroszország. Hisz az orosz nép elpusztíthatatlan életerejében. Az 1917-es forradalom kitörését Block lelkesen köszöntötte, mert azt hitte, hogy végre hazája létének és fennmaradásának határozott formája alakul ki belőle. Block forradalmi nevét »A tizenkettő« című hosszabb költeménye tette világhírűvé, amelyet 1917—18 telén, a bolsevizmus első lázának hatása alatt írt. Tizenkét vöröskatonára vonul fel benne a téli éjszakán, hogy a forradalom ellenségeit elpusztítsa. Ha a költemény végén nem volna egy Krisztus-látomás, a forradalom dicsőítő himnuszának volna mondható. Célzata a költő szerint az, hogy a halálból, pusztulásból, vérből és könnyből egy új, jobb világunk kell születnie s hogy a durva, erőszakos s elfogult »tizenkettő« öntudatlanul is ennek az új világnak úttörője. A szovjetkormány ezután már gyanuval figyelte Block irodalmi működését, mert versében nem az ő világot tartja Oroszország végleges formájának. Mikor a költő a szovjetgazdálkodásból eredő inség következtében (skorbutban, szívbajban) súlyosan megbetegedett s Finnországba akart menni gyógyulni, addig húzták-halasztották útlevele kiadását, amíg 1921 augusztus 11-én meg is halt. Eliasberg szerint »A tizenkettő« az utolsó vers, amely orosz földön fakadt.

Blockkal rokonlélek A. Bjelij, családi nevén B. N. Bugajev (sz. 1880.), de mélyebb gondolkodó, mint ő. Bjelijt az igazságkeresésnek szenvedélyessége, eszméi

átérzésének mélysége avatja költővé. Egyik kötetének előszavában ő maga írja: «Minden, amit írtam egy verssekben írott regény. A regény tartalma az én igazságkeresésem minden vívmányával és bukásával egyetemben». Az első verseiben megcsendülő «fényes és örvendetes várakozás» később a kételyekbe téved s «A hamu» című kötetében már az elhagyott, mély álomba merült orosz messzeségekről énekel s mintha kételkednék azon, vajjon az 1905-ös forradalomra következő reakció után el lehet-e érni azokat a «fényes célokat», amelyekről nemrég énekelt. Csalódást hoz neki a szerelem s a bölcelet is, ez szólal meg «Az urna» és a «Kutató» című köteteiben. A csalódás túltreális ábrázolása közben azonban a «Krisztus feltámadt» című költeményében megint megcsillan a remény. Oroszországot a tövissel koronázott Krisztussal állítja párhuzamba s hirdeti, hogy az öldöklésből, a pusztulásból Oroszország is feltámad s olyan lesz, mint a «nap-sugárba öltözött asszony, aki a sárkányt legyőzte». Lelki nyugtalansága Steiner antropozófiája felé vitte Bjelijt s abban keresett nyugvópontot. Későbbi költeményein már meglátszik a ritmikus prózához való közeledés s ő is nemsokára a regényben próbálta lerakni filozófiájának leszűrődött megállapításait. Három nagy regénye van. Az elsőben, az «Ezüstgalamb»-ban «kelet és nyugat tükrében tárgyalja az új oroszág problémáját». Főhőse, Darjalszkij, sokat tanult és látott a külföldön, de a tudás nem elégítette ki lelkét. Valami titkos vágy hazájához húzza, hogy belenézzen az orosz lélek mélységeibe. Elhagyja jegyesét s a «galambok» titkos szektájához csatlakozik. A «galambok» orgiái közepett azonban lelke egyre jobban eltávolodik tőlük s elhagyott menyasszonya után vágyódik. Társai belépésétől kezdve bizalmatlanul figyelték, végre is mint árulót megölik, mert istenük áldozatot kíván, hogy megváltójuk Kudejarov asztalossal élő matronától mielőbb megszülethessék.

A mese kapcsán az orosz falu s a kisváros képe, az első orosz forradalmak hangulata van megkapó elevenséggel megrajzolva benne. Második regényében, «Pétervár»-ban, a különböző társadalmi osztályok szerepeltetésével akarja illusztrálni, hogy az úgynevezett pétervári-európai kultúra milyen ellentétes az orosz lélek vágyaival. A téma beállítása s az előadás még élesebbé teszi a képet. A regény szerint a miniszter és fia, akinek a terroristák megbízásából merényletet kell végrehajtania apja ellen, egyformán távol állanak az igazi néplélektől. Harmadik regénye tulajdonképpen életrajzféle. Hősének neve (Boris Bugajev) is az övé.

A vázolt évek legérdekesebb költői közé tartozik N. S. Gumilev. (Sz. 1885.) Szereti a napfényt, a világosságot, gyűlöli a teozófikus homályt. A tropikus tájakat, a nyugtalan tengert, az itália városok művészi pompáját festő költeményeiben művészi ábrázolónak mutatkozik be. A «Muzsika»-ban bámulatos plasztikai erővel állítja elénk a híres Raszputin alakját. Háborús versei a bajtárs lelkének meleg érzelmeit tolmácsolják minden politikai vonatkozás nélkül. Csodálatos megérzésről tanuskodik «A munkás» című verse, amelyben egy öregedő, jóságos tekintetű gyári munkást rajzol, aki még késő este is a municiógyárban van, mert addig nem mehet haza, míg a golyóöntéssel készen nem lesz. A költő víziószerűleg látja, hogy ez az öreg önti azt a golyót is, amely őt megöli. A munka kész, a munkás haza megy, ahol álmos felesége már az ágyban várja... A golyó pedig nemsokára a Dűna mellett egy szürke blúzban ér célt. Csakugyan golyó oltotta ki Gumilev életét is, mert a bolsevisták mint ellenforradalmárt agyonlőtték. Gumilev nevéhez fűződik az «akmeista» költői iskola megalapítása is. Az akmeisták írói programja világos előadás, biztos vonalvezetés és szabatos verselés. A jeles tehetségek mellett csupán formaművészek is voltak az akmeisták között. Jelesebb

akmeisták: *O. Mandelstamm*, a tiszta klasszicizismushoz való visszatérés híve, *V. Chodasevics*, *S. M. Szolovjev* (a híres filozófus unokaöccse). Kiválóbb akmeista prózaírók: *B. Szadovszkij* (A vasrács), *Sz. Ausländer* és *V. Ireckij*.

Inkább Block és Bjelij irányára emlékeztet *A. M. Remizov*. (Sz. 1877.) Sajátságos, erős írói tehetség. Hatalmas fantáziája, a néplélek mélyéig ható éleslátása képesítik a néplélek hullámlásának őserővel való kifejezésére. Eleinte naturalistának indult («A tó», «Az óra» című regényeiben). Alapjában véve szlavofil, de nem politikai értelemben. Szereti az ősorosz mythológiát («Éjféli nap»), népmeséket mondani alig tud úgy más író, mint ő. G. Alexejev írja róla, hogy ő megtanulta «Isten abc-és könyvét», amint a mezőn egyik kalász a másikhoz hajlik benne, mint a betűk. Búzavirág, pipacs tarkítja, ékesíti s a mesgyék határolják el e könyv lapjait, amelyből nem mindenki tud olvasni, de aki megtanult, mint Remisov, az soha többé el nem válik tőle. Ezért érdemelte meg a «legoroszabb költő» nevet.

A szlavofilizmus tekintetében Remizovval rokonlélek *Sz. Gorodeckij*. (Sz. 1884.) «Parázs» című kötete egészen a népdalok tónusában fejezi ki szinte vad életörömét. Az ősszláv istenek világa kél bennük új életre. Második kötete, a «Perun» (A villámlás istene), nem mutat haladást költői fejlődésében. Novellaírói talentumát újabban triviális, sőt perverz témákra is pazarolta s a bolsevizmus alatt írott költeményei szinte agitátorrá süllyesztették le.

Gorodeckij fölé emelkedett *Lyubov N. Sztolica*, a költőnő, aki azonban valóságos természetimádó. A tavasz nővére neki s amikor ősszel hervad a természet, úgy érzi magát, mintha anyja haldoklanék. Irt egy hosszabb verses elbeszélést is («Jelena Djejevna»), amelyben a régi patriarchális kereskedőcsaládok életét rajzolja. A drámaírással is megpróbálkozott («A kék szőnyeg» lírai dráma)

s egy legendajátékban («A szent bűnös nő») próbálta megjeleníteni egyiptomi Mária életét.

Az újabb orosz költőgeneráció kedvelt női alakja még A. A. *Achmatova* (Gumilev elvált felesége). Gyöngéd női lélek; verseinek hangja oly őszinte, mintha csak magának írta.

A forradalmi idők orosz irodalmában a realizmus megújulásának is vannak képviselői. Ilyen Sz. N. *Szergejev-Censzkij*. (Sz. 1876.) Írásai Andrejev Leonidra emlékeztetnek, ő is «az ember tehetetlenségét ábrázolja az élet chaosával szemben». Nevét «Babajev» című katonaregénye tette ismertté, amely egy kis garnizon életének rajza. Tulajdonképpen novellasorozat, amelyet ugyanazon főszemély tesz egységesé. Tulságos realizmussal állítja olvasói elé az alkoholba merült orosz tiszték duhajkodásait. A «Kakuk» című elbeszélés szerint például azzal szórakoznak, hogy egy teljesen sötét szoba közepén revolveres tiszték állanak s akire a sors esik, az a fal mellett megy vagy szalad s kiáltja: «kakuk». A kiáltásra a fegyveresek a hang irányába lőnek s csak arra ügyelnek, hogy a célpontnak legfeljebb a lábát sebesítsék meg. Később Censzkij tehetsége tisztult s «A mezők fájdalma» című elbeszélésében, amelyben a sors ellen való küzdelmet rajzolja, tulzásai már nem kirívók. Egy magános birtokon élő házaspárról ír benne, amelynek boldogságához csak a gyermek hiányzik. Az asszony már négyszer szült halott gyermeket s ötödször nézett az anyaság elébe. Most már minden remény megvolt a szerencsés szüléshez s ekkor végzetes katasztrófa szakad rájuk. Egy szánkókiránduláson felborulnak s az asszony halva marad a földön. A házaspár lélekrajza, valamint a végtelen pusztá képeinek vázolója mesterei benne.

Buninra emlékeztető új realista író B. K. *Zajcev* (sz. 1881.), akinek ideális hősei úgy össze vannak forrva a természettel, hogy vele szinte egy életet élnek.

Zajcev ellentéte *M. M. Prisvin* (sz. 1873.), akinek elbeszéléseiben, kalandos és vadásztörténeteiben, valamint a raszkolnyikokról szóló rajzaiban a természet ős ereje s vadsága nyilatkozik meg.

A gyöngédség és nyers realizmus keverékei *N. A. Kra-seninnikov* (sz. 1880.) elbeszélései. Legjobb regényének a «Nővérek»-et tartják. Hét nővérről szól a történet, akik mindnyájan egyéni utakon keresik a boldogságot, de sohasem találják meg. Szomorú, szinte beteges lelki hangulat árad ki a leányok minden szavából, amelynek főoka a szülői nevelés ridegsége és teljes céltudatlansága.

Jóformán minden alakja lelki beteg *O. Dymov* (családi nevén: O. I. Perelmann zsidó származású író) regényeinek és színműveinek. A pétervári intelligencia széltoló kapkodásának ügyes rajzolója. Egy bizonyos körben való népszerűségét — valószínűleg — erotikája okozza. «Nyu» című naturalista, széthulló lirai jelenetekből álló drámáját a színpadon és a mozgóképszínházakban nálunk is bemutatták. Irodalomtörténeti szempontból értéktelen darab.

Az erkölcsi eltévelyedésnek s az emberi élet «kiélésének» apostola *M. P. Arcybasev* (sz. 1878.) naturalista író, akinek nevét «Szanin» című regénye tette ismeretessé. A «Szanin»-ról szóló kritikák valóságos erkölcsi tükrök. Voltak kritikusok, akik Gogoly, Turgenyev és Dosztojevskij mesterműveivel egy sorba helyezték Arcybasev művét, amelyet a reális kritika viszont, igaz értéke szerint, silány filozófiával s démoni cinizmussal megírt érzékigazgatásnak tart. Az emberi test felszabadításáról szóló filozofálása szinte nevetségesen együgyű. «A végső ponton» című regénye is ilyen sikertelen és céltalan erőlködés. Amíg a külföldi tendenciózus kritika «az új Oroszország evangéliumának» tüntette fel Arcybasev művét, addig hazájában legfeljebb az éretlen ifjúság körében volt népszerű.

Finomabb formában, de ugyanazon erkölcsi fertő írónője *A. N. Verbiczkaja*. (Sz. 1861.) «A boldogság kulcsa» című regényének hősnője még nagyobb hatást gyakorolt «azokra, akik a Szanin értékelőinél is alacsonyabban álltak egy fokkal».

A harmadik erotikus író *A. Kamenszkij*. «Leda» című novellájának jellemzéseül elég annyi, hogy hősnője jól fűtött termében egy pár aranyos cipőben fogadja vendégeit. «A nő — szerinte (bocsánat a kifejezésért) — vagy tehén, vagy kígyó: minden ami anyai benne, az a tehéné, ami heterai vonás, az a kígyóé.» A lapok is erősen támadták durva naturalizmusát és kívánták, hogy «Ledát Beatrice nevében üzzék ki Kijevből, ahol megértik Beatricet».

Az erotikusok szálnalmas működése után jól esik hallani az orosz irodalomban az egészséges humor felcsendülését. *N. N. Jevreinov*-nak «A lélek titkai» című egyfelvonásos darabjában szellemesen parodizálja az új irodalmi és színpadi törekvéseket. *A. A. Izmajlov* «Homorú tükör» című kötetében pedig az újabb lírikusok kitűnően sikerült paródiáit írta meg. A társadalmi szatírának mestere *V. M. Dorosevics* († 1921.), aki a száműzöttek szigetéről, Szahalinról írt pompás rajzokat. Ő volt a hatalmat jelentő «Russzkoje Szlovo» lelke is, aki érezte s előre megjósolta a forradalmat, amely őt is összetörte. Humoros író volt még *A. T. Avercsenko* (1881—1925.), a «Szatirikon» című sorozat kiadója. Rövidebb s hosszabb írásaiban azonban a jóízű s karakterizáló humor mellett helyenként az erotika is megszólal. A bolsevizmus kitörése után 1920-ban neki is el kellett hagynia Oroszországot, valamint hűséges munkatársának, Nadezsda *A. Teffi*-nek is. Avercsenko 1925-ben a prágai klinikán halt meg.

A tiszta realizmus híveire emlékeztet a sokoldalú *A. (Elek) N. Tolsztoj gróf* (sz. 1882), T. Leó távoli rokona. Régibb írásaiban az orosz földet s annak régibb társa-

dalmi életét szinte őserővel rajzolta. A bolsevizmus alatt neki is menekülnie kellett hazájából. Nem tudott azonban idegenben élni s Berlinben egy kommunista ujsághoz csatlakozott, hogy ezáltal hazatérését lehetővé tegye. Így jutott vissza hazájába. Lépését igen sokan elítélték. «Nikita gyermekségé»-ben a maga ifjúságát írja le s azt kívánja benne, hogy «minden forduljon jóra, süssön a nap, nőjjön a fű». «Aelita» című fantasztikus regényében a Mars-lakók életébe s forradalmába kalauzol. «Utazás a pokolban» című regénye pedig az orosz intelligens társadalom életét festi a háború kitörésétől a forradalomig.

Erős naturalista tehetség *I. Sz. Smelyov*. «A vendéglő pincére» című regényében egy falusi parasztból lett pincér szájából halljuk mindazt, ami a vendéglőben és separée-iban történni szokott. «A soha nem ürülő csészében» viszont művészi finomsággal írja le egy jobbágyfiú honvágyát, akit földesura Rómába küld, hogy ott egyházi festővé képezze ki magát. Honvágya olyan erős, hogy falujának kis fatemplomát Róma összes bazilikái sem tudják pótolni lelkében. Smelyovnak a bolsevizmus alatt írott elbeszéléseit már a durva naturalizmus jellemzi.

Jellegetes forradalmi témákhoz nyúl *V. Ropsin* (családi nevén Borisz Szavinkov). A «Fakó ló» című regényében egy terrorista naplóját közli, aki szemrebbenés nélkül gyilkol, mintha kötelességet teljesítene. Egyszer aztán egy olyan embert tesz el láb alól, aki neki (egy nő miatt) személyes ellensége volt. Ezen a gyilkosságon azonban már nem tudja magát olyan könnyen túltenni, mint a többin, sőt politikai gyilkosságainak jogossága felől is kételkedni kezd. Másik regényében («Mintha meg sem történt volna») az 1905. évi forradalom szereplőit, mint álmodozókat rajzolja, akiknek a néphez semmi közük sem volt. Ropsin személye is érdekes, mert az

utolsó évek politikai merényleteiben neki is része volt. Ropsin mint stíliszta és nyelvész ügyeletes remélte.

A forradalmi idők lelki nyomása egyre nehezebbé s az orosz irodalom ege is egyre borúsabb lett tőle. A világháború előtt még csak szórványosan jelentkező *futurista és immaginista* irodalmi próbálkozások a bolsevizmus hatása alatt sajátságos alakot öltenek. A feltörő új erők teljesen új helyzetet szeretnének teremteni. Egy oldalról keleti barbarizmussal szeretnének lerombolni mindent, amit a nyugati kultúra Oroszországra rakott, viszont azonban mámorosak ugyanannak a kultúrának technikai csodáitól. Majakovszkij (később lesz róla szó) a forradalom kitörése után egyik versében ezt írta a vörös gárdistákhoz :

«Allítsátok falhoz a fehérgárdistákat !
De talán Rafaelról megfeledkeztek ?
A múzeumokra is tüzeljétek, tüzeljétek !»

A világháború előtt kezdődő futurizmusnak apja *I. Szeverjanin*, aki magát «egofuturistá»-nak nevezte, jelezve, hogy egészen egyéni utakon akar járni. Első versei merész rímek és szóképek, a későbbiek azonban (Ejole, a tündér), amelyeket Esztországba menekülve írt, már csengő apróságok.

Az utána jövő futuristák, már sokkal merészebbek, az «Orosz szimbolisták» sorozatában «Nyakleves a közönség izlésének» címen közlik programjukat, amelyből a régebbi költői stílus olthatatlan gyűlölete szól : «A régi nagyságokat a modernnek gőzhajójáról vessétek a tengerbe».

A leghevesebb futuristák egyike volt *V. Chlebnikov* (1885—1922.) zagyva, értelmetlen szó- és képhalmazásaival. (Sírkövére «A földgömb elnöke» titulust véssette.)

A «Nyakleves» másik munkatársa *A. Krucsonics*, aki értelmetlen, de zeneileg csengő szótagokat rak egymás mellé (Besma, bsama, Smoni Jaan anu.)

A futuristák közül válnak ki az imaginisták, akiknek céljuk «az egyéni, anarchisztikus ideáлизmus megteremtése». Szerintük csak egy valóság van : a képzelet (imago).

Az imaginisták képviselői, *V. Sersenevics*, *A. Marienhof* és *V. Majakovszkij*. «Halálunk után csodálkozni fogtok szent szerénységünkön, akik most bennünket, a jelen zseniális fiait, futurista rablóknak neveztek» — írja egyik imaginista-futurista költő s ha a bolsevizmus irodalmának egyik-másik hajtását látjuk, már most is csaknem meg kell állapítanunk ezt a — legalábbis viszonylagos szerénységet. A bolsevizmus kitörésekor a futurista-tábor egy része azt hitte, hogy eljött az ő idejük s forradalmi költővé vedlett át.

Itt aztán be is fejezhetnők (sőt már néhány oldallal előbb is befejezhattük volna) az újabb orosz irodalom ismertetését, mert a legújabb idők irodalmának ismertetéséhez hiányzik a teljes anyag áttekintésének lehetősége s az a bizonyos távlat, amelyből azt a maga tiszta realitásában láthatnók. Mégis legalább néhány vonással kiegészítjük az eddig rajzolt képet, mert az orosz irodalom a bolsevizmus alatt sem halt meg. Eleinte a szovjet-rendszer teljesen elnyomta a sajtót, azt is szocializálta s a nyomdából csak olyan dolgot engedett a nyilvánosság elé, amely az ő elveivel megegyezett. Az íróknak és költőknek is ki kellett venni részüket az általános munkakötelezettségből. A különböző népfelvilágosító kurzusokon kellett dolgozniok, mert a bolsevizmus az irodalmat és a művészetet is a maga szolgálatába akarta állítani. G. Alexejev «Zsivyja vsztrjecsi» (Élő találkozások) című művében ámulva olvashatjuk, hogy a bolsevizmus alatt mind a szovjethatalom, mind a túlvehemens futuristák miatt milyen furcsa helyzetbe kerültek a jobb érzésű írók. Sok íróra nézve nem volt más megoldás, mint a menekülés, a szökés hazájukból. 1922-ben, a tanácsköztársaság gazdasági politikájának megváltozásával az

írók helyzete is javult, mert a szomszédos forgalom megnyitásával több író könnyebben hagyhatta el hazáját. Annál merészebbek lettek a vérbeli forradalmi költők. Majakovszkij durva felhívását már az előbb említettük. Ő rajzolta meg a «proletárparadicsom» képét is, amelybe nem az alázatos bűnbánók jutnak be, hanem «azok, akik nem akarnak teherhordó állatok lenni s akiknek szűk a világ».

A. *Marienhof* a «fiúi alárendeltséget lábbal tiporja». «Üstökénél fogva szeretné megrázni a mindenséget s Krisztus gyöngé testét újból kínpadra szeretné vonni.» Hedától vár bűnbocsánatot s «az ő őrjöngő vérét szeretné ontani a mosdóedénybe».

V. *Sersenevics* minden szent fogalmat durván ártékelve írja: «Én a szív asszonyához imádkozom a kártyalapon, a szentképeket az ócskáshoz viszem s egy trágár feliratot a kerítésen — szent zsoldárrá teszek».

Az imaginista A. *Kuzikov*, aki szép kaukázusi képet festett verseiben, «a cserkesz vadságát a szláv lágysággal, a keresztény jámborságot a mohamedán fanatizmussal keveri». «A félhold és kereszt — írja — két ima, két szív, de csak az én lelkemben, a keresztény eretnek lelkében két nap, mert az égen csak egy van.»

B. *Paszternák* imaginista értelmetlenségeiben a pantheizmus szólal meg.

Mikor *Lunacsarszkij* (aki maga is költő és kritikus) lett a közművelődési népbiztos, nem szívesen hallgatta «az üres fecsegést» s deportálással fenyegette meg a nem szája íze szerint írókat. Egyébként érdemeket is szerzett azzal, hogy erélyes fellépésével sok orosz műemléket sikerült megmentenie a forradalom dühétől. Megmaradt III. Sándor cár szobra is Szentpétervárott, de magyarázatul D. *Bjedyj* (Pridvorov) «bolsevista szatirikus» gúnyverse került rá.

M. *Geraszimov*, a proletariátus nagyságának és fenségé-

nek dalosa büszkén kiáltja : «Mi vagyunk Wagner, mi vagyunk da Vinci, mi vagyunk Tizián !»

Forradalmi szereplésüket nem tekintve, kiemelkedő költő és író *N. A. Klyujev*, aki a «Vörös dal»-al köszöntötte a forradalmat és *Sz. A. Jeszenin*, akinek lelkében a legmerészebb ellentétek is elférnek egymás mellett s a gyöngéd idillikus költőből hirtelen krisztuskáromló «Jeszenin Szergej próféta lesz», aki Oroszországnak új mennyországot és új Istent ígér. Viszont szinte lebilincselő egyik versének ez a képe : A holdat fésűnek látja, mely a nyírfák zöld lombkoronáját fésüli, majd bölcsőnek nézi, melyet az Istenanya az égre függesztett, hogy Kisdedét ringathassa benne. Alexejev így illusztrálja ezt a szélsőségesen háborgó lelket : «Ha holnap feltalálják a torpedót, amelylyel a holdba lehet jutni, Jeszenin lesz annak az első utasa. Kés van a csizmaszárában és szelid, úgy néz mindenkinek a szemébe, mintha anyja volna . . . De ha holnap felkél a tömeg s nyers haragjának dühében csupasz öklével veri szét a Kremlt és a Louvret s kövenként, deszkánként hordja széjjel a múzeumokat s piszkos lábát kapca helyett Rafaelbe göngyöli, ő lesz a felébredt vad és rabszolga haragjának első költője».

A prózaírók közül kiemelkedik *B. Pilnyák* (szül. 1894.) Az első író, akinek bátorsága volt a forradalmat («A mezeten év») úgy írni le, amilyen. Megrázó képeket festett az anarchiáról és a nyomorról. Leír pl. egy vidéki állomást, ahol az utasok között rettenetes dulakodás van a helyért. Az emberek «egymás mögött, egymás alatt, fölött állanak, fekszenek ; nők eladják magukat, hogy tovább utazhassanak». Hibája, hogy a formával keveset törődik és gyakran ismétlésekbe esik.

Érdekes és pályafutásában Maxim Gorkijra emlékeztető író *V. Ivanov*. Volt betűszedő, matróz, cirkuszi bohóc, birkózó. Mint kommunista, Kolcsakot a cseh legionáriusokkal Mongolországig üldözte. Borzalmas

élményeket írt le. Kilométerekre terjedő útvonalakat látott sűrűn borítva holttestekkel. Látott hóba temetett vonatokat, egész transzport megfagyott sebesültet.

A forradalom borzalmas képei jelennek meg meg *V. Panin* és *I. I. Szamjatin* regényeiben is, aki különösen a szocializálás festésében tűnik ki.

Éles megfigyelő író *I. G. Ehrenburg* is, «a jéghideg gúnyolódó s a romboló zsidó szellemnek tipikus képviselője». Az ellenforradalom irodalma Oroszországban még el nem képzelhető, az emigrált orosz írók közül azonban már többen megpendítették az ellenforradalom hangját. Ilyen *P. N. Krasznov* (szül. 1869.), akinek Berlinben (1921) megjelent regénye («A cári sastól — a vörös zászlóig») a háború okainak, köztük «a zsidó intrikáknak» rajzában kiváló. Mint volt tényleges kozákgenerális, megrázó tapasztalataiból merítette négykötetes regényének anyagát. A «Hulló levelek»-ben egy konzervatív orosz család lassú pusztulását rajzolja megkapóan.

Sok nevet lehetne még idézni az újabb orosz irodalomból (*Szoszcsenko*, *Tichonov*, *Kaverin*, *Polonszkaja* stb.), amelyek viselőinek fejlődési vonala még tisztán nem látható, mint az egész új orosz irodalomé sem.

Befejezés.

INDEN nép megismerésének egyik elkerülhetetlen útja az irodalmában való elmélyedés, mert az írott betű s a nép legtitkosabb fájdalmai s örömei között szoros összefüggés van. Különösen elmondhatjuk ezt Oroszországról, amelynek irodalma nem egy színes idealizált kép, amely a valóságtól messze jár, hanem egész állami és társadalmi életének, valamint népe lelki világának és törekvéseinek fotográfiája. Az orosz irodalomnak jellemző vonása az, hogy még az eredetileg általános, szinte nemzetközieknek mondható szellemi áramlatokat is, mint pl. a pesszimizmus, sajátos nemzeti formában tudta kifejezésre juttatni s ha régebbi korszakaiban túlerős volt is benne az idegen elem, az idegen hatás, az újabb orosz irodalomnak nemzeti karaktere oly kétségtelenül és erőteljesen kidomborodott, hogy szinte specialitássá lett a világ-irodalomban. Mégis az orosz nép lett az első s szoros értelemben vett áldozatává a nemzetközi szellemnek s általa a régi társadalmi rend romjain senyvedő forradalmi gazdasági rendszernek. Ez az ellenmondás szinte képtelenségnek látszik, de könnyen megfeyjthető, ha megfigyeltük, hogy a legújabb orosz irodalom ethikai alátámasztásáról akár szándékosan, akár nem, de megfeyjedkeztek annak munkásai s hogy az orosz nemzeti

irodalom nagyjainak az orosz nép speciális hivatásáról vallott, szinte nemzeti hagyományszerű s egységes fel fogása nem talált méltó ápolókra s követőkre. Az orosz nemzeti irodalom klasszikus nagyjai a nemzeti gondolat ápolásában nem egyes kimagasló csúcsokként, de zárt hegyláncolat gyanánt állottak ugyan a nyugateurópai kultúra határán s amikor azok leomlottak, megnyílt a végtelen orosz lelki síkság, amelyen a szellemi kilengések minden fürgetege végigszánguldott s leverte az orosz lélek virágainak minden hímporát.

Bajos volna most találgatnunk, hogy mikor és hogyan támad fel újra a nagy s a világirodalomban is jelentős orosz nemzeti irodalom ?

Brückner azt állítja, hogy az orosz irodalom soha többé nem lesz az, ami a XIX. században volt : a nemzeti szellemnek egyetlen képviselője, amiben jelentősége is rejtett. A. Bjelij azonban úgy látja, hogy abban «az őschaosban, amely az egyetemes állami gyámkodás üvegburája alatt kavarog, már az új, fénylő, egyéni alkotóerő is megcsillan».

Novgorodcev Istentől küldött súlyos megpróbáltatásnak mondja a mai szörnyű helyzetet. «Nem kell szégyelnünk magunkat azért — írja — ami most velünk történt, alázatosan kell fogadnunk ezt a szörnyű próbát és szenvedéseinkkel kell lemosnunk multunk bűneit . . . Ne sajnáljanak bennünket a nyugodt boldogságban élő nyugateurópai népek, ne sajnálják otthon szenvedő vagy idegenben kolduló honfitársainkat, mert szenvedéseinket, sorunkat, megpróbáltatásunkat nem cseréljük el velük semmiért.»

Ha az orosz nép csakugyan ezen nemzeti öntudat magaslatára emelkedik s a szenvedés tisztítótűzén át az erkölcsi megújulás útjára lépve áll be az emberiség haladásának szolgálatába, kétségtelen szellemi ereje irodalmában is bizonyára új és fényes perspektivákat

fog nyitni. Tény azonban, hogy az igazi orosz irodalom, miként az igazi orosz lélek s Oroszország is elnémult, mert amelyik most beszél, az nem orosz. Az igazi megtépve, szétdarabolva hallgat. Talán első nagy s utól nem ért nemzeti költőjének, Puskinnak szavait fontolgatja, amelyet Boris Godunov-jában a haldokló cár intézett fiához :

«Fiam, légy hallgató; a cár szava nem hangozhatik el céltalanul az üres levegőben : az mint egy szentelt harang, csak nagy fájdalmat vagy nagy örömet hirdethet».

Egy nép lelkének szava sem lehet üres szó : az orosz lélek már megrázóan elsírta nagy fájdalmait, a nagy öröm napja pedig még nem virradt fel reá. Mindenesetre az orosz nép értékelésének bizonyítéka az, hogy az egész világ vele együtt feszülten várja ezt a hajnalpirkadást s azt az időt, amidőn — mint Csajadajev fájdalommal állapította meg — Oroszország megszűnik «hiányjel lenni az emberi szellem történetében» s amikor sorsa nem lesz «intő példa más népek számára».

Névmutató.

- Ableszimov Alexander Oni-
 zimovics 44
 Achmatova Anna Andre-
 jevna 140
 Afanaszjev Alexander Niko-
 lajevics 14
 Akmeisták 188
 Akszakov Konstantin Szer-
 gejevics 28
 — Szergej Timotejevics 88
 Alexejev Glyeb 5, 195
 Almanachok 66
 Almazov Boris Nikolajevics
 120
 Alosja Popovics 10
 Amfiteatrov Alexej Valenti-
 novics 155
 Anakreon 35, 51
 Andrejev Leonid 170
 Anna cárnő 36
 Annenkov PavelVaszilyevics
 110
 Annenszkij Innokentij Fe-
 dorovics 182
 Annibal L. Z. 182
 Antikrisztus 178, 179, 180
 Apokrif-iratok 21
 Apuchtin Alexej Nikolaje-
 vics 156
 Arany János 123
 Arina Rodjovna 59
 Arcybasev Michail Petrovics
 191
 Aesopus 52
 Ausländer Szergej 189
 Avdejev Michail Vaszilyevics
 103
 Averkijev Dimitrij Vaszilye-
 vics 114
 Avercsenko Arkadij Timo-
 fejevics 192
 Avvakum 30
 Augusztus császár. 26.
 Babonás iratok 22
 Bach Joh. Sebastian 74
 Bakunin Michail Alexandro-
 vics 85, 165
 Balduin 23
 Balmont Konstantin Dimi-
 tjevics 175
 Baltrusajtisz Jurgisz Kazi-
 mirovics 184
 Barancevics Kazimir Sztan-
 iszlavovics 123, 155
 Baraťyuszkij E. A. 67
 Batyuskov Konstantin Ni-
 kolajevics 51
 Baudelaire Charles 182
 Bayle 35
 Beccaria Caesar 39
 Berzsenyi Dániel 42
 Beer 919
 Beethoven Ludwig 76
 Bellinghausen 37
 Bernekker Erich 7

- Bjedny Demján (Pridvorov) 196
 Bjelinszkij Bisszarion Gri-gorjevics 37, 75
 Bjelij Andrej (Bugajev Bo-ris Nikolajevics) 186
 Benediktov Vladimir Gri-gorjevics 66
 Beranger Pierre Jean 120
 Besztuzsev Alexander Ale-xandrovics (Marlinszkij) 74
 Block Alexander Alexandro-vics 185
 Bludov 47
 Boborykin Peter Dimitrije-vics 148
 Bogdanovics Hippolit Fedo-rovics 43
 Boján 24
 Bolsevizmus 167, 186
 Bratsztvo-k 29
 Brjuszov Valerij Jakovlevics 82, 176
 Brodzskij B. 7
 Brückner Sándor 53, 83
 Buddha 142
 Bugajev I. Bjelij 186
 Bulgakov Szergej Nikolaje-vics 134
 Bulgarin Faddej Benedikto-vics 75
 Bunin Iván Alexejevics 182
 Burns Robert 68
 Buszlajevics Vaszkja 10
 Buzsinszkij G. 33
 Büchner Ludwig 96, 100
 Bürger G. A. 49
 Bylinák 9
 Byron Lord 49, 70
 Byzánc 13.
 Carlyle 92
 Cenzura 93, 103, 111
 Chemnicher Ivan Ivanovics 44
 Cheraszkov Michail Matveje-vics 43
 Chirjakov A. M. 6
 Chlyebnikov Velemir 194
 Chmelnickij Nikolaj Ivano-vics 57
 Chmelnickij Bogdán 79
 Chodasevics Vladisláv 189
 Chomjakov Alexej Stepano-vics 86
 Constant Benjamin 66
 Corday Charlotte 68
 Corneille Pierre 38, 51
 Cyrill (szent) 13
 — Turovi 22
 Cyrillika 19.
 Csajadajev Peter Jakovle-vics 84
 Csajkovszkij Modeszt Ilyics 157
 Csehov Antonij Pavlovics 157
 Cserbotarevszkaja Anasz-tazia 164
 Csernigov 10
 Csernisevskij Nikolaj Ga-vrilovics 100
 Csirikov Jevgenij Nikolaje-vics 173.
 Dahl Vladimir Ivanovics 87
 Daniel (Csernigovi) 23
 Daniel panasza 24
 Danilevszkij Nikolaj Fedo-rovics 111, 150
 Danilov 9
 Dante 21, 119, 126
 Dávid király 12
 Davydov Denisz Vaszilye-vics 48, 51
 Decembristák 49, 54, 67
 Dekadensek 161, 174
 Delvig Antonij Antonovics báró 67

- Demeter (ál) 64
 Derzsavin Gavriil Romano-
 vics 42
 Destouches Philippe 38
 Devgenij (I. Digenis)
 Diderot Denis 39, 52
 Digenis Aniketos 21
 Dillon E. 168
 Dimitrij Donszkoi nagyher-
 ceg 50
 Dionysos 182
 Dmitrijevszkij Ivan 38
 Dmitrijev Iván Joanovics
 48, 60
 Dmitrijevna V. J. 155
 Dobrolyubov Nikolaj Ale-
 xandrovics 101
 Dobrynja Nikitics 10
 Dolgorukij György 24
 Domosztroj 27
 Dorosevics Vlas Michajlovics
 192
 Dosztojevszkij Fedor Michaj-
 lovics 15, 57, 125
 Dráma 111
 Druzsinn Alexander Vaszi-
 lyevics 87, 110
 Dymov Oszip Izidorovics
 (Perelmann) 191.
- Ehrenburg Ilya 198
 Eliasberg Alexander 7, 65
 Erzsébet cárnő 37
 Euripides 182.
- Fedorov (Omulevszkij Inno-
 kentis Vaszilyevics) 103
 Fenelon François 36
 Fet Afanaszj Afanaszjevics
 124
 Feuerbach Ludwig 96
 Filothej 26
 Fioravente 26
 Firdusi 50
- Florián 48
 Fofanov Konstantin Dmitri-
 jevics 174
 Fonvizin Denisz Ivanovics 41
 Fouqué F. báró 50
 Franklin Benjamin 36
 Frigyes Vilmos 49
 Frug Szemjon Grigorjevics
 156
 Futurizmus 194.
- Galachov 46
 Galicin herceg 155
 Garin N. (I. Michajlovskij)
 173
 Garsin Vszevolod Michajlo-
 vics 151
 Gellert Chr. F. 42, 44
 Geraszimov M. 196
 Gergely diakonus 20
 Gesta Romanorum 32
 Glagau O. 7, 80
 Gnyedics Nikolaj Ivanovics
 50
 Gnyedics Peter Petrovics 157
 Godunov Boris 64
 Goethe J. W. 46, 48, 124
 Gogoly Nikolaj Vaszilyevics
 9, 58, 76
 Golenicsev-Kutuzov gróf 156
 Golubinaja Kniga (Glubinaja
 Kn.) 12, 13, 24
 Goncsarov Ivan Alexandro-
 vics 55, 88
 Gorbunov Ivan Fedorovics
 150
 Gorkij Makszim (Peszkov)
 108, 164
 Gorodczkij Szergej Mitro-
 fanovics 189
 Gray Thomas 49
 Gregori Johann Gottfried 31
 Grek, I. Maxim Grek 26, 128
 Grecs Nikolaj Ivanovics 75

- Gribojedov Alexander Szergejevics 57, 54
 Grigrojev Apollon Alexandrovics 110
 Grigorovics Dimitrij Vaszilyevics 103
 Grimm Jakob 164
 Grotius Hugo 35
 Gumilev Nikolaj Szergejevics 188
 Guzev-Orenburszkij Szergej Ivanovics 173.
- Hagia Sophia 18
 Halics 18
 Hannibal Ibrahim 59
 Harison M. 53
 Hauptmann Gerhardt 176
 Heckeren D'Antes báró 62
 Hegel Fr. W. 100
 Heine Henrik 119, 125
 Heinrich 7
 Herder J. G. 42, 46
 Hercen Alexander Ivanovics 58, 83, 85
 Hilarion metropolita 82
 Hilferding Alexander Pavlovics 9
 Hippus Zinaida 181
 Hobbes 35
 Hoffmann V. V. 184
 Hohlberg Ludwig 38, 41
 Homeros 43, 50
 Honegger I. I. 7, 45
 Hood Thomas 119
 Horatius 35, 124
 Hugo Viktor 119
 Humboldt Alexander 49.
- Ibsen Henrik 175
 Igor (Ének Igor hadairól) 23
 Ilya Muromec 10
 Imaginismus 194, 195
 Ireckij Viktor 184
- Izbornikok 20
 Izmajlov Alexander Jefimovics 48
 Iván (Rettenetes) 11, 18, 28
 Ivanov Vjacseszlav 182
 — Vszevolod 196
 Ivanov-Razumnik 170
 Izaiás pr. 12
 Izmajlov A. 7, 48, 192.
- Jakovlev Iván
 Jakubovics A. 156
 Jakuskin Pavel Ivanovics 104
 János evang. 12
 Jaroszlav fejedelem 18, 20
 Jazykov Nikolaj Michajlovics 66
 Jeremiás próféta 77
 Jeruzsálem 11
 Jerusalem Else 174
 Jeszenin Szergej 197
 Jevreinov Nikolaj Nikolajevics 192
 Jevsztatijev P. V. 6
 Jezsuiták 29
 Jókai Mór 162
 Julian aposztata 180
 Juskevics Szemjon Szolomanovics 173
 Juvenalis 124
 Juzsin, I. 157.
- Kamenszkij Anatolij 192
 Kant Immanuel 16
 Kantemir Antioch Dmitrijevics herceg 35
 Kapiszt Vaszily Vaszilyevics 44
 Karamzin Nikolaj Michajlovics 5, 45
 Katalin cárnő II. 11, 39
 Katenin Pavel Alexandrovics 51
 Katholicismus 135

- Katkov Michail Nikiforovics
 Kazán 11. 13
 Kelemen pápa I. 13
 Kijev 18
 Kijeji-ciklus 9
 Kirjejevszkij Ivan Vaszilye-
 vics 9
 Klasznovszkij V. 7
 Kleist Henrik 42
 Klopstock F. G. 42
 Klyujev Nikolaj Alexejevics
 197
 Klyusnikov Viktor Petrovics
 106
 Knipper Olga 160
 Knyaznin J. B. 44
 Kochanovszkij Sz. 33
 Kolcsák admirális 197
 Kolyadák 14
 Kolycov Alexej Vaszilyevics
 68
 Koni A. 58
 Kondoruszin Sz. 173
 Konstantin (Nagy) 12
 Konstantin Konstantinovics
 nagyherceg 156
 Korolenko Vladimir 153
 Kossuth Lajos 85
 Kosutić R. 7
 Kosztomarov Nikolaj Iva-
 novics 150
 Kotlyarevszkij Nesztor Ale-
 xandrovics 152, 153
 Kotosichin Grigorij 31
 Kozák 76
 Kraseninnikov Nikolaj Ale-
 xandrovics 191
 Kraszov Peter Nikolajevics
 198
 Kresztovszkij Vszevolod
 Vladimirovics 107
 Kresztovszkij V. L. Zaja-
 nskovszkaja 103
 Krisztus 126, 139, 180, 182
 Kritika 75, 100, 110
 Krizsanics Jurij 31
 Krolik Th. 23
 Krónikák 23
 Krucsonics A. 194
 Krylov-Alexandrov 113
 Krylov Ivan Andrejevics 52
 Kukolnik Nesztor Vaszilye-
 vics 111
 Kuprin Alexander Ivanovics
 173
 Kurbszkij András herceg 28
 Kurocskin Vaszilij Sztepano-
 vics 120
 Kuzikov Alexander 196
 Kuzmin Michail Alexejevics
 184
 Küchelbecker Wilhelm 66.
 Lafontaine Jean 43, 44
 Laharpe 45
 Lapok 33, 40, 47, 52, 105, 174
 Lamotte 48
 Lazsecsnikov Ivan Ivanovics
 74
 Leipoldt D. dr. prof. 7, 136
 Lejkin Nikolaj Alexejevics
 149
 Lemier 37
 Lenau N. 67, 119
 Lenin Vladimir Iljics (Ulya-
 nov) 149, 168
 Lengyelország 19, 68
 Lenszkij Alexander 111
 Leontyev Konstantin Niko-
 lajevics 111
 Leopardi Giacomo 67
 Lermontov Michail Jurjevics
 9, 58, 69
 Lessing Gotthold Efraim 46
 Levitov Alexander Ivanovics
 147
 Lochvickaja M. Andrejevna
 174

- Locke John 39
 Lomonoszov Michail Vaszi-
 ljevics 36
 Longfellow Henry 119, 125
 Lukács novgorodi püspök 22
 Lunacsarszkij Anatolij 196
 Luther A. 7
 Lübeck 25
 Ljeszkov Nikolaj Szmjono-
 vics 107.

 Maeterlinck Maurice 163
 Magelone 32
 Magnum Speculum 32
 Majakovszkij Vladimir VI.
 194, 195
 Majkov Apollon Nikolajevics
 124, 158
 Makarij metropolita 27
 Mallarmé Stefan 174
 Mamaj tatár fejedelem 50
 Mamin Dimitrij (Szipirják)
 155
 Mandelkern Sz. dr. 6
 Mandelstamm Oszip 189
 Marat 68
 Marienhof Anatol 196
 Markevics Boleszláv Michaj-
 lovics 106
 Markov I. L. 148
 Marlinszkij, I. Besztuzsev
 Marx Karl 101
 Marxizmus 147, 165, 174
 Maxim Grek 26
 Mazeppa 79
 Melinszkaja M. 104
 Melisszák 21
 Melynikov Pavel Ivanovics
 109
 Merskovszkij Dimitrij Szer-
 gejevics 146
 Merzlyakov Alexej F. 75
 Method (szent) 19
 Mey Leo Alexejevics 114

 Michajlov M. L. 119
 Michajlov, I. Scheller 103
 Michajlovszkij (Garin) 173
 Mickievic Ádám 64, 66, 125
 Miklós cár I. 52, 61, 68, 127
 Miklós cár II. 165, 184
 Miklós (szent) 11
 Mikula Szelyanniovics 10
 Milyukov Pavel Nikolajevics
 45
 Mill John Stuart 100
 Minajev Dimitrij D. 119
 Minszkij Nikolaj Maximovics
 50, 174
 Missenheim 27
 Mohamed 27
 Mogila (Mohila) Peter 29
 Moleschott Jakab 96
 Moléire Jean Baptiste 38, 52
 Molnár István dr. 7
 Montesquieu Charles 35
 Mordovcev Daniel 150
 Morozov Nikolaj 156
 Moszkva 18, 26
 Moszkvai biblia 20
 Moszkvai-ciklus 11
 Murko Mathias 19
 Muzin-Puskin Alexej gróf 23
 Musset Alfred 119.

 Nabukodonozor 26
 Nadezsdin Nikolaj Ivanovics
 75
 Nadszon Szmjón Jakovle-
 vics 154
 Nagy Iván dr. 7
 Napoleon 50
 Nareznij Vaszilij Trofimo-
 vics 75
 Nekraszov Nikolaj Alexeje-
 vics 57, 116
 Nemirovics-Dancsenko Va-
 szilij Ivanovics 149

- Nemirovics-Dancsenko Vlagimir Ivanovics 157
 Népmesék 13
 Nesztor-krónika 22
 Niebelungi ének 9
 Nietzsche Frigyes 126
 Nyemcevicus Julian 67
 Nihilizmus 151
 Nikifor császár 13
 Nikitin Anasztáz 23
 Nikitin Ivan 118
 Nikitenyko 53
 Norden J. 168
 Novgorod 10, 25
 Novgorodec St. 23
 Novgorodi-ciklus 10
 Novikov Nikolaj Ivanovics 40, 45
 Novodvorszkij Andrej Oszipovics 148
 Nyomda 27
 Nyugatosok (Zapadniki) 83.
- Odojevszkij herceg 66, 73
 Oertel A. J. 154
 Ogarjev Nikolaj Platonovics 87
 Olga nagyhercegnő 17, 19
 Omulevszkij, I. Fedorov 103
 Oroszország 8, 17
 Ozerov Vlagiszlav Alexandrovics 50
 Oszipovics, I. Novodvorszkij Osszián 50
 Osztromir 20
 Osztromir Evangelium 20
 Osztrovszkij Alexander Nikolajevics 111.
- Ősköltészet 8.
- Palaják 21
 Palander E. W. 7
 Paläolog Zsófia 26
- Palm Alexander Ivanovics 113
 Panin gróf 41
 Panin V. 198
 Pál cár I. 180
 Panszlávizmus 31
 Paszternák Borisz 196
 Paterikák 22
 Perejaszlavszkij Jaroszláv 24
 Perelmann, I. Dymov 191
 Perovszkij Alexander Alexandrovics 74
 Péter Nagy 3, 11, 32
 Petőfi Sándor 60, 69, 119
 Petrarca Francesco 125, 182
 Petrusevszkij Michail 127
 Petropavlovskij Nikolaj 154
 Petrov (Szkitalec) Sztepan 173
 Petrov Nikolaj 57
 Petruska 15
 Pilnyák Borisz 197
 Piszarev Dimitrij Ivanovics 101
 Piszemszkij Alexej 105
 Platner Ernst 46
 Platon patriarcha 40
 Plescssejev Alexej Nikolajevics 118
 Poe Edgar 176
 Polevoj Nikolaj Alexejevics 75
 Polezsajev A. S. 68
 Polockij Simeon 30
 Polonszkij Jakov Petrovics 125
 Pomjalovszkij Nikolaj Gera-zimovics 104
 Poszoskov Iván 34
 Potapenko Ignatij Nikolajevics 155
 Potyechin A. A. 113
 — N. A. 113
 Prédikációk 22

- Pridvorov (I. Bjednij)
 Prisvin Michael Michajlovics 191
 Prokopovics Theofán 33
 Proletar 147, 166, 175
 Prutkov Kozma 120
 Puskin Alexander Szergejevics 9, 43, 48, 58, 59
 Pypin Alexander Nikolajevics 39
 Pugacsev 42.

 Racine Jean 38, 51
 Radiscsev Alexander Nikolajevics 41
 Raffael 144
 Rákóczi György 79
 Rasputin Grigorij 188
 Raszkolnyikok 13, 30
 Reinholdt 113
 Recsnikov Fedor Michajlovics 104
 Remizov Alexej Michajlovics 189
 Riedl Szende 24
 Rimszkij Korzakov 184
 Rodjovna Arina 59
 Róma 193
 Romanovok 18, 28
 Romanticizmus 45, 48, 51
 Rosztovszkij Demeter 30
 Ropsin, I. Szavinkov 193
 Rosenheim Michail Petrovics
 Rosztovszkij J. 68
 Rozanov Vaszilij Vasziljevics 178
 Rousseau Jean Jaques 138, 141
 Rudnickij Iván 7
 Rurik 17
 Rybnikov Pavel Fedorovics 9
 Ryljevjev Kondratij Fedorovics 67.

 Safarik 125
 Sasovszkij A, A. 51
 Sándor cár I. 11, 45
 Sándor II. 49, 93, 151
 Sándor III. 151
 Selgunov Nikolaj Vasziljevics 102
 Scheller Alexander Konstantinovics 103
 Schelling Friedr. W. 100
 Schiemann Th. dr. 7
 Sersenevics Vadim 196
 Sevszenko Taras Grigorjevics 115
 Shakespeare 46, 50, 64, 124
 Schiller Frigyes 49, 50
 Simeon bolgár király 20
 Siskov Alexander Szemjonovics 48
 Skolasztika 30
 Scott Walter 49, 74
 Sophokles 50
 Schoppenhauer 140
 Smelyov J. Sz. 193
 Steiner 187
 Sylvester pap 27
 Stuart M. J. 100.

 Szabó Endre 7
 Szadko 10
 Szadovszkij P. Michajlovics 189
 Salias de Tournemir gróf 150
 Szaltykov herceg 39
 Szaltykov-Scsedrin Michail 98
 Szamjatin Jevgenij 198
 Sand George 89
 Savonarolla Girolamo 27
 Szavinkov Boris 193
 Szenkovszkij Oszip Ivanovics 75
 Szergejev-Cenzskij 190
 Szeverjanim Igor 194

- Szipberia 18, 127
 Szimbolizmus 170, 176
 Szkarga Péter 29
 Szkitalec, I. Petrov 173
 Szkomorochik 15
 Szlavofilek 83
 Szlyepcov Vaszilij Alexejevics 104
 Szlucsevskij Konstantin K. 156
 Szmidovics, I. Vereszajev 173
 Szmirnovszkij P. 6
 Szmotrickij M. 29
 Szochanszkaja Nadezsda 110
 Szologub F. K. 162
 Szollogub Vladimir gróf 87
 Szolovjev-rabló 10
 Szolovjev V. Sz. 150, 177
 — N. J. 113
 Szolovjev S. M. 189
 Szolajena Polixena 177
 Szpazsinszkij I. 157
 Sztanyukovics Konstantin Michajlovics 149
 Sztarovircek 13
 Sztoglava (sztohlava) 27
 Sztolyica Lyubov 189
 Sztruve Péter 185
 Szuchovo-Kobylin Alexander Vaszilyevics 113
 Szumarokov Alexander Vaszilyevics 37
 Szumbatov Alexander Ivanovics herceg 157
 Szvjatogor 10
 Szvjatopolk 22
 Szvjatoszlavovics 10
 Szvjatoszláv 18.
 Tacitus 47
 Taine 91
 Tasso Torquato 43
 Tatárok 25
 Tatiscev Vaszilij Nikolajevics 34
 Teffi Nadezsda Alexejevna 192
 Terpigorjev S. N. 148
 Theodozsius hegumen 22
 Tolsztoj Alexej Konstantinovics gróf 114, 122
 Tolsztoj Alexej Nikolajevics gróf 192
 Tolsztoj Lev Nikolajevics gróf 52, 136
 Trajánus cs. 13
 Tredjakovszkij Vaszilij Kyrillovics 36
 Trockij Leo (Bronstein) 149
 Trócsányi Z. 7
 Trubeckoj herceg 31
 Turgenyev Iván Szergejevics 58, 93
 Turovi Cyrill 22
 Tyucsev Fedor Ivanovics 121.
 Uhland Ludvig 49
 Ukrajna 15, 79, 115
 Uszpenszkij Glyeb Ivanovics 147
 — Nikolaj Vaszilyevics 104
 Útleírások 23
 Uvarov Szergej Nikolajevics gróf 86.
 Vallásos elbeszélő énekek 11
 Vallásos lírai énekek 12
 Varégek 17
 Vazul III. 26
 Verlaine Pál 174
 Venevetinov Dimitrij Vladimirovics 66
 Vengerov Szemjon 4, 88
 Verbickaja Anasztazia 192
 Vereszajev Vikentij 173
 Vertep 15

- Veszeliczkaja Lidia Ivanovna 156
Viardot-Garcia Paulina 94
Vjazemskij Péter herceg 62, 66, 83
Vladimir (szent) 9, 17
Vladimir Monomach 8, 22
Vogüé De E. M. 5, 7, 91, 98, 127, 129
Volga Szvjatoszlavovics 10
Volkov Fedor 38
Voločkij J. 22
Volosin Maximilian 184
Voltaire 38, 41, 42, 50
Vovcsok Marko (Mária Markovics) 104
Wieland Chr. 46
Wilde Oszkár 174.
Zabel Eugen 7
Zagoszkin Michail Nikolajevics 74
Zajancskovszkaja, l. Kresztovszkij 103
Zajcev Borisz Konstantinovics 140
Zichy Mihály 71
Zjelinszkij Th. 7, 19
Zlatovratszkij Nikolaj Nikolajevics 147
Zola Emile. 126
Zsemcsuzsnikov Alexej Michajlovics 119
Zsigmond Ágost 28
Zsófia cárnő 26
Zsukovszkij Vaszilij Andrejevics. 48, 62

TARTALOM.

	Oldal
<i>Bevezetés</i>	3
<i>I. Az orosz ősköltészet</i>	8
<i>II. A régibb orosz irodalom. Az írott emlékek korától</i>	
<i>Puskin fellépéig</i>	17
1. A kereszténység felvételétől a tatár uralomig	17
2. A tatár uralom hatása	25
3. Nagy Péter kora	32
4. II. Katalin kora	39
5. I. Sándor kora	45
6. Krylov és Gribojedov	52
<i>III. Az újabb orosz irodalom Puskitól napjainkig</i>	56
1. Bevezetés	56
2. Puskin	59
3. Puskin kortársai... ..	65
4. Lermontov	69
5. Gogoly kora (Az elbeszélő próza)... ..	73
6. Gogoly	76
7. Nyugatosok és szlavofilek	83
8. A realizmus kora: Akszakov és Goncsarov	88
9. Turgenyev	91
10. Szaltykov... ..	98
11. A radikalizmus felé	100
12. A konzervatív írók	105
13. A dráma	111
14. A lírai költészet	114
15. A tiszta művészet költői... ..	120
16. Dosztojevszkij	125
17. Tolsztoj Leo gróf	136
18. A 70-es évek irodalma... ..	147
19. A reakció kora	151
20. Csehov	157
21. Szologub	162
22. Gorkij	164
23. Leonid Andrejev... ..	170
24. Gorkij többi kortársai... ..	173
25. Az orosz modernnek	174
26. Az utolsó forradalmak kora	184
<i>Befejezés</i>	199
<i>Névmutató</i>	202

SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

Katholikus kultúrát fejleszteni, katolikus tudományt terjeszteni és népszerűsíteni, ez a hivatása a Szent-István-Társulatnak, ez a hivatása a kiadásában megjelenő Szent István könyveknek.

A Szent István könyvek sorozata az emberi tudás minden ágát fel akarja karolni. A Szent István könyvek a tudomány mai színvonalán mozognak. Oly stílusban óhajtjuk e könyveket megjelentetni, amely alkalmassá teszi őket arra, hogy minden művelt egyén érdeklődéssel olvashassa, de súlyt helyezünk arra is, hogy a Szent István könyvek mindegyike a katolikus világnézetnek legyen beszédes hirdetője.

A SZENT ISTVÁN KÖNYVEK sorozatából eddig megjelentek:

1. Zubriczky Aladár dr.: Jézus élete és a vallástörténet. (Elfogyott.)
2. Wolkenberg Alajos dr.: A teozófia és antropológia ismertetése és bírálata.
- 3—4. Wolkenberg Alajos dr.: Az okkultizmus és spiritizmus multja és jelene. (Elfogyott.)
- 5—6. Balanyi György dr.: A szerzetesség története.
- 7—8. Alszegehy Zsolt dr.: A XIX. század magyar irodalma.
9. Miskolczy István dr.: Magyarország az Anjouk korában.
10. Palau-Timkó Jordán: Krisztus útján. A katolikus tevékenység főelvei.
11. Quadrupani-Babura László dr.: Útmutatás jámbor lelkek számára.
12. Prohászka Ottokár: Elbeszélések és utirajzok. (Elfogyott.)
13. Trikl József dr.: Természetbölcselet.
14. Bognár Cecília dr.: Értékelmélet.
15. Prohászka Ottokár: A bűnbocsánat szentsége.
16. Babura László dr.: Szent Ágoston élete.
17. Lepold Antal dr.: Szalézi szent Ferenc válogatott levelei.
18. Áldásy Antal dr.: A kereszteshadjáratok története.
19. Marosi Arnold dr.: Átöröklés és nemzetvédelem.
20. Zoltvány Irén dr.: Erotika és irodalom.
21. Horváth Sándor dr.: Aquinói szent Tamás világnézete.
22. Balogh Albin dr.: Művelődés Magyarország földjén a magyar honfoglalás előtt.
23. Marczell Mihály dr.: A katolikus nevelés szelleme.
- 24—25. Motz Atanáz dr.: A német irodalom története.
26. Babura László dr.: Szent Ambrus élete.
27. Márki Sándor dr.: II. Rákóczi Ferenc élete.
28. Kiss Albin dr.: A magyar társadalomtan története.
29. Szabó Zoltán dr.: A növények életmódja.
30. Weszelszky Gyula dr.: A rádium és az atomelmélet.
31. Balanyi György: Assisi szent Ferenc élete.
32. Dávid Antal: Babel és Assír. I. Történet.
33. Fejér Adorján: Római régiségek.
34. Balogh József: Szent Ágoston, a levéltíró.
35. Babura László dr.: Szent Jeromos élete.
36. Karácsonyi János dr.: Szent László király élete.
37. Miskolczy István dr.: A középkori kereskedelem története.
38. Széman István dr.: Az újabb orosz irodalom.
39. Bán Aladár: A finn nemzeti irodalom története.
40. Trikl József dr.: A gondolkodás művészete.
41. Kähár Flóris dr.: Bevezetés a vallás lélektanába.